

ÓRY MIKLÓS

PÁZMÁNY PÉTER
TANULMÁNYI ÉVEI

PRUGG VERLAG

Eisenstadt 1970

PAZMÁNY PÉTER TANULMÁNYI ÉVEI

ÓRY MIKLÓS

PÁZMÁNY PÉTER
TANULMÁNYI ÉVEI

PRUGG VERLAG

Eisenstadt 1970

Egyházi jóváhagyással.

**Druck und Verlag: Prugg Verlag - Eisenstädter Graphische GesmbH,
Eisenstadt, Österreich.**

BEVEZETÉS

Pázmány Péter tanulmányi éveivel, rendi kiképzésével, ifjúkori szellemi-lelki fejlődésével nagyon mostohán bántak az életírók.

Túlságosan optimistán hangzik Szekfű Gyula megállapítása: „Pázmány külső élete ma teljes világosságban áll előttünk.” (Magyar történet IV, 1943, 585). Ez legföljebb életének későbbi szakaszaira áll. Viszont nagyon lemondó jellegű Kastner Jenő megjegyzése: „Első kolozsvári, krakkói, bécsi és négyévi római tanulmányairól alig is fogunk többet megtudhatni, mint ami már a jezsuita iskola gondolatot és képzeletet fegyelmező erejéről elmondattott s amit ezeknek az iskolának berendezettségéről, módszeréről, tanárainak hatásáról közvetve megállapíthatunk . . . Pázmány munkáiban élményszerű emléket hiába keresnénk. Az igazi barokk ember egyénisége az általánosban, az abszolútumban igyekszik feloldódni.” (Pázmány Péter gráci évei: Kat. Szemle 1935, 9)

Két szerző foglalkozik Pázmány tanulmányainak egy-egy szakaszával részletesebben: Gerencsér István (A filozófus Pázmány) a bécsi, Félegyházy József (Pázmány bölcsellete és Bécsi és római hatások a fejlődő Pázmányra) pedig a bécsi és római évekkal. Ezek a tanulmányok 1937-ben, Pázmány halálának 300. évfordulóján jelentek meg. Jól elemzik Pázmány bölcselétét, filozófiatanárát azonban csak felületesen ismerik.

Csak két életrajzíró vállalkozott, hogy Pázmány ifjúkori fejlődését a maga egészében felvázolja.

Lányi Ede SJ a Pázmány-egyetem jubileumi évében, 1935-ben az Egyházi Lapok hasábjain közölt kiadósabb cikket Pázmány Péter fejlődéséről. Az első fejezetben (P. P. a Jézus Társaságára bízta magát) kolozsvári éveivel foglalkozik, a második rendi kiképeztetéséről szól. A külső keretben teljesen Fraknói részben hibás életrajzi adataira támaszkodik, a nevelés vázolásában pedig nem jut túl a Ratio studiorum, ill. a rendalkotmány általános elvein. Különben krakkói tartózkodását 3 sorban intézi el. Bécsről 30, Rómáról 19 sort ír, de abban is a legtöbb általános adat.

Egy emberöltővel ezelőtt Sík Sándor Pázmány, az ember és az író c. monográfiájában (Bp. 1939) közel harminc oldalt szentelt Pázmány „gyökereinek”. Elvonul előttünk a váradi gyermek, a kolozsvári diák, a krakkói novicius, a bécsi filozófus és a római teológus. De ő sem ismeri még eléggé a helyeket és intézményeket, a nevelőket és tanárokat, a lelkiség forrásait, tehát mindazt a hatást, ami a fiatal Pázmány

lelkét formálta. Néhány meleg lapot találunk belső fejlődéséről, de lelekrajza általánosságban mozog.

Szekfű Gyula és Sík Sándor adataiban Fraknói Vilmos két Pázmány-életrajzára és Pázmány kiadott leveleire hivatkozik. Pedig Fraknóit cserbenhagyta a levéltári anyag: „Sajnálattal kell bevallanom, hogy minden igyekezetem dacára, nem sikerült részletes adatokat szereznem Pázmány életének azon részéről, melyet mint növendék a Jézustársaság különböző intézeteiben, s később, mint tanár, a gráci egyetemen töltött” (P. P. és kora I, Pest 1868, 14). Pázmány levelei pedig csak az 1601. évvel kezdődnek. Hanuy Ferenc óta Galla Ferenc végzett komoly levéltári kutatást, de csak az érsek Pázmány életéről.

Szekfűtől kezdve az összes Pázmánnyal foglalkozó írók panaszkodnak: „Hiányzik Pázmány egyéniségének összefogó, modern arcképe, valamint vallásos életének rajza.” (I. m. 585) Sík Sándor szerint „belső fejlődésének megfigyelésére még kísérlet sem történt.” (405) Ezt próbálják némileg pótolni. Hogy nem kellő sikerrel, azt mutatja 1958-ban Ijjas Antal megjegyzése: „Nem dolgoztuk fel . . . a magyar vallásosság eszméinek és formáinak történetét s abban Pázmány szerepét. Pedig amint valószínű, a XVII. és XVIII. század magyar vallásos érzés- és gondolatvilága ebben a hatalmas elmében és idegzetben formálódott ki.” (Új Ember 1958. máj. 18.) Sőt a csak egypár hónappal ezelőtt megjelent Dictionnaire de spiritualité „Hongrie” címszavának egyik írója, Radó Polikárp is felpanaszolja, hogy általában nincs semmiféle tanulmány a magyar lelkiség történetéhez.

Hogy állunk tehát Pázmány „gyökereivel”?

Valóban hiányzik ebből a korból Pázmány részéről minden egyéni feljegyzés. Levél nem maradt fenn; visszaemlékezéseket sem írt, mint jóbarátja, Dobokay Sándor, aki élete végéféle megírta a katolikus egyházba való megtérését és hivatásának történetét; lelki feljegyzései sem kerültek elő, mint amilyeneket a krakkói noviciátusról készített Boierus Lőrinc svéd noviciustársa; eseménynaplót sem vezetett, mint magyar rendtársa, Alárdi Mihály, római évének egyik szakaszáról. Minden, amit ebből az időből tőle magától sikerült felkutatnom: sajátkezü feljegyzései egyik római tanárának, Vázquez de Padillának kétévi előadásairól. Persze megvan a „módszeres remény”, hogy valamelyik levéltárnak még fel nem dolgozott anyagából egyszer csak előkerülnek noviciuskori jegyzetei, lelkigyakorlatos följegyzései, vagy római köszöntő beszédei. Valószínűbb azonban, hogy ezeket a füzeteket magával vitte és később az évek folyamán elkallódtak. Hiszen nyilván teljesen jelentéktelennek érezte egyéni életének eseményeit: felolvadt munkájában, a nagy ügyben, amelynek szolgált. De azért műveiben ismételten fel-felbukkan egy-egy adat, egy-egy élmény kiképzésének éveiről. Csak római tartózkodására vonatkozólag nyolc helyet találtam.

Visszaemlékezik a kolozsvári kollégiumra és Bécsre is, nem is szólva arról, milyen melegen emlegeti műveiben és leveleiben váradi szűkebb hazáját és Erdélyt.

A konkrét adatok forrásait azonban nem itt, hanem a különböző magyar, római, németországi, ausztriai, stb. levéltárakban kell keresnünk. Mert például csak jezsuita kiképzésének kilenc évéből 37 előjárói levél foglalkozik Pázmánnyal. 21 katalógusadatunk van, amely nemcsak hollétét, tanulmányi beosztását közli, hanem egyben az egész házi közösség névjegyzékét és munkabeosztását. A környezettanulmányra igen alkalmas az egyes házak kéziratok krónikája. A kolozsvári kollégium kivételével valamennyi állomás háztörténetét sikerült megtalálnom. Annak életével viszont bőven foglalkozik a „Documenta Romana Historiae Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis” című, nagy történelmi erudícióval kiadott római sorozat vaskos harmadik kötete (1581-86. Róma 1967). Nevelőinek és tanárainak munkáját és jellemét nemcsak rövid katalógus-adatokból lehet kihámozni, hanem pl. római tanárainak és nevelőinek kéziratok előadásait is szinte hiánytalanul sikerült felkutatnom, — sőt mint az imént említettük, még Pázmány saját jegyzeteiből is valamennyit.

Alkalmi kutatásaimkor rádöbbenem, mennyi eddig ismeretlen adat és emlék létezik Középeurópa levéltáraiban és könyvtáraiban. Legutóbb Uppsalában tettem meglepő felfedezéseket Pázmány krakkói tartózkodásával kapcsolatban. A kutatásokat még folytatni lehetne és kellene, hiszen bőven akad tisztázatlan kérdés, amint ezeket a maguk helyén megemlítjük. Mégis az alatt a kerek harminc esztendő alatt, amióta Pázmányra vonatkozó kutatásokkal foglalkozom, annyi érdekes, eddig ismeretlen anyag halmozódott fel dossziéimban, hogy közzétételük megkezdése — úgy érzem — immár halaszthatatlan kötelességem. Az idei kettős jubileum, a magyar kereszténység megszületésének ezer- és Pázmány születésének négyszázéves fordulója, jó alkalom erre.

Kutatásaimban és munkámban sokan voltak áldozatosan segítségemre. A különböző hazai és külföldi könyvtárak és levéltárak a legnagyobb előzékenységgel álltak rendelkezésemre; főleg római rendi levéltárunk vezetőinek, továbbá a rendi Történelmi Intézet magyar munkatársainak tartozom köszönettel ezen a téren. Az otthoni levéltári kutatók is lekötelező szívességgel küldtek adatokat. Közvetlen alkalmi munkatársaim pedig az anyag elrendezésében és nyomda alá készítésében nyújtottak értékes segítséget. Hálás köszönet mindenért!

Pázmánnyal szólva, tudom, hogy „kisdéd és lengeteg ajándék” ez a könyvecske „édes nevelő hazámnak”. Mégis „ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismértetni akarom hálaadó igyekezőmet”.

Klagenfurt, 1970. Szent István ünnepén.

ERDÉLYBEN

VÁRADRÓL KOLOZSVÁRRA

1583 márciusának második felében P. Possevino Antal, Észak- és Keleteurópa jezsuita apostoli vizitátora, Erdélyt látogatva két napot Váradon töltött. Társa, a brüsszeli származású P. Sailly Tamás, pár hónap múlva részletes jelentést küldött útjukról Rómába.¹ Élénk színekkel festi ezt a váradi látogatást. Kolozsvárról jövet háromnapos úttal a Királyhágón át közelítették meg a várost, közben legalább harmincszor szelték át a Körös folyót. Giczi János főkapitány 130 lovas élén személyesen ment eléjük fogadásukra. Ebéd alatt jött az iskolamester 70 polgárral és mintegy húsz fiúval. Körtével, almával és szőlővel kedveskedtek a pátereknek, minthogy ilyesmiben bővelkedik ez a „szép-séges vidék“ (pulcherrima regio). A küldöttség keservesen panaszkodik, hogy nincs magyar egyházi szónokuk és könyörög, küldjenek hozzájuk Kolozsvárról Szentgyörgynapra vagy pünkösdre egy jezsuitát, hogy legalább egyszer hallhassanak magyar prédikációt. A levélíró szerint vasból kellene lennie annak a szívnek, amelyet ez a „szent éhség“ meg nem lágyítana; nekik könnyeket csalt a szemükbe. Possevino megígérte, hogy minden lehető elkövet ügyük érdekében. A híveket imakönyvekkel és olvasókkal látta el. Majd küldetésére gondolva „buzdította őket, hogy négy előrehaladottabb korú ifjat küldjenek a pápa és a főséges király által alapított új kolozsvári szemináriumba . . . Egy jelenlevő nemesembert rábeszélt, hogy igen jó természetű fiát (filium optimae indolis) kiképeztetése végett küldje ugyanoda a mieinkhez.“ Fraknói óta² ebben a váradi főúrbán mindenki Pázmány Miklóst, Bihar-megye alispánját látja. Ha ez igaz, akkor fia, Péter, ekkor találkozott először ezzel az „epikus életű bolygó humanistával“³, és ez a találkozás életreszóló változást jelentett jövőjében.⁴

Nagyvárad, Pázmány szülővárosa, Erdély kapuja. Termékeny vidék. „Biharország“ ősi címerében búzakéve jelképezi a nagy magyar rónaságot, amellyel érintkezik, és szőlőfürt a bő gyümölcstermést. Nevezetes vára körül évszázadokon át sok magyar vér folyt. Szent László királynak kedves tartózkodási helye volt, kívánságára itt is temették el. Valószínű, — Pázmány is úgy tudja, — hogy az ő alapítása a város. Mások egyenesen Szent Istvánra viszik vissza. A váradi püspökök sorában ott találjuk Vitéz Jánost, Hunyadi János lelki tanácsadóját, aki fél Európa politikáját irányította innen, valamint Fráter Györgyöt, Izabella királyné fő támaszát. Mátyás király is itt nevelkedett egy darabig.

A város vallási életéről melegen emlékezik meg Capeci kolozsvári jezsuita házfőnök ottani látogatása után. Várad — mondja — a katoli-

kusok számára nézve az összes többi helyet felülmúlja. De nemcsak sokan vannak, hanem nagyon buzgók is. A prédikációt a szabadban kellett tartani, mert a nép nem fért be a templomba. Közben alapos eső jött, de nem mozdultak. A nők meg éppen „megannyi szent Szabina és Praxedes“. 18 mérföldről jöttek gyermekeiket megkereszteltetni és gyónni.⁵

Pázmány maga mindig szeretettel emlegeti később „szerelmes hazáját, a mennyei Királyné-asszony városát“. Nyomatékosan jelenti ki: „Én Váradot és a hozzá tartozó országrészt bizony méltónak ítélem, hogy az egész kereszténység hosszú időre is harcba szálljon érte.“ 1630-ban álnév alatt kiadott (innen a harmadik személyű fogalmazás) „Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása“ c. vitairatának előszavában pedig ritka lírai kitöréseinek egyikét halljuk: „Hallottam nem egyszer az Érsektől, hogy Váradot három dologért szereti és szánja: Először, mert szólatlan kisdedségének tejét őbenne szopta, felserdült gyermekségét kebelében töltötte; és sok vér-szerént való atyafiságának záloga most is benne vagyon. Másodszor: mert azt a várost Szent László király ezer és nyolcvan esztendő tájban, azaz ötszázötven esztendővel ennek előtte isteni jelenésből építette; és ugyanakkor tudósította Isten Szent Lászlót, hogy arra a városra kiváltképpen való gondviselése terjed, és szeretett városa Várad: minden világi állapot felett azért szereti Váradot, hogy kedves az Isten Anyja előtt. Harmadszor: Mert ha mostani állapotját tekintí annak a Szűz Mária városának, sirásra méltónak látja . . . “

A KOLOZSVÁRI KOLLÉGIUMBAN

A kollégium rövid története

Pázmány odaérkezésekor a kolozsvári alapítás négy éves. Báthory István még mint erdélyi fejedelem összeköttetésbe lépett Rómával és az osztrák tartományfőnökkel, hogy küldjenek neki jezsuita térítőket. De az ügy nem haladt előre. Tíz évi hasztalan fáradozás után már mint lengyel király a mozgékonyabb lengyelországi tartományfőnököt, a spanyol Sunyer provinciálist bírta rá, hogy végre indítsák meg az erdélyi missziót. A végső lökést azonban a magyar Leleszi János adta, amikor 1579 nagybőjtjén az egri misszióból három fiatal erdélyi pap kérésére az előjárók tudta nélkül átrándult Erdélybe „háztűznézőbe“. Végigjárta Váradot, Kolozsvárt, Gyulafehérvárt. A katolikusok mindenütt mint égből küldött angyalt üdvözölték, kezét, ruháját csókolgatták. Mikor erről Rómába jelentést tett, végre Lengyelországban összetoboroztak egy tiztagú csapatot és az 1579 október 1-én meg is érkezett Erdélybe: két páter, négy tanító magiszter és négy segítőtest-

vér. Kolozsmonostoron, az elhagyott bencés rendházban kaptak első szállást, itt nyitották meg az iskolát, egyelőre csak két osztállyal és 30 tanulóval, 1580 januárjában. Az erdélyi misszió gyarapodása azonban gyors léptekkel haladt előre. 1580 elején megérkezett Rómából Szántó István hatodmagával: három páter és három segítőtestvér. Ugyanez év nyarán jött P. Törös György és P. Thomány Mátyás Bécsből, a következő évben P. Undó Márton Rómából és néhány testvér Lengyelországból.

1581 áprilisában a kollégium és az iskola beköltözött Kolozsvárra. A Farkas utcai ferences kolostort kapták meg a templommal és a kertet. Pünkösdkor már Zsigmond fejedelem jelenlétében ünnepélyt és vitát tartanak ott.⁷ De az első években nagyon panaszkodnak a ház szűk volta és az iskolatermek hiánya miatt. Csak a második rektor, az olasz P. Capeci alatt sikerül a provinciális ügyességével és a fejedelem bőkezűségével új épületeket szerezni a szeminárium és az iskola számára. Hét épületet vettek meg igen jó helyen, a templommal szemben, 750 tallérért.⁸

A második nagy missziós csoport 1583 végén indult Jaroslavból Campano provinciális vezetésével. Tizennégyen voltak. December 6-án indultak. Máskor tíz nap alatt szokták megtenni az utat, most 17 napba került. Ebben a csoportban volt Capeci, a leendő rektor, Fanfonio iskolaigazgató, Ardolphus spirituális, néhány lengyel magiszter, a többi pedig segítőtestvér. Nagyon megalapozták lelkileg ezt a vállalkozást. Az út sikeréért 1400 szentmisét, 2000 olvasót ajánlott föl a lengyel provincia. A kis csapat útközben lelkigyakorlatot végzett, megérkezésük pedig a tartományfőnök intézett hozzájuk buzdító beszédet.⁹

1584 elején az iskolának már 6 tanára és 150-200 tanulója volt. 1585 nyarán főiskolává, akadémiává épült ki, aminek Báthory kezdettől fogva tervezte. Ez fontos is volt, mert a másvallásúaknak már régebben volt az országban akadémiai rangú, főleg lelkészképző iskolájuk. Az 1585/86. tanév mondható a kollégium legsikerültebb és legvirágzóbb évének. A tanulók száma 230, a nevelői kar is teljesen kiépült. Az alsó tagozat öt osztályból áll: három grammatikai osztály, humaniora (poétika) és retorika (szónoklattan). Az akadémiai tagozatban ekkor indult meg a filozófiai kurzus, de mellette már teológiai előadások is voltak: kazuisztika és kontroverz teológia.

Ezt a virágzó emelkedést döntötte halomra a pestis.

A beszámolók szerint 1586 májusában mutatkoztak Kolozsvárott az első esetek. (Váradon már 1585 végén dühöngött.) Júniusra teljes erővel kitört a járvány. Capeci rektor azonban nem akarta abbahagyni a tanítást, bár a szabályzat ilyen esetre előírja a közösség feloszlását, és a növendékek egyrészét, főleg a nemesi származásúakat, aggódó szüleik már hazahívták. Persze biztonságban nem voltak

másutt sem, hiszen a szörnyű vész egész Erdélyt végigtarolta. Nincs adatunk rá, hol vészelt át Pázmány ezt az időt. De akár még az iskolaév végéig a kollégiumban maradt, akár hazament nevelőanyjához Váradra, életreszóló élményt kellett szereznie annak az önfeláldozásnak láttán, amellyel a jezsuita atyák és testvérek — nem törődve a fertőzés veszélyével — a betegeket ápolták, lelkiileg gondozták, haláluk után eltemették. Legtöbbjük e lelkipásztori és karitatív munka során kapta meg a betegséget és csak igen kevesen lábaltak ki belőle. Az élen éppen Pázmány közvetlen előljárói járnak a szeretetnek ebben az áldozatos művében: Kolozsvárott Capeci, Fanfonio, Ardolphus, Váradon pedig P. Szántó.¹⁰

A járvány megszűnése után lassan indul a megbénított élet. Az első beszámolók csak a szörnyű pusztulásról adnak számot. A 45 erdélyi jezsuitából 26-ot ragadott el a fekete halál (ha hozzászámítjuk a már felvett, de még az iskolában tanuló 7 ifjat, akkor 33-at), Kolozsvárott 29-ből 19-et, úgyhogy P. Wujek „sepulcrum Jesuitarum“-nak nevezi Magyarországot. 1586 őszén M. Krakowski 18-20 növendékkel az erdőben él.¹¹ A Lengyelországból 1587 nyarán erdélyi viceprovinciális megbízatással odaérkező Wujek Jakab szervezi újjá a házat. Egy évvel később, 1588 őszén kelt beszámolója szerint a szemináriumban és a konviktusban már több mint száz növendéket tartottak. Ugyancsak ebben az évben nagy pincét építettek, az iskola fölé a szeminárium második szárnyát, a kollégiumot pedig a keleti szárnyal töltötték ki.¹² A katalógusok tanúsága szerint legalábbis 1587 első felében már rendes tanítás folyt: volt grammatika-, syntaxis-, humaniora-, retorika-tanár.

Az erdélyi misszió első korszaka a jezsuiták kiűzetésével végződik 1588 karácsonyán. Ezt azonban Pázmány már nem Kolozsvárott éri meg, mert közben mint novíciust 1588 őszén előljárói Krakóba küldik.

Az iskolához két konviktus kapcsolódott. Egyik a Szent István királyról elnevezett pápai és királyi szeminárium a nemes ifjak számára. 1583 márciusában alapította meg Báthory István. Szabályai, amelyeket a Szentszék és a generális megbízásából maga Possevino állított össze, 1583 március 18-áról vannak keltezve. Viszont Campano provinciális 1584 március 31-én arról ír, hogy az átköltöztetett szemináriumot „ellátták törvényekkel és szabályzattal”.¹³ Így lehetséges, hogy a fenti dátum csak az összeállítást, de még nem az érvénybelépést jelzi. Ezt valószínűsíti az is, hogy Possevino csak április közepén küld el egy példányt a lengyel nunciusnak, hogy juttassa el a királynak. Ugyanígy nyilván elküldte bemutatni saját előljáróinak is. Talán a küszöbön álló költözés is késleltette a szabályzat érvénybelépését. Ez cseppet sem akadémikus kérdés, mert mint alább látni fogjuk, a sza-

bályzat az ifjú Pázmány befogadása elé komoly akadályokat gördített.

Amikor szemináriumot mondunk, természetesen nem a mai értelemben vett papnevelő intézetre kell gondolnunk. Inkább amolyan kisszeminárium-félére. A növendékeknek csak egy részéből lett pap. Érdekes ebből a szempontból összevetnünk Pázmány két későbbi visszaemlékezését a kolozsvári kollégiumra. Mindkettő a magyarországi egyház megsegítésére vonatkozó latinnyelvű szentszéki felterjesztésekben található.¹⁴ Az elsőben hivatkozik arra, hogy XIII. Gergely örök emlékezetre méltó pápa és Báthory István lengyel király 3000 aranyat tett le Kolozsvárott, amelyből a jézustársasági atyák kollégiumában „hatvan, sőt még több nemes ifjút tartottak tisztességgel“. A másik helyen viszont azt mondja, hogy XIII. Gergely a magyar nemesek tanulására évi 1000 aranyat alapítványba tett, ezt Kolozsvárott fizették ki, „és ebből legalább húsz nemes ifjú folytatott tanulmányokat“. Miután húsz és hatvan közt túlságosan nagy a különbség ahhoz, hogy a visszaemlékezés bizonytalanságának tulajdonítsuk, alig tételezhetünk föl mást, mint hogy a szemináriumnak hatvanegynéhány konviktora volt, de abból csak húsz a papságra jelentkező. Ez az adat pénzügyileg is megfelel, amennyiben a papnak készülő egyharmad taníttatását a pápa ezer aranya, a többit Báthory kétezre fedezte.

Campano és Capeci tudósításai szerint az első évben 27 az alumnusok száma. 1585 végén már több mint 50 növendék van, „et sane insignes adolescentes“.¹⁵

A másik konviktus érdekes intézmény: a Szentháromságról nevezett convictus vagy domus pauperum. Lakói polgári származásúak. Úgy látszik, Campano provinciális alapította 1584 januári látogatása alkalmából — előtte már Prágában és Braunsbergában is létesített hasonlót —, vagy legalábbis akkor szabályozták életmódját.¹⁶ Tagjai a rendház konyhájáról kapták ételmüket ingyen, teljesen ugyanazt, mint a rendtagok: levest, húst, kenyeret és bort. Ellátásuk ellenében bizonyos szolgálatokat teljesítettek: segédkeztek a temetéseknél és a templomi énekben, s a kollégium egyéb teendőiben. 1585 végén létszámuk kb. 80, köztük mesteremberek is, akik azért jönnek, hogy írni-olvasni tanuljanak. Acquaviva generális ui. azt az utasítást adta Wujek rektornak, hogy mivel Kolozsvárott nincsenek katolikus tanítók, mindenképpen viseljék gondját az „abecedarii“-nek, de jelentsék ki, hogy ezt csak átmenetileg vállalják, míg a hazaiak nem tudják átvenni.“ Campano dicsérettel emlékezik meg a kollégium erkölcséről: „Valemmenyien jók és rövidesen katolikussá lesznek . . . még ha eretnekként jönnek is, hamarosan megtérnek.“¹⁸ Nem jelenti ez azt, hogy erőszakos térítés folyt a kollégiumban. Wujek rektor határozottan és önérzetesen jelenti ki generálisának: „Nos neminem cogimus ad mu-

tandam religionem“. ¹⁹ Az isteni kegyelmen kívül a természetes légkör, a példa hatására is kell gondolnunk.

Pázmány a kolozsvári konviktusban

Már most: mikor érkezett Kolozsvárra és hol lakott a fiatal váradi kálvinista fiú, Pázmány Péter?

Perdöntő adatunk egyik kérdésben sincs. Alig lehet azonban kétséges, hogy nem a szegények konviktusában lakott, — mit keresett volna ott a bihari alispán fia? Viszont a Ratio seminarii szerint az alsó korhatár a felvételen 15 év volt. Pázmány pedig 1583 őszén éppenhogy betölti a tizenhármát. Ha helyes az a főntebbi föltételezés, hogy a 83-as évben még amolyan „interregnum“ uralkodott a szeminárium viszonyaiban, akkor könnyű magyarázatot találunk rá, hogy kivételt tettek az előkelő magyar főúr fiával. Maga a szabályzat is van olyan előrelátó, hogy helyet ad kivételnek, főleg ha a jelentkező igen tehetséges (preciosi ingenii). Ez esetben azonban fizető növendéknek kell fölvenni mindaddig, míg a korhatárt be nem tölti.²⁰ Ennek Pázmány esetében nyilván nem volt akadálya.

Az esztendő tétlen is csak következtetésekre vagyunk utalva. Hogy Fraknói időadatai mennyire megbízhatatlanok, azt mutatja, hogy a különben olyan éleselméjű Sík Sándor nem veszi észre a következő mondat kiáltó ellentmondását: „... a tizenhároméves Pázmány 1585-ben a kolozsvári Báthory-akadémia növendéke lett.“ A következő lapon pedig arról ír, hogy az 1579-ben felállított jezsuita iskola öt esztendeje működött már, mikor Pázmány odaérkezett.²¹ Eszerint meg 1584 lenne a helyes évszám! A magunk részéről csak az 1583-as évet találjuk elfogadhatónak — két okból. Egyik, hogy katolizálása, mint erre később kitérünk, nyilvánvalóan itt, a kollégiumban megy végbe. Arról viszont biztosan tudjuk, hogy 13 éves korában történt. A másik pedig az, hogy így alakul ki elfogadhatóan tanulmányainak rendje, mint majd a továbbiakban látni fogjuk.

A szeminárium szabályzat azt is előírja, hogy a felvételt kérő katolikus legyen. De adott esetben bizonyára ettől is el lehetett tekinteni. Hiszen a tapasztalat már megmutatta, hogy a nemkatolikusok is rövidesen áttérnek. Az érsek Pázmány is tudott kivételt tenni saját alapításában, amikor a Pázmáneumba 1629-ben fölveszi egy kálvinista rokonát, Ladányi Istvánt, hogy Bécsben az egyetemen tanuljon.²² Pázmány esetében katolikus nevelőanyja is latba eshetett. Talán érkezésekor már útban is volt a katolizálás felé. — Ha viszont azon csodálkoznánk, hogy a kálvinista főúr jezsuita kollégiumba adja a fiát, hallgassunk csak meg egyet a Capeci rektor elbeszélte jellemző kis esetek közül.²³ Erdély egyik vezető főemberének fia a kolozsvári kollégiumban tanult,

de beleúnva a dicsőségbe, otthagya az iskolát, és hazament apjához. Az néhány nap múlva személyesen hozta vissza fiát a következő szavak kíséretében: „Ha valaha is elhagyod az engedelmeskedést ezeknek az atyáknak, tudd meg, egy garast sem remélhetsz többé tőlem.” Az apa azután halálos beteg lett, de látogatására érkező fiát csak rövid ideig tűrte maga mellett, hamarosan visszaküldte a kollégiumba kisebbik fiával együtt, ő maga pedig meghalt — mint protestáns. Hát ilyen furcsák voltak a mi magyarjaink azokban az időkben . . . 1584-ben. Pázmány idejében egyébként nem kevesebb mint 16 protestáns lelkész fia tanul ott.²⁴

Mi indíthatta őket? Talán az, amit Pázmány később mond: „Mivel a magyar nemzetet nagy erővel vonzza a tudomány (vehementer studiis capitur), igen sok mágnás és főnemes versengve siet Erdélyből is gyermekeit az atyák iskoláiba küldeni; és már több előkelő család sarja visszatért így a katolikus hitre.” És másutt: „Alig van nácío, amely fiait oly szívesen taníttatná latinra, mint a magyar . . .”²⁵

Midenesetre a kis Pázmány Péter 1583 őszén — ha a fenti számítások helytállóak — életének, fejlődésének egyik döntő állomásához érkezik a kolozsvári kollégiumba való belépésével. Itt lett katolikus, itt indult el a papság felé, itt vetette meg egyetemes műveltségének alapjait, s nem utolsó sorban itt ismerkedett meg egy sor nagy egyéniséggel, akiknek sugárzása fogékony fiatal lelkét formálta. A továbbiakban megpróbáljuk mindezt röviden sorravenni.

A kollégium légköre

Amikor a fiatal Pázmány az egészen magyar váradi környezetből a Királyhágón át megérkezett a kolozsvári kollégiumba, első nagy élménye, hogy egy nemzeti családból nemzetközi közösségbe csöppent. Öt évig tartó tanulmányai idején legalább 70 jezsuitával ismerkedett meg, közülök 55 volt a kollégium lakója. Ezek a rendtagok 18 nemzetből toborzódtak. A magyarokon és a magyarországi születésű székelyeken, szászokon és horvátokon kívül ott találjuk az északkeleti népeket: a lengyel, a prutén (= kelet-porosz), a mazúr, a litván és sziléziai nemzet fiait, továbbá németeket, tiroliakat, angolokat és skótokat, sőt még északról, Svédországból is jött két fiatal segítőtestvér. A második nagy csoporttal megjelennek a déliek: dalmátok, olaszok, spanyolok, portugálok.²⁶

A közösség már csak szűkségből is ilyen nemzetközivé alakult, mert egy rendtartomány nem bírta volna el ennek a misszióknak egész terheit. A pestis után a lengyelek vonakodtak is attól, hogy több embert küldjenek, mondván, hogy őket már nagyon megtizedelte az erdélyi misszió.

A jezsuita rendház élén a rektor áll, akit a generális nevez ki. Segítője a minister, a ház életének és belső fegyelmének őre. A lelkiigazgató (spiritualis) a ház lelki vezetője, a házgondnok (procurator) az anyagi ügyekről gondoskodik. Mindezeket a ház tanácsadói (consultores) segítik munkájukban. Állandó összeköttetésben vannak a római előljárókkal. Az előljáróságot kiegészíti a tanulmányi házakban a nevelők (praefectusok) és a tanárok testülete.

A kolozsvári házban a lengyel Wujek rektort 1584 elején leváltja a nápolyi Capeci, a pestis után pedig a vestfáliai Rubenus. A szeminárium előljárója a német Schreck, majd a lengyel Ripinensis és Krakowski. A házgondnok az első időben magyar, hiszen neki kellett az idegen rektor mellett tolmácsként szerepelnie és ő volt az összekötő kapocs a külsőkkel való érintkezésben. Thomány Mátyás, Undó Márton és Erdősi töltötte be ezt a hivatalt. Csak a pestis után mertek beállítani idegent, így a lengyel Strust. A lelkivezető és gyóntató — a növendékek is latinul gyóntak — a tiroli Ardolphus, majd a pestis után a portugál Vega. Az iskola igazgatója az olasz Fanfonio, a pestis után a lengyel Busau. Az „egészség őre” is olasz volt: P. Fanfonio, ugyancsak ő volt a Mária-kongregáció vezetője. Ezt később a portugál Vega vette át.

A hivatali személyek közé tartoztak a segítőtestvérek is, akikkel a növendékek naponta találkoztak. A kapustestvér litván, a betegápoló egy orvosi studiumokkal rendelkező olasz: Milanesi testvér, aki egyúttal a kollégium új épületeit tervezi és az építkezés munkálatait ellenőrzi. A szakácsok között prutént, olaszt találunk. A sekrestyés hol lengyel, hol mazúr. A szabó és ruhatáros hivatalát a pestis kitöréséig a lengyel Psarski fráter látja el. Kitűnő asztalos is volt a kollégiumnak, az alig húszéves Schipper fráter, „monstrum naturae” mindenféle mesterségbeli munkában,²⁷ aki egyúttal nagyon jó festő hírében is állt. Segédje egy sziléziai. A pincemester a pultuski Simon. Az ebédlős az első svéd segítőtestvér, Olaus János, még csak 18 éves; valószínűleg Possevino svédországi látogatásának hatására csatlakozott a rendhez.

Lassanként magyar testvérek is akadtak, akik ott Kolozsvárról léptek be. Így két Simon és egy Gáspár nevű magyar testvérrel találkozunk a névsorban.

A testvérek között volt néhány ezermester. Így a prutén Rasz Simon az évek folyamán majd minden foglalkozásban dolgozott. Volt szakács, raktárnok, cipész, kertész, pékmester, stb. Bár írni-olvasni nem tudott, mégis nagyon használható volt. Érdekes, mennyit kellett küzdenie Capeci rektornak Rasz Simonért és Psarski Jánosért, hogy el ne bocsássák őket a Társaságból. Az ok nem egészen világos; Psarskinál valami régebbi vétsége lehetett. Az a levél, amelyben Ca-

peci 1585 vízkereszt ünnepén érdekükben generálisához fordul,²⁸ valóságos gyöngye az atyai és fiúi szeretetnek egyszerre. Fiúi odaadás és engedelmesség sugárzik belőle szeretett előljárója iránt, de ez nem akadályozza, inkább bátorítja, hogy annál őszintebben mondja el véleményét és annál melegebben keljen veszélyeztetett gyermekei védelmére. Psarski kétszeresen is „fia”, hiszen lelkiezetése alatt áll. A rektornak sikerült megmentenie a két testvér — és a következmények neki adtak igazat, mert mindkettő hűségesen kitartott. Psarski meghalt a pestisben, Rasz viszont éppen akkor tűnt ki áldozatos segítőkészségével: „ő maradt egyedül egészséges Monostoron és az összes többit ő temette el.”²⁹

A segítőtestvérek igen fontos szerepet töltöttek be a kollégium életében. Nemcsak a kollégium jóléte, kényelme és munkalehetőségei függtek tőlük, hanem kifelé is ők tartottak összeköttetést a város lakóival. Ezért már Carminata vizitátor 1582 februári látogatása alkalmával meghagyta, hogy az atyák is, de főleg a segítőtestvérek tanuljanak meg minél előbb magyarul. Ezt különben a rendalkotmány is megköveteli: „tanulják meg annak az országnak a nyelvét, ahol tartózkodnak”.³⁰ A kolozsvári kollégium személybeosztása tanúsítja, hogy csakugyan gyorsan megtanulták: a lengyel Casimirusról azt olvassuk, hogy „egyformán magyar és lengyel”, azonkívül latinul is beszélt. A szabófráter Psarskiról is az áll a jellemzésben, hogy igen jó magyar lett belőle. A lengyelen kívül latinul és németül is tudott. Volt olyan fráter, aki öt nyelven beszélt.

A segítőtestvérek azonban más szolgálatokat is végeztek: kíségettek a lelkipásztorkodásban. Erre igen jellemző a horvát származású Kurtič Miklós esete. Először szabó volt, majd a gyóntatásnál tolmácskodott, azután magyar szónok híján befogták prédikálni, s a végén pappá szentelték. Beszélt horvátul, magyarul, lengyelül és latinul.

Ugyanilyen, vagy talán még inkább nemzetközi volt a tanári kar.

A középiskolai tárgyakat, a retorikát kivéve — mert ezt rendszeren filozófiát, vagy teológiát is végzett rendtag tanította — legnagyobbbrészt fiatal lengyel magiszterek látták el. Csak a legalsó osztályban, az ún. előkészítőben tanítottak magyarok, hiszen az odakerülő fiatal gyerekek még egyáltalán nem értettek latinul. Az első időben P. Szántó segített itt ki, mint egyetlen magyar. Később a magyarul jól beszélő horvát Kurtič, a pestis után pedig Vásárhelyi Gergely töltötte be ezt a nem könnyű hivatalt.

Talán feltűnő, hogy a gimnáziumi latint és görögöt egészen fiatal, 20-22 éves magiszterekre bízták. De a Ratio studiorum megadja az okát.³¹ Azt mondja, jobb, ha a rendtagokat a filozófiai tanulmányok előtt alkalmazzák erre a hivatatra. A grammatika tanítása nagyon sok törődést kíván, s erre a noviciátusból jövő buzgó fiatalok inkább alkal-

masak. Ez az állomás egyben a fiatal rendtagok kiismerését is szolgálja. Persze a tanárok gyakori váltogatásának a tanítás bizonyos kárát látja. A Ratio studiorum meg is kívánja, hogy legyen egy-kettő, akit hosszabb ideig alkalmaznak, hiszen a latin és görög nyelv szellemébe is csak huzamosabb tanítással lehet behatolni. Egyébként a fiatal magiszterek számára elő volt írva, hogy a tanítás megkezdése előtt két hónappal egy már gyakorlott tanártól kapjanak bevezetést a tanítás, írás, dolgozatjavítás munkájába és az iskolai fegyelembe. A poesis és a retorika osztályában már inkább alkalmaztak állandó tanárt. A testület kéthetenként konferenciát tartott.

Pázmány társai közül jobbára csak azokat ismerjük névszerint, akik később jezsuiták lettek. A katalógusokban ugyanis csak ezek szerepelnek. Pázmány maga említ később egyik fölterjesztésében két nevet a kolozsvári kollégiumból, akikből derekasan helytálló papok lettek. A nevek olvasása azonban bizonytalan, ilyesféle: Verseghy, Tanácsdi.³² Dobokay pedig emlékirataiban említi Kabos Sándort, a jezsuita Kabos István bátyját.³³ Campano provinciális kétszer idézi Rómába a szemnáriumi tagok 50 névből álló listáját. De ez nem maradt ránk. A növendékek között legalább öt-hat nemzetiség volt képviselve: magyarok, székelyek, szászok, lengyelek, horvátok, szlovákok.

Pázmány legközelebbi társai közül Kőrösy Ferencet és Kabos Istvánt ismerjük. Ezekkel együtt végezte a filozófiát 1588-ban.³⁴ Kőrösy később az erdélyi misszió munkatársa lett. A szilágysági törzsökös székely nemesi családból származó Kabossal már a Mária-kongregációban együtt van, Dobokay emlékiratainak tanúsága szerint. Tanulmányai befejezése után Kabos is Erdélybe megy vissza és a kolozsvári kollégiumban 1597-ben iskolaigazgató. Az 1600-as évek elején dühöngő pestisjárvány alatt két társával Csík megyében lekipásztorkodik a betegek között. Ő is megkapja a ragályt, de még betegen is prédikál, gyóntat, míg végre 1603-ban, 35 éves korában mint a felebaráti szeretet áldozata hal meg.

A Dubuka-családból (Szent István rokona) származó Dobokay Sándorral Pázmány később együtt dolgozik Északmagyarországon. Szalay Istvánnal és Alárdi (Alarth, Alard) Mihállyal együtt tanul Rómában is. Pázmány legközelebbi földije a váradi Puskás László, aki másfél évvel előtte lépett be a kollégiumba. Későbbi sorsáról nem tudunk. A nagybányai Rivulinus (Pataki) Jánossal később Sellyén dolgozik együtt. Ott van még az alsószopori Sulyok Ferenc, akit 1584 őszén Szántó küld Rómába, és a tordai származású Thorday János, akiről Pázmány később remek lélektani jellemzést ír. Erre a következő fejezetben visszatérünk.

Az öt év folyamán, amíg Pázmány Kolozsvárott tartózkodott, huszonegynéhány novícius lépett be a Jézustársaságba. Ha származásuk

helyét kutatjuk, Erdélynek szinte minden vármegyéje szerepel, Csík megyétől Nagyváradig, Nagybányától Fogarasig. Amint Wujek is megjegyzi levelében, a legtöbb nemesi családból származott, kettőnek apja alispán, egyé főispán volt.³⁵

Érdekes megfigyelnünk a jezsuita rendbe lépett növendékek sorsát. Hármán nem tartanak ki, bár mind a három később mint pap működik tovább. Forró György és Nagy János a gráci egyetemen tanít Pázmánynyal együtt. Erdélybe csak öten kerülnek vissza a későbbi misszióba. Kőrösyből kolozsvári házfőnök lesz, Sulyok és Kabos a kollégiumban tanít, Szalay Kolozsvárott szónok. Sartorius Ferenc a szatmári misszióban, Mediomontanus János pedig a moldvai csángó misszióban, majd Erdélyben dolgozik szépen. Pázmányon kívül Forró vitte a legtöbbre. A gráci egyetemi tanárság után a magyar misszióban mint szónok szerepel, több ház rektora, a harmadik próbaév instruktora és 1629-34-ig az osztrák provincia tartományfőnöke.

Áttérése a katolikus vallásra

Ezzel a kérdéssel sokan foglalkoztak. De még senki sem oldotta meg.

Fraknoi mindvégig Szántó hatásának tulajdonítja Pázmány katolizálását. Zsák Antal Törös György mellett tört lándzsát. Sík Sándor Pázmány mostohaanyja és Szántó együttes befolyásának tudta be. A nemrégien megjelent Magyar Életrajzi Lexikon szerint „1583-ban mostohaanyja befolyására kolozsvári diák korában katolizált.”³⁶

Fraknoi azonban túlbecsülte Szántó szerepét. Hosszan ír egy váradi szerepléséről 1581 vagy 82-ben, aminek semmi történelmi alapja. A legujabb forrásunkak közlése alapján tudjuk, hogy Szántó csak 1584 februárjában került először Váradra.³⁷ Lehet, hogy erről már Zsák Antal is tudott, amikor megírta tanulmányát.³⁸ Kissé megtévesztőnek bizonyult annak az 1616-os pápai felmentésnek egy kitétele, amely megengedi, hogy Pázmányt konvertita létére esztergomi érsekké szenteljék: „in XIII aetatis anno constitutus abjurasti.”³⁹ Ezért minden régebbi kutató a kolozsvári tartózkodás elé teszi az áttérést.

A kis Péter kaphatott indítást nevelőanyjától és a Váradon átmenetileg működő P. Törös Györgytől, de nem valószínű, hogy a családi otthonban tért át. Ugyanis György testvérének fiát, Miklóst később ő térítette a katolikus vallásra. Eszerint a családból egyedül ő tette meg ezt a lépést, öccse ellenben protestáns maradt. Majdnem elképzelhetetlen, hogy ha a nevelőanya hatására Pázmány már otthon katolizált, hogyan ne sikerült volna Toldy Borbálának elérnie, hogy saját (1582-ben vagy 83-ban született) gyermekét katolikusként kereszteltesse? Pázmány atyja 1584 őszén halt meg. Az áttérést minden valószínűség szerint ez elé kell tennünk. A pápai breve, mint láttuk, a 13. évet említi, viszont az illetékes kongregáció jegyzőkönyvében ez áll: „per aver

lassate le heresie nell'età di 13 anni“, ami szerintem a betöltött 13 évet jelenti.⁴⁰

A magányos lépés a családi otthonban lélektanilag nem valószínű. Viszont a kolozsvári kollégium környezete, az atyák befolyása, társai példája hatott rá. Természetesen személyes döntés alapján kellett megtennie ezt a lépést. Szántónak annyiban lehetett rá befolyása, mert órá voltak bízva a kollégiumba először érkező kisebb diákok, akik még nem értették meg a csak latin nyelven előadó lengyel magisztereket. Ő instruálta és vezette ezeket magyar nyelven. Szántó nagyon számon is tartja Pázmányt néhány társával együtt — bár feljegyzéseiből inkább az a benyomásunk, hogy hivatásukra volt befolyással.⁴¹ Három vakációban pedig otthon, Váradon találkozott vele.

Egy-két érdekes utalásról kell még itt megemlékeznünk, amelyek a Mária-kongregációra irányítják figyelmünket a kérdéssel kapcsolatban. E. Villaret, Les Congrégations Mariales c. művében azt mondja: Pázmány önmagáról és barátjáról, Dobokayról azt állítja, hogy a kongregációnak köszönhetik megtérésüket, hivatásukat és mindent, ami jót az Egyház javára tettek. Ennek az állításnak forrása nyilvánvalóan Fr. Weiser SJ munkája, ahol azonban csak arról van szó, hogy Pázmány és Dobokay „jezsuita hivatását, szellemi kiképzését és későbbi hatékonyságát“ köszönhette a kongregációnak — a megtérésről nincs.⁴² Dobokay viszont emlékirataiban csak azt mondja el, hogy ő 1586-ban kongreganista volt, nagyon sokat tanult a sodalitas spirituálisától és hivatásában szerepet játszott a kongregáció.⁴³ Pázmányt nem említi. Az információs erecske tehát visszafelé haladva egyre vékonyabb. Magának Pázmánynak műveiben pedig egyáltalán nem sikerült ilyen hivatkozást találnom. Kétségtelen, hogy a kongregáció lovagi és máriás lelkülete hatott rá, de komolyan megalapozott feltételezéseken túl itt sem mehetünk.

PÁZMÁNY TANULMÁNYAI

Időbeosztás és tananyag

Tudomásunk van róla, hogy Pázmány már szülővárosában megkezdte a grammatikai tanulmányokat, a Wittenbergát járt Karsai Zsigmond Dávid tanár vezetésével.⁴⁴ Minthogy azonban legelső életrajzi vázlatában, amelyet a jaroslavi kollégium személyi beosztásában olvastunk, ez áll: „tanulmányait a mi kolozsvári kollégiumunkban végezte“,⁴⁵ biztosra vehetjük, hogy a grammatikai osztályoknak legalább egy részét is ott végezte el. Ebben az időben a Jézustársaság iskoláiban a Borja Szent Ferenc-féle Ratio studiorum van érvényben.⁴⁶ Eszerint: ha a növendék más tanítónál már megkezdte latin tanulmányait, de nem elég

gyakorlott a ragozásokban, a legalsó osztályba (*grammatica infima*) kell beosztani, viszont akik itt jól haladnak, azokat a stúdiumprefektus hathónaponként levizsgáztatja és felsőbb osztályba küldheti. Ha tehát Pázmány 1583 őszén érkezett a kollégiumba, akkor ötévi ottartózkodásának tanulmányi beosztása a következő:

1583/84: *grammatica media*

(vagy: félév *infima*, félév *media*)

1584/85: *grammatica suprema* (*syntaxis*)

1585/86: *humaniora*

1586/87: retorika.

Ennek az osztálynak tanárai adták az összekötő kapcsolatot az akadémiához.

Az utolsó évben (1587/88), minden eddigi megállapítás ellenére, már az akadémián, tehát a főiskolán végzett logikát (ugyancsak az idézett jaroslavi katalógus szerint: „in cursu philosophiae logicam absolverat”). Ezt megerősíti P. Wujek levele, aki a felvételnél jelzi, hogy Pázmány a filozófia első évét majdnem befejezte.⁴⁷

A középkor tanmenete az ötosztályos iskolákban a következő volt:

A grammatika első osztályában (*infima*) az elsajátítandó anyag a „*grammaticae rudimenta*”, vagyis a *declinatio* és *coniugatio*. Kicsit belekóstolnak Cicero válogatott leveleibe mint fogalmazási mintába és könyv nélkül tanulnak belőlük. A cél: könnyed nyelvtani jártasság megszerzése és rövid fogalmazások elkészítésének megtanulása. Már itt bevezetik a tanulókat a latin beszélgetésbe, amennyiben a tanár lehetőleg latinul fogalmazza meg a kérdéseket és a növendékek is így felelnek. A „szent vetélkedés” érdekében hasznos megalakítani a tízes tanulmányi csoportokat.

A következő grammatikai osztályban (*media*) a cél a latin nyelv használatának megszokása beszédben és írásban. Az eddigi nyelvtani anyag gyakorlása mellett tárgyalják az ige- és főnévragozás bonyolultabb jelenségeit és a mondatban szereplő elemeket, gondot fordítanak a helyesírásban és a fogalmazásban való haladásra, folytatják Cicero leveleinek (*Epistolae familiares*) olvasását és próbálják latinul elmondani az olvasottakat. A nyelvtani szabályokat és formulákat mérséklettel kell bevésni (*cum moderatione tradantur*), nehogy elgépiesítsék a gondolkodást: fontosabb a gyakorlás, mint maga a szabály. Ez az intelem meglepően modern.

A legfelső grammatikai osztály (*suprema*) esztendeje már nem rövidíthető meg. Cél: a tiszta latin nyelv gyakorlása olvasásban és írásban, valamint a stílus fejlesztése versírással. Nyelvtani anyaga a mondatban (*syntaxis*) teljes egészében. Nyelvtani kézikönyvül „a Donatust” használták (Aemilius Donatus Sz. Jeromos tanítója volt, 350 körül élt).

Olvasmányul Cicero valamelyik középnehéz könyvét veszik (*Epistolae familiares*, *De amicitia*), majd egy „komoly és semmiképpen sem kifogásolható” (*gravis et minime turpis*) költőt, pl. Vergilius Eclogáinak vagy Aeneisének egy alkalmas részletét. Megtanulják a levélírást és a versírás szabályait. Ebben az osztályban már csak latinul szabad beszélni, és minél elegánsabb „ciceroniánus” nyelven.

A „*humaniora*” osztályában összefoglalják az eddigi anyagot, gyakorolják a mondattant és a verselést, görög nyelvet tanulnak és megkezdik a retorika elemeinek elsajátítását. Cél: elegáns és választékos fogalmazás és beszéd prózában és versben egyaránt. Az év két félre oszlik. Az első félévben délelőtt Cicero beszédeiből és filozófiai műveiből olvasnak, délután pedig valamelyik költőből (Vergilius, Ovidius, Horatius); a másodikban másodnaponként felváltva olvassák ezeket naponta egyszer, az így nyert időben retorikaelméletet tanulmányoznak. A tanár megadta témákra verseket írnak és anyanyelven lediktált beszédek fordítanak latinra. Görögből valamelyik könnyebb auktort (Lucianus, Aesopus) olvassák, de a tehetségesebbek próbálnak egy kis beszélgetési készséget is elsajátítani.

A legfelső (retorikai) osztály célja a retorikában való tökéletesedés a legjobb elméleti szerzők és a legnehezebb Cicero-beszédek tanulmányozásával. Görögből a második félévben már egy költőt olvasnak. A versben feldolgozandó témákat a tanár itt már csak röviden jelzi. Akikben költői tehetség mutatkozik, saját invenciójukból írnak verset valamelyik szent tiszteletére és ezt nyilvánosan elmondják. Mások szabadidejükben beszédvázlatot dolgoznak ki egy megadott témára és ennek alapján szabad szónoklatot rögtönöznek. A többi megbírálja és természetesen a tanár is elmondja véleményét. Legalább kétszer egy évben nyilvános vitát (*declamatio*) rendeznek. Erre a tanár a legtehetségesebbeket jelöli ki. Egy előterjeszti a témát, a másik támad, a harmadik véd, a negyedik a bíró. Akik erre képesek, a második félévben görögből latinra is fordítanak verseket. Ebben az évben az eddigi klasszikus szerzőkön kívül már Lucanust, Seneca tragédiáit, Livius, Salustius, Caesar történeti műveit, görögből Demosthenest, Homeroszt is olvassák. A tanár tevékenyen formálja a növendékek stílusát és előadását.

A klasszikus szerzőkkel való korai és alapos ismerkedés nagyon termékenyen visszatükröződik majd Pázmány beszédeiben és egyéb műveiben. Erre főiskolai tanulmányainak tárgyalásakor még visszatérünk.

A *Ratio studiorum* Borgiana a következő órarendet írja elő:

Gr. infima:	de.:	1/2 óra memoriter
		1 óra nyelvtan (ragozás)
		1/2 óra Cicero-olvasás

		$\frac{1}{2}$ óra fogalmazás
	du.:	$\frac{1}{2}$ óra memoriter
		1 óra nyelvtan
		$\frac{1}{2}$ óra „beszéd- és értelemgyakorlat“
		$\frac{1}{2}$ óra conferentia v. concertatio
Gr. media:	de.:	$\frac{1}{2}$ óra memoriter
		$\frac{1}{2}$ óra ismétlés
		$\frac{3}{4}$ óra tartalommondás (enarratio)
		$\frac{3}{4}$ óra fogalmazás
	du.:	$\frac{1}{2}$ óra leckefelmondás
	1	$\frac{1}{2}$ óra vegyes foglalkozás: dolgozatok megbeszélése, nyelvtani ismétlés, főnevek nemei
		$\frac{1}{2}$ óra concertatio
Gr. suprema:	de.:	$\frac{1}{2}$ óra Cicero-recitálás
		$\frac{1}{2}$ óra ismétlés
		$\frac{3}{4}$ óra Cicero-olvasás
		$\frac{3}{4}$ óra compositio (versírás)
	du.:	$\frac{1}{2}$ óra Cicero- vagy költő-recitálás
		$\frac{3}{4}$ óra ismétlés
		$\frac{3}{4}$ óra syntaxis ill. versírási szabályok
		$\frac{1}{2}$ óra conferentia
Humaniora:	de.:	$\frac{1}{2}$ óra görög memoriter
		$\frac{1}{2}$ óra Cicero-ismétlés
		$\frac{3}{4}$ óra olvasás Cicero filozófiai műveiből
		$\frac{3}{4}$ óra fogalmazás vagy beszédgyakorlat
	du.:	$\frac{1}{2}$ óra versmondás és dolgozatmegbeszélés
		$\frac{1}{2}$ óra olvasás valamelyik költőből
		$\frac{3}{4}$ óra görög nyelvtan és olvasás
		$\frac{3}{4}$ óra verselőadás vagy conferentia

(A második félévben, mint már említettük, a latin auktorok csak napjában egyszer szerepelnek és a felszabaduló időben retorikai kompendiumot olvasnak, pl. Cyprianustól.)

A legfelső osztály órarendjét a Ratio az előljárókra bízta.

Az 1569-ben körülküldött Ratio studiorumra időközben már sok bíráló és módosító indítvány érkezett a központba.⁴⁸ Az egyes kollégiumok helyi gyakorlatában is adódtak kisebb eltérések. A következő, 1586-ban közzétett Ratio Studiorum szerint⁴⁹ Lengyelországban és Németországban a következő volt a napirend:

Délelőtt $\frac{1}{2}$ 8-tól 10-ig két előadási óra,

$\frac{1}{2}$ 11-kor ebéd,

délután 1 — $\frac{3}{4}$ 4-ig előadások.

Az ismétlés (repetitio) ideje Lengyelországban 12 óraker volt.

Este $\frac{1}{2}$ 7-kor vacsora, $\frac{3}{4}$ 9-kor lefekvés.

Nyáron, a meleg időben kicsit más volt a beosztás.

Hetenként fél nap szünetjük volt. Ha ez valami okból kiesett, legalább vasárnap délután pihenhettek.

Az előadások a klasszikus szöveg nyelvtani, etimológiai, történeti és stilisztikai magyarázatából álltak.

A jezsuita tanítás egyik főelve a gyakori ismétlés volt. Az iskolaév elején az előző év anyagát, a második félév elején az előző szemeszterét, szombaton a heti és este — vagy mint Lengyelországban, délben — a napi anyagot ismételték. Hogy ez a gyakorlat mennyire nem merült ki a „gépiességben“, arról később, Pázmány egyetemi tanulmányai során bőven lesz szó.

Latinból naponta volt írásbeli, görögből hetenként.

Az osztályokat 10-10 főből álló csoportokra osztották; élükön a decurio állt, aki kijavította az írásbeli dolgozatokat, kikérdezte a csoport tagjait. Naponként tartottak concertatio-t, vagyis tanulmányi versenyt, szellemi mérkőzést. Ez szavak, szabályok kikérdezéséből állt. Aki hibát ejtett, vagy nem tudta, rossz pontot kapott.

Év végén az elmúlt iskolaév anyagából vizsgát kellett tenniük. A bizottság három tanárból állt. Az elnök többnyire maga az igazgató volt, mellette két tanár — ez lehetett a humaniorában jártas filozófia-, vagy teológiahallgató is, de nem maga az osztálytanár.

Tanárok

Részletes személybeosztásunk csak 1584 januárjából, 1586 tavaszáról és 1587 júniusából van. Azért nem tudjuk egészen pontosan meghatározni, kik voltak Pázmány tanárai a középiskolában. Ezeket a hiányokat azonban részben pótolni lehet az előljárók beszámoló leveleiből.

Sík Sándor és Félegyházy szerint Pázmányra legnagyobb hatással volt tanárai közül a német Schreck, Pusch és a francia Justus Rab. Lássuk ezt a kérdést az eddig valószínűsített időbeosztás kereteiben!

A krakkói születésű (nem pedig német) Pusch már 1583 körül vizsztatért hazájába. Igaz, addig többször szónokolt Kolozsvárott és 1581 május 9-én ő volt a kolozsvári iskola megnyitó ünnepélyén — amelyen Schreck elnökölt — a De Verbo Dei disputáció védője. Ekkor még fiatal skolasztikus. Pázmány eszerint aligha találkozott vele.

Justus Rab(e) (nem francia, hanem lengyel) tehetséges és éleseszerű hitvédő volt; 1582-ben, 37 éves fejjel már vicerektorrá szerették volna tenni. Retorikát tanított és benne volt a rektori tanácsban. 1584 februárjában a tartományfőnök visszarendelte Lengyelországba, ahol később Wujek bibliafordításának ellenőrzésében volt fontos szerepe. Pázmány tehát legfőljebb futtában találkozhatott vele. Tanára nem volt.

Schreck Wolfgang württembergi német, a filozófiát Mainzban, a teológiát Rómában végezte. A rendi beszámolók kiemelik a héber és görög nyelvben való jártasságát. Még Mainzban avatták bölcséleti doktorrá. Trierben két filozófiai kurzust adott le. Rómában a Collegium Germanicumnak volt gyóntatója. Kolozsvárott, ahová Szántóval jött, német hitszónok és a szeminárium prefektusa.⁵⁰ Ebben a hivatalában kicsit önféjűen járt el, bár Capeci rektor mégis sajnálta, amikor 1585 nyarán visszarendelték Lengyelországba. Félítették — bár alaptalanul — hivatását és hitét. Pázmány így két évig ismerhette és mint előljáró és filozófiai képzett tudós, valóban lehetett hatással rá.

Kiket ismerünk már most névszerint Pázmány valóságos tanárai közül?

A grammatikát a 21 éves, kaliszi születésű lengyel Korytowski Jakab tanította. Maga is még csak 3-4 éve volt jezsuita és a humaniorákat a Társaságban sajátította el. Törékeny egészségu, valami titkos láz emésztette, de azért elég nagy életkort ért meg. 1629-ben halt meg Varsóban.

A syntaxist ugyancsak egy 21-22 éves lengyel magiszter tanította: Krakowinski János. Talán az egyetlen, aki Pázmány egész tanulmányi idejét végigkísérte Kolozsvárott. Ha a syntaxist nem, biztosan tőle kapta a retorikát. Egyben a szeminárium viceprefektusa is volt. Jellemzésében közepes tehetségűnek ítélik előljárói, természete egy kevéssé kolerikus. Alkalmasnak tartották előljárói tisztre és szentbeszédet tartására. Szépen megtanult magyarul. Capeci rektor szerint jó, intelligens, alázatos testvér, jól tanít, engedelmes és nagyon buzgó. Szemináriumi prefektussá akarja tenni.⁵¹ Később Rómában végezte a teológiát, és pedig Pázmány évfolyama alatt. Ez is mutatja, mennyi ideig visszatartották a skolasztikusokat a középiskolai tanításban.

Ha nem Krakowinski, akkor Sydlowski Péter volt Pázmány syntaxis-tanára. Rokonszenves egyéniség. Már elvégezte a teológiát és filozófiát, sőt tanított Jaroslavban és Poznanban is. A teológiát magánúton végezhetette, mert 1586 tavaszán már Váradon apostolkodik Szántó István mellett. Jól megtanult magyarul, de ezt a reményteljes életet 1586 júliusában a pestis kioltotta.

A poesis vagy költészet tanára a prutén Kredick János volt. Aritmetikát is tanított. Szükség esetén a szószékre is felküldték, bár még nem volt felszentelve. Németül prédikált. Ő is áldozata lett a pestisnek.

A retorikai osztály vezetője, a 26 éves Mostowski, mazúr volt. Gyenge egészségu. Görögöt és dialektikát tanított a retorikai osztályban (a retorikát magát Krakowinski). Szemináriumi anyagi ügyeket is intézett. Később Belgiumba került és Tournai-ban halt meg.

1586 szeptemberében történelemtanárrol is tudunk: ez a vilnai M. Kiniczko Pál, helyettes igazgató.

Az utolsó évben Pázmány már akadémiai fokozaton tanul, logikát. Bár erről az évről nincsen személybeosztásunk (katalógusunk), de Wujek viceprovinciális 1587. dec. 8-i levele szerint⁵² a spanyol Gonzalez János kezdte meg a filozófiai kurzust. Ez az aragóniai spanyol a pestis után érkezett a két ugyancsak spanyol Ortiz magiszterrel Rómából. Az Erdélyből való kiűzetés után visszatért az örök városba és 1590-ben a Collegium Romanumban tanított filozófiát. Tehetséges és a bölcseletben járatos embernek kellett lennie, ha a Társaság központi házában alkalmazták. Mikor Pázmányt tanította, még 28 éves fiatalember volt.

Talán feltűnik, hogy Pázmány, sőt egyáltalán a kollégium tanárai között nem találunk magyart. Pedig legalább nyolc magyar páter élt ott akkor. Ennek magyarázata az, hogy ezekre a lelkipásztorkodásban és a lakossággal való érintkezésben volt múlhatatlan szükség.

A KOLOZSVÁRI ÉLET

Lelkipásztorkodás⁵³

A rendház magyar páterei a lelkipásztorkodásban működtek. A nagy paphiány miatt igen sok volt a munkájuk. Jellemző, hogy a jezsuiták Erdélyt állandóan Indiához hasonlították. Megkönnyítette viszont munkájukat széleskörű joghatóságuk, amelynél fogva plébánosi, sőt sok esetben püspöki jogkörbe tartozó dolgokat intézhettek, miután Rómától, de még hazai püspököktől is távol éltek. Keresztül-kasul járták egész Erdélyt. Az előljárók állandóan panaszkodnak, hogy nagyobb lenne az eredmény, ha több magyar páter volna. A fiatal novicius-pátereket csak falvakban alkalmazták. A török hódoltsági területről vetődött időnként hozzájuk egy-egy magyar pap, ezeket is szívesen beállították a lelkipásztori munkába. Sőt nagyon érdekes, hogy még a tanulókat, főleg a szemináriumi növendékeket is korán bevonták. A kiszálló atyák magukkal vittek 2-3 felsős diákot, ezek a falvakban katekizmust magyaráztak a lakosok aprajának-nagyjának, vagy vitákat rendeztek teológiai kérdésekről. Néha még Váradra is eljutottak. Nem lehetetlen, hogy Pázmány már kolozsvári diákkorában feltűnt egyszer szűkebb hazájában. A népmisszionáriusok is magukkal vittek olykor diákokat kisegítő munkára.

A katolikus nép vallásossága külsőleg az ünnepek megülésében, a szentbeszédék vagy viták hallgatásában, körmenetekben és a szentségekhez való járulásban fejeződött ki. Az ünnepek száma igen nagy volt. Wujek rektor próbálta megnyirbálni őket. Szántó ezért feljelentette Rómába. A vasárnapi miséket nagy pompával, énekkel és zenével ünnepelték. Ha elég emberük volt, vásár- és ünnepnap délelőtt és dél-

után is tartottak prédikációt. A délelőtti inkább homiliaféle volt, a délutáni pedig a rendalkotmányban előírt „lectio sacra”: katekizmus-magyarázat, szentíráskommentár vagy teológiai fejtegetés. A diákokat is bevonták: a vesperás után elimádkozták a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, tízparancsolatot. A nagyobb diákok vitákat rendeztek, egymásnak adtak föl kérdéseket, Ezeket a hitszónok aztán bővebben kifejtette. A húsvéti körmenetet a nép kora reggel tartotta. Énekelve, imádkozva mentek Bácsig, azután az ünnepi misére visszajöttek. A gyónók és áldozók számáról időnként hivatalos jelentések számoltak be. 1581-ben például húsvétig kb. 1000 ember gyónt és áldozott Kolozsvárott és vidékén. A nagy paphiány miatt a gyóntatásnál néha kénytelenek voltak tolmácsot alkalmazni, magyarul tudó papjelölt vagy fráter személyében. Vasár- és ünnepnapokon voltak a keresztelesek és házasságkötések is.

Magyarok

A kollégium magyar páterei közül Leleszit egészen lefoglalta a fejedelem, Báthory Kristóf, majd annak halála után fia, Zsigmond. Capeci 1585. aug. 9-én azt írja provinciálisának, hogy a páter „ebben az országban a hitnek alapja, kezdete és oszlópa.” Azért sohasem merték elhelyezni, de még szabadságot sem, bár egészsége nagyon gyenge volt és sürgette, hogy a nápolyi fürdőkbe mehessen összeszedni magát. Capeci finom lélektani érzékkel jegyzi meg: lehet, hogy nem is elsősorban a teste beteg, hanem a lelke; azért szeretne környezetet változtatni, mert belső bánat emészti: véleménye szerint az előjárók nem sietnek kellően a magyar provincia segítségére, s ez fáj neki.⁵⁴

A többi magyar páterre maradt a három jezsuita település: Gyulafehérvár, Várad és elsősorban Kolozsvár híveinek lelki gondozása, a vidéki missziók és főleg a székelység. A legjobb szónokokat megállás nélkül hívták az Isten igéjének szolgálatára, így mindenekelőtt a tüzes Szántót és a két székelyt: Siketfalvi Ladó Bálintot és Erdősi Pétert. Törös György szintén jó szónok hírében állt, a magyarok szívesen hallgatták, de gyenge egészségu volt, hamar kidőlt és 1589 októberében meg is halt paralízisben, amellyel egész életén át kínlódott. Az egyetlen Thomány Mátyásról jegyezték fel, hogy nem jó szónok, azért alkalmazták inkább anyagi ügyek intézésére és Wujek rektor tolmácsául.

Különben az előjárók állandóan magyar munkaerőért könyörögnek Rómától. Wujek rektor 1580. jún. 28-án, az első tanév végén már így ír: „Ha itt valami jót lehet tenni Isten dicsőségére, azt csakis a magyarok vihetik végbe, mert ez a nép nagyon írtózik a többi nemzetségtől, különösen a németektől és lengyelektől.”⁵⁵

A kolozsvári templomban Szántó szónokolt négy évig, helyét a harmadik próbációból jövő Undó Márton vette át, amíg másfél év múlva,

1585 nyarán, valami erkölcsi ballépés miatt Lengyelországba nem helyezték. 1587-ben végleg elhagyta a rendet, de mint egri kanonok sokat segített volt rendtársainak az erdélyi misszió második korszakában.

A székelységet hárman képviselik: Vásárhelyi Gergely, Ladó Bálint és Erdősi (Sylvanus) Péter. Mind a háromról följegyezték, hogy „habent gratiam in concionando“, „karizmatikus“ szónokok. A később a magyar irodalomban is szerepet játszó Vásárhelyi Gergely akkor még fiatalember volt, alighogy elvégezte a logikát. Szónoki és missziós tehetségét, amit az előjárók már korán kiemelnek, az erdélyi misszió második korszakában kamatoztatta igazán.

A tulajdonképpeni két nagy misszionárius Erdősi Péter és Siketfalvi Ladó Bálint, az erdélyi misszió első két jezsuita gyümölcse. Erdősi hivatásáról egy kicsit kételkedtek előjárói gyöngye egészsége miatt. Mégsem küldték el, sőt így írtak róla: „Inter operarios Hungaricos insignis.“⁵⁶ Gyulafehérvárott működött. Leleszivel felváltva szónokolt a fejedelmi udvarban. Ott is halt meg pestisben, 1586. június 19-én. Egészségileg mindig gyöngye volt, tüdőbaj környékezte.

Ladó Bálint egészséges, jó természetű székely, még innen a negyvenen ebben az időben. A tudományokban nem tett sok kárt, de amit tudott, azt jól fel tudta használni. Az előjárói jellemzés azt mondja róla, hogy tehetsége van a szónoklásra, az emberekre való közvetlen ráhatásra és másvallásúak térítésére. Az előjárók beszámolójából érdekes képet kapunk működéséről. Campano provinciális írja le, hogy Csík megyéből 30 tagú nemesi küldöttség érkezett hozzá és addig nem tágitottak, míg oda nem ígérte a nagybőjtre P. Valentinust, ezt a minden noviciátus nélküli, szent embert, aki által Isten csodákat művelt és gonosz lelkeket űzött ki. Ugyanígy nyilatkozik a következő évben is: Ladó Váradon „csodákat művel jó életével és buzgóságával. Már csaknem száz falu követi . . . Bárhová érkezik, még ha hétköznapi is van, húsvétnek mondják.“ Szántóval együtt ők erősítik a 3000 buzgó váradai katolikust, a száz falut és a török területen levő helységeket. Capeci pedig így ír provinciálisának, amikor 1585 nyarán konzultorai tanácsára Váradról Kolozsvárra rendelte Ladót: „Egymaga többet tett ott, mint a többiek együttvéve. Isten annyi kegyelemmel halmozta el, hogy ahová csak ment, megfutamtította a protestáns pásztorokat, fellelkesítette a népet, katolikusokat és eretnekeket egyaránt, és mindenki kéri jövetelét, még az eretnekek is . . . Sem a nap hossza, sem a papiros nem futná, ha mindent fel akarnék sorolni.“⁵⁷ Ilyen hatalmas missziós példák lelkesítették a gyermekifjú Pázmányt.

A jezsuiták kiűzetése után Ladó Moldvában húzta meg magát és bújkálva elsőnek jött vissza Erdélybe. Az erdélyi misszió második korszakában is az egyik legbuzgóbb népmisszionárius. Később Magyarországra kerül és Homonnán hal meg 1616. aug. 19-én.

Kollégiumi nevelés

„A szeminárium célja — mondja a szabályzat — jámbor és tudós ifjakat nevelni, akik a tudatlanság sötétségét levetve, az Egyház hasznára és az állam díszére váljanak.“ Vagy ahogy Báthory István alapítólevele mondja: „a valódi jámborságot régi jogaiba visszahelyezzék, és az emberi tudományokban kiképzett ifjak, egyesek az egyházi, mások a világi ügyek intézésére alkalmasakká váljanak.“⁵⁸ Ennek érdekében a testi, szellemi és lelki nevelésre egyaránt nagy gondot fordítottak.

Az ifjúság nevelésének régi nagy kérdése: család vagy nevelőintézet? Persze a családi nevelés az eszmény, de csak ha eszményi a család. Ha nincs a közelben katolikus iskola, a szülők kénytelenek gyermekeiket konviktusba adni. Ennek is van előnye. Erényes, tudós és tapasztalt nevelők kezére bízhatják a gyermeket. A sok fiatal együtt — sokszor különböző országokból — miniatűr államot alkot. Igaz, hiányzik a család melege, de talán megvan a barátság köteléke. Pázmány is ilyen környezetbe került.

A jezsuita kollégium legfőbb előljárója a rektor. Az előírás szerint legyen példás életű, épületes viselkedésű, önmegtagadott, imádságos és főleg a kormányzásra alkalmas. A szigort szelídséggel párosítsa. A nevelő legyen a nevelés zsenije és mindenkit a saját természetének megfelelően kezeljen. A prefektusok legyenek minden erény tükre a fiatal palánták számára. Lelkiekben, testiekben és anyagiakban egyaránt viseljenek gondot rájuk. A növendékek részéről fiúi szellemet kívánnak: tiszteletet, bizalmat és törvénytiszteletet.

A tantermek, hálószobák, kert és játszótér legyenek nagyon tágasak, a lakószobák higiénikusak. Ebédre három fogást kaptak. Naponta kétszer volt hús, de csak kétszer egy héten süteményféle. A lakás, eltartás és tanítás ingyenes, úgyszintén a ruhamosás. De ruhát és ágyneműt maguknak kellett hozniok (a papságra jelentkezők kaphattak ajándékba megfelelő ruhát), és a tankönyveket is maguknak kellett megvásárolniok.

Igen nagy súlyt fektettek a növendékek szellemi és lelki képzésére. A kolozsvári szemináriumi szabályok szerint naponta háromszor imádkoztak közösen: reggel fölkelés után, vacsora előtt litániát az alapítóként és jótevőként és az Egyházért, este lefekvés előtt pedig lelkiismeretvizsgálat és esti ima volt. Naponta vettek részt szentmisén és ministráltak. Vasár- és ünnepnapokon szentbeszédet hallgattak, elénekelték a vesperást és katekizmust tanultak. Az asztali olvasmányokról és beszédekről jegyzetet kellett készíteniök és ezt időnként egyik magiszterüknek bemutatták. (Ha Pázmánynak ezekből a följegyzéseiből maradt volna ránk valami!) A kifejezett hitoktatás aránylag kevés, a vasárnapin kívül heti egy, legföljebb két óra. „De nem is volt többre

szükség, hiszen közvetve vagy közvetlenül minden óra, az iskolai és az iskolán kívüli kollégiumi életnek minden mozzanata a vallásban való elmélyedést szolgálta — jegyzi meg találóan Sík Sándor.⁵⁹ A vallásos nevelés fontos eszköze a szentségek gyakori vétele. Kolozsvárt havonta gyóntak, ugyanannál a papnál (lelkivezetés) és áldoztak. Nagyon hangsúlyozták a bensőséges imádság szellemét és a lelkigyakorlatokat. Minden év elején voltak az iskolaévet bevezető lelkigyakorlatok.

Az elitnevelés eszköze volt a Mária-kongregáció. 1582-ben alakult meg a kollégiumban.⁶⁰ Ide csak azokat vették fel, akik a tanulásban és a jámborságban kitűntek. Azt lehet mondani, ez volt a Jézustársaság harmadrendje és a katolikus megújulás segédcsapata. Szépen ír erről többször idézett művében Sík Sándor: „Nemcsak a Boldogságos Szűz iránti áhítatnak kedélyt és képzeletet megragadó gyakorlataira kell itt gondolnunk, hanem a társulat egész pedagógiai alapeszméjére: lelkileg és szellemileg válogatott, nagyjából egykorú fiatalokat egyesít önkéntes vállalkozás alapján, elég messze menő önkormányzattal, nekik való szervezetbe. E szervezetben a katolikus reformációnak és a jezsuitáknak harciasan apostoli szelleme uralkodik, vagyis olyan szellem, amely szinte arra van hivatva, hogy megragadja a serdülő ifjú cselekvésre, küldetésre szomjazó lelkét. A társulat közös áhítatgyakorlatai, a szentségekhez való gyakori közös járulás, a fényes és meleg ünnepélyek, az iskolán kívüli nyilvánosság elé való kiállítás: mind ennek a legkisebb részletekig átgondolt pedagógiának szolgálatában álltak.“⁶¹

Mindig nagy eseményt jelentenek a rendház és a kollégium életében a provinciális látogatások. Az erdélyi misszió a lengyel provinciához tartozik. Az olasz nemzetiségű Campano Pál János tartományfőnök, aki ezidőtájt még csak negyvenedik évét tölti be, gyenge egészsége ellenére fáradhatatlanul járja provinciáját. Erdélyben is háromszor volt, végiglátogatva a rendházakat. Ebből kettő esik Pázmány otlétének idejére: 1584 elején és 1585/86 telén tett látogatása. Hogy ennek a mélyen lelki embernek vizitációját milyen belső megújulás követte, szépen festi le Ardolphus spirituális 1586. jan. 28-i levele.⁶² Lelkigyakorlatokat is adott ekkor. De nem kevésbé sokoldalú és ötletes gyakorlati téren. 1582-ben ottjártakor a Mária-kongregációt alapítja meg. 1584-ben megveszi az új kollégium fundusát és megalapítja a Szentháromság-konviklust. Tehát fontos és maradandó intézkedések jelzik látogatásai nyomát, amelyek az iskola életét is döntően befolyásolják.

A szabályzat nagyon kiemelte a növendékek közötti békességet és egyességet. Erre ilyen nemzetközi társaságban nyilván szükség is volt. Külön hangsúlyozza, hogy az erdélyiek éljenek békességben a lengyelekkel. Csak szünnapokon ebéd után és ünnepeken vacsora után beszélhettek a növendékek anyanyelvükön, egyébként latinul beszéltek. Az étkezések után volt a felüdülés ideje (recreatio), ezt „vidám társalgás-

sal és tisztességes beszélgetéssel“ töltötték, vagy mind együtt, vagy csoportokra osztva. Az összeszedettség érdekében lelkükre kötötték a csendhallgatás (silentium) megtartását. Külsőkkel és háziakkal egyaránt kerülniök kellett a fölösleges beszédet. Templomban és iskolában teljes szilenciumot kellett tartani. A tanulást egy közös fűtött teremben végezték, ezt nem volt szabad engedély nélkül elhagyniok. A konviktus életének menetéhez a növendékeknek is hozzá kellett járulniok: az asztali felszolgálatot, olvasást ők végezték.

A felvétel föltételeiről már megemlékeztünk. Elbocsátásra akkor került sor, ha a növendék nehezen gyógyítható betegségbe esett, ha erkölcstelen beszédeket folytatott, tolvaj lett vagy veszedelmes könyveket hozott be.

A jezsuiták minden alkalmat felhasználtak, hogy intézetük működését, előmenetelét a nép előtt bemutassák. Erre igen jók voltak az évnnyitó és évváró ünnepélyek és az évközben rendezett iskolai viták. Az ünnepélyeken rendszeren egy-egy iskoladrámát mutattak be, szavaltatokkal és kis szónoklatokkal tarkítva a műsort. Így pl. már 1582-ben „magno apparatu“ adták elő Kolozsvárott a Saul c. tragédiát, nagy nézősereg előtt. Pázmány otléte idején az 1585-ös évnnyitón Jehu tragédiáját adták elő, Báthory Zsigmond 1587 októberében tett látogatásakor pedig a szemináriumban is, a kongregációban is külön ünnepséget rendeztek, beszédekkel, költeményekkel és egy Szent István királyról szóló színelőadással.⁶³

Vajon rendeztek-e iskolai kirándulásokat is, vagy csak a vakációban kereste fel Pázmány Középerdély nevezetesebb városait? Mert pl. Dávid Ferenc haláláról írva megjegyzi: „Kit én magam Déván csak kevés üdövel azután hallottam.“ (Dávid Ferenc 1579-ben halt meg.) Másutt az unitáriusok elterjedéséről szólva így ír: „Ha valaki látta Kolozsvár, Dés, Torda, Enyed városát“ — tehát ő látta.⁶⁴ Ezeknek az utazásoknak tanulmányi éveik idején kellett megtörténniök, hiszen később már nem került vissza Erdélyországba. Mindezek az élmények és tapasztalatok megmaradtak a serdülő ifjú lelkében, hogy érsek korában annál nagyobbra becsülje Erdély szerepét a magyar történelemben.

NAGY EGYÉNISÉGEK VARÁZSKORÉBEN

Fejlődő gyermeki lélekre mindennél hatásosabb az élő példa, az egyéniség sugárzása. Az ifjú Pázmánynak kollégiumi éveiben bőven volt része ilyen befolyásokban.

Szántó István

Ott van mellette mindjárt *Szántó István* szenvedélyes, lelkes alakja.⁶⁵ Szántó kerek négy évig, 1580-84 között tartózkodik Kolozsvárott mint

magyar szónok. A katolikusok nagy örömmel fogadták. Gondosan készült beszédeire, amelyeket nagy számban hallgattak másvallásúak is. A művelt, élénk természetű, jó svádájú jezsuita lebilincselő szónok lehetett. Másfél évi munkásság után már több mint 400 megtérést jelent elöljáróinak.⁶⁶ Jellemző stílusában azt írja, hogy az itteni eretnekekkel — akik a galloknál és germánoknál sokkal szelídebbek — nemcsak hogy könnyű, de egyenesen élvezet (periucundum) küzdeni.⁶⁷ Csinálja is kifogyhatatlanul. Egyszer (1581 májusában) több mint 50, majd 1584 pünkösdjén Váradon három napon keresztül napi 6-7 órát 303 kálvinista és több luteránus lelkipásztorral vitatkozik egyszerre.⁶⁸ A vitának fejedelmi rendelet vetett véget, de Szántó ezután jó darabig békeességben működhetett. Ami nála nagy szó, mert szenvedélyes, szinte kihívó egyénisége sok ellenhatást váltott ki. Wujek rektor leveleiben nem győz panaszkodni, hogy a jó P. Stephanus, bár már többször komolyan megintette, nem hagyja abba beszédeiben az eretnekek szidalmazását, ezzel sokakat elidegenít és megsért. Okos bánásmóddal már sokkal több eredményt érhetett volna el. De hiába, nagyon nehezen megy neki, hogy megtagadja saját akaratát és elgondolását.⁶⁹ Természete miatt 1582-ben provinciálisa még elképzelhetetlennek tartja, hogy rektor legyen. Két évvel később mégis ilyen minőségben kerül Váradra és ott kitűnően helytáll. Elöljárói jól ismerik nagy tehetségét: „vir vehementis ingenii”⁷⁰, de összeférhetetlen természetét is. Főleg Wujek rektorral nem tudott kijönni. Mint consultor oldalakon keresztül önti ellene a panaszokat generálisának. Ezeknek bizonnyára volt alapjuk, de az is kétségtelen, hogy a szangvinikus vérmérsékletű Szántónak nagy hajlama volt kiélezni és eltúlozni a dolgokat. Saját helyzetével is folyvást elégedetlenkedik, főleg mert sokféle elfoglaltsága „lélegzetnyi időt is alig enged neki”. Kedves, mikor önmagát jellemzi Acquavivának írt beszámolójában: Azt mondják róla, hogy két bűne van: egyik, hogy beszédei túlságosan hosszúak, másik, hogy nagyon élesen üldözi az eretnekeket. De már megjavult mindkettőben. És nem elég a szónoklás és a lelkipásztori munka. „Azonfelül az iskolák egész gondja is rászakad. Neki kell összeállítania és átjavítania a nyilvánosan előadandó beszédek, jeleneteket, költeményeket. Néha megtörténik, hogy két tanító is megbetegszik egyszerre. Akkor mindkettő helyett a prefektusnak kell helytállnia. Egyik osztályból a másikba szaladgál, egyik órában itt, a másikban másutt tart előadást. Többi terhe mellett sok hónapig egyedül vezette a humanitas osztályát. Mindehhez járul, hogy mivel a két alsó osztály magisterei nem tudnak magyarul, a prefektus otthon ebéd előtt és után az egyes tanítványoknak magyarul tolmácsolja az anyagot. Különben a gyerekek a latinul beszélő tanítókat nem értenék meg. A sok és állandó munka következtében a nyomorult prefektust (miser praefectus) csaknem két esztendeig szinte állandó szem- és főfájás gyötörte.”⁷¹

Szántó — akárcsak később Pázmány — izzó magyar és erdélyi patrióta. Büszkén írja honfitársairól, hogy nem káromkodnak, testi bűnök is ritkák köztük; ha a részegeskedésről és az eretnekségről leszoknának, „sanctissimus esset totus populus”. Kifoghatatlan a követelésben és rimánkodásban, hogy az előjárók küldjék Erdélybe a többi magyar pátert és frátert is, s hogy főleg a rektor legyen magyar, „hisz természetes, hogy mindegyik nemzet jobban szereti a maga fajtáját”.⁷² Amíg pedig nem lehetséges, hogy a magyar provincia önálló legyen, addig legalább csatolják Ausztriához, azt még mindig jobban eltűrik, mint a lengyel fennhatóságot. Ugyanebben a levelében igen sötéten ecseteli a lengyel fráterek viselkedését és erkölceit, s a végén szarkasztikusan jegyzi meg: „Ilyen munkásokat küld nekünk Polónia . . .” Missziójának érezte a magyarság megtérítését és ebbe a munkába teljes energiájával vetette bele magát. Ennek érdekében egyik legfőbb gondja a magyar papi és apostoli utánpótlás. Hiszen felfogása szerint minden eredmény a magyar nyelvű prédikációtól függ. Öntudattal állítja: „Mert a többi magyar is, aki már régebben van a Társaságban, egy-két kivétellel általam került be oda Bécsben, Isten kegyelmi vonzásával és közreműködésével.”⁷³ Rendtörténetében névszerint említi Pázmányt és társait, „akik mindannyian művelt férfiak és jó szerzetesek lettek, és egymagukban elegendők lennének Erdély megtérítésére.”⁷⁴ 1600-ban pedig Bécsből indítványozta Acquaviva generálisnak, hogy Pázmányt küldhetné oda Grácból az ő helyébe, hadd gyakorolja magát a magyar nyelvű szónoklásban, mielőtt visszaküldik Erdélybe. „Mert véleményem szerint Dobokayval és Forróval együtt föltétlenül minél előbb vissza kell küldeni Erdélybe. Ezek ugyanis kiváló nemes ifjak és sok eretnek rokonuk és hozzátartozójuk van; ha csak ezeket térítenék is meg az eretnekségből, az is elég nagy eredmény lenne . . . Azután azért is, mert Erdély urai jobban kedvelnék honfitársaikat, mint idegen nemzetbelieket, és nem lenne joguk kiűzni őket a birodalomból, mint annakelőtte a különböző nemzetiségű atyákkal tették.”⁷⁵

Önfeláldozó természetét és nagy energiáját az is mutatja, hogy az 1586-os pestisjárványban szinte emberfeletti készséggel áll lelki támaszként a betegek mellett. Ha Pázmány ezidőben otthon van Váradon, újabb nagy benyomásokat kellett szereznie nevelőjéről. Két társa kidől mellőle, ő is megkapja a szörnyű betegséget, de szerencsésen átvészeli.

Ha Szántónak, Fraknoi felfogásával ellentétben, nem is igen lehetett közvetlen része Pázmány megtérésében, annál inkább volt hatással hivatására és későbbi működésére ez a szenvedélyes misszionárius. Pázmánynak azonban a Gondviselés nagyobb munkaterületet és eredményesebb tevékenységet juttatott, mint elődjének, akit az úttörők mostoha életsorsa mellett saját összeférhetetlen természete is hátráltatott.

Wujek és Capeci

Közvetlen előljárói, akik leginkább formálhatták egyéniségét, nagyrészt igazi szentéletű, tudós emberek voltak. Öt évi ottartózkodása alatt három rektora volt. A lengyel Wujek Jakab fogadta, de őt már három hónap múlva leváltotta a nápolyi Capeci, aki több mint két és fél évig volt a ház legfőbb előljárója. A pestis után következő interregnum idején viceprovinciális minőségben ismét Wujek intézi a ház ügyeit, ő veszi fel az ifjú Pázmányt noviciusnak, sőt még Lengyelországban is egy helyen vannak. Pázmány kolozsvári diákságának utolsó hónapjaiban pedig az essen Rubenus állt a ház élén, aki 1587 októberének második felében érkezett Erdélybe.

Wujek és Capeci — egy szláv és egy román — nemcsak vérükben, hanem jellemükben is nagyon különböztek. Mindkettő már érett korban lépett a római noviciátusba. Wujeknek még a spanyol Ruiz volt a mestere, Capecié viszont Fabius de Fabiis és Acquaviva, a későbbi generális. Wujek Németországban végzett filológiai tanulmányokat és már belépésekor tudós híre volt; később elnevezték lengyel Semi-Cicerónak. Capeci a humaniora mellett filozófiát hallgatott az egyetemen, jó szónok, költő, tudós hírében állott és második Pico della Mirandola-nak mondták. Mindkettőt először tanításra szánták. Wujek lengyel kollégiumokban tanított, Capeci pedig a Collegium Romanumban matematikát, etikát, filozófiát és a római angol kollégiumnak volt tanulmányi felügyelője. Mindkettő még a 40-es éveken innen, egyik 39, másik 38 éves korában lett a kolozsvári kollégium rektora. Mindkettő tudós, szent ember és buzgó térítő hírében állott. Kormányzásuk mégis egészen más stílusú volt.

P. *Wujek Jakab*⁷⁶ vezeti az erdélyi misszió első csapatát Kolozsmonostorra 1579-ben. Rögtön beledobja magát a munkába, hiszen ugartörő feladata volt. Hűségesen tájékoztatja generálisát és provinciálisát az iskola állapotáról, diákjairól, a fejedelemről, a lekipásztori és apostoli munkáról, az anyagi problémákról és a joghatósági kérdésekről — bár beszámolóit az előljárók olykor kissé száraznak és soványnak találják. Azt is kiemeli, hogy eredményes munkát csak magyarokkal lehetne végezni. Legfőképpen magyar szónokot kér, mert Szántó önfejűsége és éles modora nem tetszik neki. Levelei egyébként is tele vannak keserű panaszokkal alattvalóit illetőleg. Azok meg őt nem szerették. Campano provinciális már néhány hónap múlva találó szójátékkal jegyzi meg: „Multos tentatos habet, ut ipse scribit, multosque tentatos facit, ut scribunt consultores“, — majd: „Gemunt sub illo et gemit ipse“.⁷⁷ De ő maga is érzi lehetetlen helyzetét: „Látom, Tisztelendő Atyám, — írja generálisának 1582. okt. 19-én, — hogy semmire sem megyek ezekkel az emberekkel, inkább mindjobban elidegenitem a

lelkeket és valóságos összeesküvések támadnak ellenem. Ez elsősorban az én hibám, mert nem vagyok olyan, amilyennek a Társaságban egy rektornak lennie kell . . . Azért Istenre kérem Tisztelendőségedet, gondoskodjék másról. Arról is értesültem, hogy néhányan a vezetőszerepet játszó páterek közül azon erősködnek a Generális Atyánál, hogy küldje őket máshová. És alig akad valaki, aki szívesen maradna itt.”⁷⁸ Súlyos mondatok egy előjáró ajkáról! Később, amikor könyörög Acquavivának, hogy ne küldje vissza az erdélyi misszióba, azt írja magáról: sem a prédikáláshoz nincs adottsága, sem a társalgásban ügyessége, ráadásul magyarul sem tanult meg.⁷⁹ Ha mindehhez még hozzávesszük Campanonak azt a jellemzését, hogy „egészen csak a könyveknek él”, tehát jobb, ha professzornak alkalmazzák⁸⁰ valamint bibliafordítói tevékenységét,⁸¹ akkor körülbelül előttünk áll egyéniségének képe és sikertelenségének nyitja. Lelkiismeretes szerzetes, tudós hajlamú ember, aki a nehéz erdélyi viszonyok között bizonyára úgy érezte, nem tudja talentumait eléggé kamatoztatni. Ezt különben előjárója is így látta: ismételten emlegeti leveleiben, hogy P. Wujek „el van temetve Erdélyben”.⁸² Bizonyos csalódottság és „parlagon heverés” élménye uralkodhatott el benne, ez sötétítette el kedélyvilágát. Valószínűleg egy kicsit száraz és darabos modorú is lehetett, semmiképpen sem közvetlen, inkább gyanakvó és óvatos. Így nem csoda, hogy alattvalói sem fordultak bizalommal és nyíltsággal feléje. De hiába akart szabadulni a vállára súlyosodó tehertől: a Gondviselés újra meg újra visszaküldi az erdélyi misszióba és szinte haláláig helyt kellett állnia az újjáépítés művében.

Wujek kudarca súlyos probléma elé állította a rend előjáróit. Egy évig lázasan keresnek olyan utódot, aki helyt tudna állni Keletnek ezen a kulcspontján. Jellemző, hogyan tájékozódik Campano provinciális. A skót Gordon Huntley és Abyrcumbi, az angol Adam Brockus, az északnémet Widmanstadt, a spanyol, de Németországban működő Alfonso Pisa, a horvát származású Pitačič Márk neve merül fel a jelöltek között. Látnivaló, mindenképpen azt szeretné, hogy északi vagy környékbeli kerüljön oda, tehát olyan vidékről való, amelynek adottságai és problémái hasonlóak. De lehetőleg se nem német, se nem lengyel, mert ettől a két nációtól különösen irtóznak a magyarok — írja ő is generálisának.⁸³ Persze a legtermészetesebb az lett volna — amint Szántó sürgeti is —, hogy magyar előjárót nevezzenek ki a magyar házba. Csakhogy a magyar páterek nélkülözhetetlenek voltak a lelkipásztorkodásban, missziózásban, ami bajosan egyeztethető össze a rektori teendőkkal. Különben is egy kicsit bizonyára bizalmatlanok voltak a fiatal provincia bennszülött tagjai iránt, akik olyan nagyon „mások” voltak temperamentumukban, életfelfogásukban, mint ők. Végül 1583 nyarán Acquaviva mégis a nápolyi Capeci Ferdinándot aján-

lotta fel Kolozsvárra, azzal, hogy olyan férfit küld nekik, aki „nemcsak az ő szíve szerint való, hanem mindenki szíve szerint, aki csak ismeri.“⁸⁴

*Ferrante Capeci*⁸⁵ valóban egészen más jellem és egyéniség, mint Wujek. Igazi verőfényes olasz: csupa szív, lelkesedés és lelkesíteni tudás. Művelt, tudós és tehetséges ember ő is. De nem ragadt meg a könyveknél. Már a Collegium Romanum-ban tanítva megmutatkozta missziós hajlamai. Látva, milyen elhagyottan élnek ott angol növendékei, ő volt az egyik fő mozgatója annak, hogy külön kollégiumot kapjanak. Többször bemutatta növendégeit XIII. Gergely pápának, s az egyik ilyen alkalommal kérte, küldje el őt is velük együtt az angol misszióba. A Szentatya megnyugtatta: neveljen maga helyett fiatal papokat Anglia számára. Nem ugyan Anglia, de a hasonló körülmények között sínylődő Erdély lett buzgóságának színhelyévé. Kolozsvárott mindig sajnálta, hogy nem hozott magával Erdélybe néhányat ifjú angol növendékei közül.

Ha Wujeket belső fenntartásai és titkos szemrehányásai béklyóként nyűgözték le útjában, akkor Capeci maga a fenntartás nélküli készség Isten és az előjáró akarata iránt, amely őt erre a posztra állította. Ha Wujek bizalmatlan és visszahúzódó, akkor Capeci csupa nyíltság, bizalom, kedvesség és jóakarát. A kormányzásban még „tabula rasa“, amikor Kolozsvárra kerül.⁸⁶ De szinte hónapról-hónapra végig lehet kísérni, hogyan igyekszik beletanulni. Három hétig még elődjét hagyja kormányozni. Közben elvégzi saját lelkigyakorlatait (bár, mint már láttuk, útközben közös lelkigyakorlatot végzett a csoport az ő vezetésével). Azután elkíséri a provinciálist Gyulaféhevárra, ott maradnak egy hónapig. Így csak 1584 februárjának második felében veszi át hivatalát.⁸⁷ Április 17-én pedig Váradon is járt: az oda átküldött Szántót — akit még Rómából ismer — siet meglátogatni új helyén.⁸⁸ Tanulmányozza a munkakört, az országot, a nép lelkét. Első beszámoló levelében kerek képet fest Erdélyről, a három nemzetiségről — magyar, szász, oláh — és bár az akkori felfogást tükrözi jellemzése, mutatja, hogy komolyan tanulmányozta őket. Mélyen lelki ember volt. Előjárói bánásmódja: türelem, szeretet, jóság. „Túlságosan jó, hallgat és mindent megbocsát“ — írja róla provinciálisa.⁸⁹ De generálisának írt levelei tanúskodnak róla, hogy ez nem csupán ösztönös szívjóság, hanem elmélkedésben kiforrott meggyőződés és tervszerűség. Úgy találja, ezzel a bánásmóddal boldogul legjobban. És valóban: előjárósága beteljesíti az élesszemű Campano jóslatát: „Véleményem szerint ez a kollégium felvirágozna egy szeretetreméltó rektor vezetése alatt.“⁹⁰

Még az ugyancsak nehezen kielégíthető Szántó is így nyilatkozik róla: mindenki szereti, jámbor és buzgó atya.⁹¹ Ennél is sokatmondóbb a csalódott előd, Wujek felsóhajtsa: „Olvasvalakit szeretnék P. Capeci utódaiként, aki egészen öhozzá hasonló“ — írja generálisának 1586. okt.

26-án.⁹² Lelkületére jellemző, mekkora gondja volt a testi vagy lelki betegekre. Leleszi, Törös, Erdősi — a gyengélkedők — ismételten előfordulnak leveleiben. Mikor egyik-másik hivatás ingadozóban van és a lengyel provinciális sürgeti az elbocsátást, újra meg újra közbenjár a generálisnál. Így menti meg a már említett két frátert, Rasz Simont és Psarski Jánost. P. Undót nem sikerült ugyan megmentenie, de legutolsó levelét is evvel fejezi be: „rogo, Pater dilecte, differat executionem“.⁹³ A növendékekről és diákokról való gondoskodását mutatja, hogy már odaérkezése első napjaiban sürgette, építsenek új épületet a szeminárium és a két konviktus számára, hogy egészségesebb legyen a lakásuk és jobb a tanulási lehetőségük. Nem látogatta őket gyakran személyesen — egyik beszámoló szerint abban az évben csak egyszer járt ott —, de gondja volt rájuk.

Báthory István király és Zsigmond fejedelem is nagyrabecsülte. Az előzővel valószínűleg Krakóban ismerkedett össze, hiszen útközben kb. 3 hónapot töltött ott. Arról is szó volt egyszer, hogy ő lesz a kis fejedelem nevelője.

Provinciálisa is jól látta kiváló egyéniségét: „A jó rektor szent, teljesen odaadja magát a lelkeknek, az imádságnak és elmélkedésnek. Nagyon előmozdítja a hitet és a hívek buzgóságát. Bárkivel van dolga a külsők közül, szinte mindenki megérzi szeretetét és életszentségét.“⁹⁴ Pedig kicsit idegenül állt vele szemben, mert Capeci — úgy látszik — inkább karizmatikus egyéniség volt, mint „tipikus“ jezsuita. Nem annyira a szabályzatból indult ki, mint saját lelkének buzgóságából, s előljáró korában is bizonyos „szent bohémság“ jellemezte nem egyszer, pl. a beszámolók írásában, a pénzzel való bánásban, stb. Minden jót várhatunk tőle — írja provinciálisa generálisának —, de nem a Társaság eljárás módja szerint. Apró kifogásai után azonban szinte szégyenkezve jegyzi meg: nem szívesen ír ezekről, csak a kötelesség kényszeríti rá, mert úgy érzi, elárulja ezt a szent embert. És tépelődését ezzel végzi: „Nem bánom meg, hogy odatettük: tudom, szent emberem van Kolozsvárott, aki Isten dicsőségéért dolgozik.“⁹⁵

Missziós lelkületét mutatja az is, hogy amire Wujek hosszú éveken át nem gondolt: Capeci az ott töltött két és fél év alatt már egészen jól megtanult magyarul. Ezt abból tudjuk, hogy a pestis idején ő volt a magyarok gondozója, gyóntatója, lelkipásztora. Buzgósága élete utolsó idejében érte el tetőfokát. A rendház és a városbeli betegek védőangyala. Talán jóvá is akarta tenni ezzel azt az előljárói balfogását, hogy túlságosan későn oszlatta fel a kollégiumot. Amikor 1586. július 31-én kilehelte lelkét a felebaráti szeretet áldozataként, mindenki megsiratta. Testét tíz év múlva épen találták meg. Erdély később is pártfogóját tisztelte benne.

Ardolphus és Fanfonio

A rektornál bizonyára még közelebbi kapcsolatban álltak a növendékek a lelkiigazgatóval. A pestis előtt ezt a tiszteletet a tiroli *Johann Ardolphus* töltötte be.⁹⁸ Egyben ő volt az atyák gyóntatója, a noviciusmester és mint templomigazgató a lelkipásztorkodás irányítója. Noviciusmesteri minőségében Pázmány természetesen nem érintkezett vele, hiszen csak később lépett be. De bensőséges, igazán szentignáci egyénisége nem téveszthette el hatását rá. Igen kevésszámú rákmaradt levelében⁹⁹ — ügylátszik évenként küldött beszámolóit generálásának — híven számot ad a ház belső állapotáról és a lelkipásztorkodásban elért eredményekről. Capeci olaszos elánjával és terjengőségével szemben határozott hajlama van a tömörségre, közlése tárgyias. Elmélyedő, bensőséges, csak a lelkiekre figyelő egyéniség lehetett, tisztéhez illően. Mutatja ezt az is, hogy a szónoklásban a rendi jellemzés szerint nem valami kiváló. Érzelmi világának mélységét két irányban figyelhetjük meg. Egyik a lelkekért érzett buzgóság; ez élesíti meg pennáját, amikor az egyik aposztata viselkedését vázolja. Másik pedig a Rómához való meleg és nosztalgikus ragaszkodás, ami félreérthetetlenül kicsendül leveleinek befejezéséből: „a Germanicum egykori növendéke“, „a Szent Apollinaris (a Coll. Germ. melletti templom) és a Társaság növendéke“ . . . Egyéniségének legszebb jellemzését Undó Márton hagyta ránk, aki Braunsbergában végezte a harmadik próbaévet Ardolphus noviciátusa idején és „példás novicius“-nak mondja,¹⁰⁰ erdélyi működését pedig a következőképpen jellemzi: „Mélységesen alázatos és áhítatos volt, mindig összeszedett. Valóban csodálatos lelkületű ember. Nem tudom méltó szavakkal ecsetelni a lelkek megnyerésében tanúsított buzgóságát. Ez az egy szál ember hányféle ügyet vállalt magára, milyen nehéz dolgokat és milyen sokat, mindig a legkézségesebb lélekkel! És az egyidőben ránehezedő sokféle dolog nem zavarta meg, nem nyomta agyon. Már akkor is alig győztem csodálni ezt, és most gondolatommal is nehezen tudom utolérni lelkiületét és fáradhatatlan energiáját.“ Capeci rektor 1585 nyarán panaszolja, hogy Ardolphusnak túlságosan sok a dolga, keveset tud tanítani, egészsége gyatra és napról-napra jobban tönkremegy.¹⁰¹ Mégis ő gondozta a pestisjárvány idején a németajkú betegeket, míg a vele igen nagy barátságban élő Capeci a magyarokat. Megrendítően szép intézkedése a Gondviselésnek, hogy ez a két egészen odaadott lelkű ember ugyanazon a napon halt meg a járványban, méghozzá 1586. július 31-én, a rendalapító halála napján.

Tudományban és életszentségben méltó társa volt Capecinek és Ardolphusnak *P. Girolamo Fanfonio*, aki velük együtt érkezett Kolozsvárra. Pázmány vele mint a gimnázium igazgatójával és a Mária-kongregáció prézesével volt közelebbi kapcsolatban.¹⁰¹

Sajnos Fanfoniótól is csak két levél maradt ránk. Olyan ez a két levél, mint két jajkiáltás. Az egyik 1585. aug. 9-éről való és provinciálisnak szól. Mielőbbi látogatását sürgeti és főleg azt, hogy embereket hozzon magával: segítőtestvéreket, prédikálásra és tanításra alkalmas pátereket. Mert az a néhány ember, aki még az iskolában — saját magát is beleszámítva — helytáll, betegeskedik és nem győzi a munkát. A másik levél háttere még sötétebb: a dühöngő pestis. 1586 júniusában írja generálisának.¹⁰² Eddigi elfoglaltságaihoz Milanesei orvosfráter távozásával hozzájárul az orvos és betegápoló tiszte is, ami pedig maga egész és hozzáértő embert igényelne ebben az időben. Már egy hónapja elkezdődött, s egyre növekszik a járvány. A tanítást ugyan mindeztideig folytatták, de a tanulók nagyrésze, főleg a nemesi származásúak, már szétszóródtak. Félti a hivatásokat. Amikor levélíráshoz kezd, éppen egyik lengyel tanítványuk temetéséről jön haza, aki aznap halt meg. Ő hallgatta meg utolsó gyónását. Ráadásul ezekben a súlyos időkben a kolozsvári polgárok holmi határpereket kezdtek a kollégium ellen és fegyveres erővel hatoltak be birtokaikra. „Szemtelen alakok (insolentissimi), megérdemlik, hogy erőszakkal alázzák meg őket, inkább mint hogy kedveskedésekkel hízelegjenek nekik, hiszen tapasztalatból látjuk, hogy ez nemigen használ.” Ebben a kitörésben benne vibrál az a robbanékony energia, amelyet Fanfonio különben a munkába öl bele. Rektora írja róla: bármit hajlandó tanítani, éppoly készséges a kicsiny dolgokban, mint a nagyokban, „finalmente é un padre tutto d'oro”. Mi mindenre nem használhatnák, ha szabadabb lenne!¹⁰³ Undó Márton jellemzése szerint „valami angyali édesség és szeretetreméltóság jutott kifejezésre” viselkedésében; „mindig egyformán kiegyensúlyozott volt, szelíd, vidám és rendíthetetlen.” A pestis idején éjjel-nappal talpon van, a kolozsvári és monostori betegeknek és halottaknak egyaránt ápolója és eltemetője.¹⁰⁴ Betű szerint megvalósította azt, amit utolsó levele végén írt: „A halált nem bánjuk, csak legyen Isteni Fölségének dicsőségére.”

Csoda-e, ha ilyen karizmatikus egyéniségek mellett a bihari alispán „igen jó természetű fia”, a tehetséges, fogékony lelkű kis Pázmány Péter is azzá a „karizmatikus ifjú”-vá serdül, akinek Kornis Gyula¹⁰⁵ olyan találóan emlegeti? „Mint az elvetett mag az aratásnak, akként az ifjúság helyes nevelése a katolikus vallás és erkölcsiség megszilárdításának alapelve” — írja később ő maga. Nos, az ő életében a kolozsvári kollégiumban töltött idő volt az első s talán legtermékenyebb „elvetett mag”, a későbbi csodálatos aratás alapja. Ő lett egyike azoknak „az iskolák műhelyeiből kikerült élő oszlopoknak és köveknek”, mi több: Isten akaratából ő lett az a szegletkő, amelyre a XVII. század magyar „Ecclesia militans”-a támaszkodott.¹⁰⁶

LENGYELORSZÁGBAN

BELÉPÉS A JÉZUSTÁRSASÁGBA

Minthogy „Pázmány noviciátusából nem maradt fenn feljegyzés”,¹ életírói feljogosítva érzik magukat, hogy pályájának ezt a gyökérszakaszát nagyon mostohán kezeljék. Műveiben valóban csak egy-egy sóhajszzerű ösztönös megnyilatkozás sejteti az „apródesztendők” lelki élményeit. Negyvenöt év távlatában így ír a Pázmáneum régensének: „Ó, ha ezek a jóra való fiatalemberek igazán megismernék Isten kegyelmét, amely arra az üdvösséges hivatásra szólította őket, hogy Krisztus munkatársai legyenek a lelkek üdvözítésében!” Két évvel halála előtt pedig „az életszentség meleg otthonának” nevezi a szemináriumot.²

Mégis akad néhány konkrét adat is Pázmány lengyel éveiről. Egy-két meglepő levéltári feljegyzés pedig egészen új színeket sző bele eddig ismert életrajzába.

Pázmány noviciátusa helyének magyar életírói egyhangúan Krakkót jelölik meg. Csak két kirívó külföldi ellenvélemény van: a tiroli Kroess Brünben végezteti vele a próbaidőt, az olasz Angelini szerint pedig Tournai-ban lépett a Társaságba.³ Az előző légből kapott megállapítás, bár két történészre is hivatkozik. Angelini levéltári adata támaszkodik, de ez elírásból becsúszott hiba.

Ami a belépés idejét illeti, a biografusok kivétel nélkül 1587-ben állapodnak meg. Timon „Purpura Pannonica”-ja az ősforrás.⁴ Timon azonban helytelenül hivatkozik Dobronoky kézíratos életvázlataira.⁵ Pázmánynak ez a legbensőbb munkatársa kifejezetten nem mondja meg belépésének évszámát. De érsekségéről írva jelzi, hogy előtte 28 esztendőt töltött a Jézustársaságban. Eszerint tehát 1588-ban lett jezsuita. Ezt a dátumot megerősítik a római rendi levéltár katalógusadatai is.⁶ Egészen perdöntő bizonyítékot ad kezünkbe P. Wujek erdélyi viceprovinciális 1588. okt. 5-én és nov. 25-én Kolozsvárról ill. Gyulafehérvárról írt levele.⁷ Az elsőben részletesen beszámol a rendfőnöknek a kollégiumi élet utolsó lendületes hónapjairól, a sok megtérésről, főleg pedig a szeminárium-konviktusból kikerülő új hivatásokról. 60 fiú katolizált, 9 kérte felvételét a Társaságba. Ötöt felvettek. Ezeket Rómába küldi, hogy ott az újoncházban megkapják a lelkiélet szilárd alapjait. Kőrösy Ferenc, Kabos István és Pázmány Péter a filozófia első évét is majdnem elvégezte, a másik kettő, nemkevésbé tehetséges, Forró György és Szalay István, még retorikus. Ez a levél tehát végleg eldönti, hogy Pázmány nem 1587-ben került a noviciátusba, hanem csak a következő évben, és hogy még Kolozsvárott elvégezte a filozófia logikai évét. — Következő, novemberi levelében pedig már arról

számol be a viceprovinciális, hogy P. Emmanuel Vega volt spirituálist október 6-án nyolc novíciussal indította Lengyelország felé — akkor még mitsem tudtak az ott dülő pestisről —, hogy, „si omnino aliter fieri non posset“, vigye el őket Krakkóig. Vega, akinek onnan vissza kell térnie, még nem érkezett meg, de híre jött, hogy látták Krakkó közelében. „Utinam novitii conservetur — sóhajt föl Wujek — et 5 ex illis praecipui, qui in Italiam destinati erant, salvi perveniant.“ Érdekes lenne tudnunk, mire vonatkozik a „ha már másként nem lehet“ megjegyzés, talán Wujek azt szerette volna, hogy Vega (akit a provinciális amúgyis el akart helyezni Kolozsvárról, mert sehogysem fért össze a rektorral) egészen Rómáig kísérje a fiatalokat. Látszik azonban, hogy Wujek mindenképpen Rómába szánja az imént felsorolt öt novíciust és abban a hiszemben van, hogy onnan folytatni fogják útjukat. Ehelyett csak Körösy és Szalay került az Örök Városba 1589 februárjában. Pázmány pedig öt év múlva ér nagynehezen odáig. Miért álltak el az eredeti tervtől? Talán a pestisjárvány miatt nem akarták folytatni útjukat? Nem tudjuk. Elgondolkozhatunk egy pillanatra azon: mi lett volna Pázmányból, ha már ilyen zsenge korban Rómába kerül és végig ugyanabban a környezetben kapja tudományos és lelki kiképzését. Hazájától ilyen távol, egészen más körülmények között, megőrizte volna nemzeti öntudatát és hivatásának tudatát? Annyi bizonyos: a Gondviselés nem ok nélkül intézte úgy, hogy ehelyett több különböző helyen, változatos tapasztalatokkal gazdagodva élje át a Jézustársaságban töltött első éveket.

Az erdélyi misszió abban az időben a lengyel rendtartományhoz tartozott. Ezért kerülnek a magyar jelentkezők Krakkóba novíciátusba. A sok kitűnő hivatás láttára (1584-ben 13, 1586-ban 20 jelentkezett, de csak hatot vettek fel) Campano tartományfőnök ugyan már 1586-ban azt javasolja, alakítsák Erdélyt önálló rendtartománnyá és Monostoron nyissanak új magyar novíciátust.⁸ A nagyszerűnek ígérkező jövőt azonban két hónap múlva szomorú gyász váltja fel: a „fekete halál“. De a számos nagylelkű életáldozat új hivatások csírájává válik.⁹

Amikor Pázmány lemond a családi kúriáról és birtokról¹⁰, búcsút vesz családjától, hazájától és merészen nekivág az idegen világnak, hogy megossza tanáraival és nevelőivel a szerzetesi életet, a Jézustársaság éppen keserves időket él Erdélyben. A rendek nyomására másfél hónap múlva, 1588. dec. 23-án fejedelmi leirat számúzi a jezsuitákat. Huszonöt napon belül el kell hagyniok Erdélyt.¹¹ „A serdülő fiú pszichológiája természetessé teszi, hogy szívével a nagy többség ellen heroikusan küzdő kis csapat mellé áll.“¹² De ez csak a természetes magyarázat, — ő hivatását mindig isteni kegyelemnek tekintette. Jó egy emberöltő után írja: „Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Őristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társa-

ságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólta és egyházi állapotra választá.“¹³

A KRAKKÓI NOVICIÁTUSBAN

A lengyel rendtartomány első újoncháza az ermlandi Braunsbergában volt, ahová a híres Hosius bíboros hívta meg a jezsuitákat. Az első erdélyi rendtagok is ott léptek be. Ez a tengerparti város azonban nagyon kiesett a központból. Ezért P. Skarga Péter 1584-ben új noviciátust szervez. Két év múlva a húsz jelölt — köztük négy erdélyi — a skót P. Abyrcumbi Róbert noviciusmester vezetésével már átköltözhetik a krakkói rendházba. Ide kerül 1588 novemberében Pázmány Péter is, társaival együtt. Nyolcuk közül ötöt Wujek viceprovinciális névszerint felsorolt; a másik háromnak kilétét nem sikerült megállapítanom.

Krakkó abban az időben a lengyel királyok székvárosa és az ország kultúrközpontja volt: regum et regni domicilium. 20 000 lakosával a Jagelló-birodalom második legnépesebb városa, ekkor még az ország egyetlen egyetemével. A Visztula balpartján, a Wawel dombján emelkedett az ősi királyi vár. Régi székesegyházában koronázták a királyokat. Síroltjában alusszák örök álmukat a lengyel uralkodók. Köztük Várad egykori kapitánya, a későbbi erdélyi fejedelem, majd lengyel király: Báthory István. Emléke még élénken élt, hiszen mindössze két éve halt meg. 1588 május végén hozták át testét Grodno városából az ünnepélyes temetésre, amelyről a házi krónika részletesen beszámol.¹⁴ Pázmány szívét büszkeséggel tölthette el az a tudat, hogy Lengyelország egyik legnagyobb királya honfitársa volt. A lengyelek úgy nyilatkoztak róla, hogy bár sohase született volna, de ha már született, bár soha meg ne halt volna.¹⁵

A jezsuita noviciátus a belvárosban — a mai Szent István téren — volt. Egy utca és egy tér választotta el a másik rendháztól, a S. Barbara-rezidenciától. A noviciátus a lelki képzésre, a Szent Borbála-ház az apostoli munkára volt hivatva. 13 jezsuita végezte ott a lelkipásztorkodás nehéz munkáját. Az említett háztörténet jó képet ad tevékenységükről és a fontosabb eseményekről. 1588 elején nevezték ki Skargát királyi szónokká, s ezt a hivatalt 24 éven át, jóformán haláláig ellátta. 1588. júl. 27-én Ippolito Aldobrandini bíboros érkezett Krakkóba mint pápai „legatus a latere“. V. Sixtus a lengyel és osztrák uralkodóház viszályát akarta kibékíteni általa. Augusztus 5-én meglátogatta a S. Barbara templomot, ott misézett és nagy jóakaratot tanúsított a rendtagok iránt. A novemberben érkező Pázmány ezúttal nem találkozik vele, hanem majd Rómában — akkor már VIII. Kelemen pápa a neve. Augusztus végén a Kolozsvárról ismert Iustus Rabot másodmagával

moldvai misszióba küldik. Missziós útjukon az „afflicta provincia“-nak minden módon segítségére vannak. Három vagy négy évig maradnak ott, sőt társa, Schonovianus ott is hal meg.

Szeptember végefelé egy vigyázatlan rendtag pestises fertőzést hoz a házba. Októberben — mialatt Pázmányék mitsem sejtve útban vannak Krakkó felé — négyen halnak meg a szörnyű betegségben, a noviciusokat a Stempocice nevű tanyára menekítik. Még decemberben is megbetegszik P. Laterna, de ő sikeresen átvészeli. A járvány négy hónap alatt 6300 embert pusztított el.¹⁶

A jezsuiták Erdélyből való kiűzetése után 1589 elején Wujek vice-provinciális visszatér Lengyelországba és a S. Barbara rendház főnöke lesz. Így Pázmány ismét találkozik vele és itt is, Jaroslavban is közeli tanúja lehet a lengyel bibliafordítás nagy munkájának. Erre később visszatérünk.

Az uppsalai Egyetemi Könyvtár teológiai kéziratai között — T 354 jelzéssel — nemrég rábukkantam egy spirituális tárgyú gyűjtőkötetre. Az érdekes kéziratot, amely a krakkói noviciátusban készült Pázmány ottartózkodása idején, nem regisztrálta sem a szerzőről szóló nekrológ, sem Sommervogel, sem a Stegmüller-jegyzék.¹⁷ Nem ismerte a svéd jezsuiták történetét író német páter sem, akivel ott találkoztam. Pedig érdekes bepillantást nyújt a jezsuita noviciátus lelki nevelésébe.

A kolligátum írója és tulajdonosa a kötés belső oldalán lévő bejegyzés szerint a stockholmi származású Boierus Lőrinc: „Ex utensilibus Laurentii Boieri.“¹⁸ Két nagy részből áll. Az első a krakkói noviciusmester, P. Fabricius Pallavicino konferenciáit tartalmazza. Tanulmányosabb a kézirat második része, amely sok értékes adatot közöl a noviciátus gyakorlatairól és lelki életéről.¹⁹

Boierus gyűjtőkötetét felhasználtuk a noviciátus belső és külső életének vázolásánál.

A noviciátus rendje

Az ideiglenes noviciusház szűk és kényelmetlen. A napirend kemény.²⁰ Télen 4 órakor, nyáron fél 4-kor kelnek; a noviciusok valamivel később. Felkelésnél már követik a szentignáci utasítást: gondolataikat az egyórási elmélkedésre összpontosítják. A hajnali szentségátogatáson erre Isten áldását kérik. Az elmélkedésben a lelkigyakorlatok témáival, elsősorban az Úr Jézus életével foglalkoznak. A szentignáci reflexió (visszatekintés az elmélkedésre) arra való, hogy Isten sugallatait rögzítsék, lelkükbe felvegyék és gyakorlatba átültessék.

A nap lelki középpontja a reggeli szentmise volt. Belőle merítették az erőt és a lendületet az egész napra. A szentmiséken nemcsak a noviciátusban, hanem a S. Barbara-templomban is az újoncok ministráltak, a vasár- és ünnepnap mielőtt pedig többször a skolasztiku-

sok énekeltek. Utána következett a sovány reggeli: „per modum medicinae“ kevéske sajt egy pohár sörrel. Bort Lengyelországban nemigen kaphattak, ezért a Rómából ideszánt noviciusokat a kongregáció utasítása szerint meg kellett kérdezni: „hajlandók lesznek-e Krisztusért sört inni és lengyelül megtanulni, s csengővel összehívni a gyermekeket keresztény oktatásra, ahogy itt — mint Indiában — szokás?“²¹

Ebéd $\frac{1}{2}$ 11-kor volt. Addig szobatakaritással és lelki könyvek olvasásával voltak az újoncok elfoglalva. Hetenként háromszor kaptak a noviciusmestertől konferenciát, amely legnagyobb részt aszketikus képzésből és szabálymagyarázatból állt. A hét többi napján maguk ültek össze közös lelki beszélgetésre, ún. „collatio“-ra. Egyikük előadta véleményét egy témáról, a többi kérdésekkel, hozzászólásokkal kiegészítette. A noviciusmester figyelmesen végighallgatta növendékei eszmecseréjét, megoldotta a nehézségeket és megmutatta a helyes irányt. Ugyancsak háromszor hetenként volt katekizmusmagyarázat. Az egyik novicius hitoktatást adott a többinek; ezek kérdéseikkel közreműködtek a felvetett probléma megoldásában, a végén pedig megbírálták a kis katekáta hittanóráját.

Másnaponként rövid szónoki, vagy inkább deklamációs gyakorlat volt. Formulája, a (máig használatos!) „Scitote quonam pacto“ tartalomban nagyon hasonlított a magyar jezsuiták által alkalmazott „Vixdum genus humanum“-hoz. Az ebédelőben majd minden este tartottak próbaprédikációt. Szövegét magának a noviciusnak kellett összeállítania. A Boierus-féle jegyzékben az asztali prefektus szabályai között kilencediknek szerepel, hogy este vagy olvasmány, vagy prédikáció van.²²

Ebéd és vacsora után felüdülés (recreatio) volt. Ilyenkor a noviciusok kis csoportokba verődve tárgyalták meg az egyházi élet aktuális híreit, amelyekről az asztali olvasásból értesültek. Az erdélyi eseményeknél az erdélyi noviciusok, köztük Pázmány voltak a központ. Saját tapasztalataikkal egészíthették ki a hallottakat.

A délután is szorgos munkában telt el. Kézimunka (pl. seprés, víz-hordás), újabb lelkiolvasás, főleg Kempis, az emlékezet gyakorlása (exercitium memoriae) és újabb elmélkedés töltötte ki a második félnapot. Rendesen ekkor mentek lelki beszámolóra is a noviciusmesterhez.

Az emlékezet gyakorlása két célt szolgált: az értelem élesítését és hasznos szövegek elsajátítását. Szentírási részeket, a Társaság szabályait, a katekizmust sajátították el. Nemcsak igazságokat tanultak meg vele, hanem egyúttal a későbbi apostoli életben annyira szükséges emlékezetet is gyakorolták. Mikor ez a félórás gyakorlat a vége felé járt, a kertben sétálva tanuló noviciusok páronként felmondták egymásnak a tanultakat.

Este vacsora előtt még egy félórás elmélkedő imát végeztek. Preces flexoriae-nak hívták, mert térdenállva történt, ami az egész napi fárasztó szellemi és fizikai munka után nem lehetett könnyű feladat

Ebéd előtt és este lefekvés előtt negyedórás lelkiismeretvizsgálat volt előírva. Ez nemcsak önvizsgálatból állt, hanem mindenekelőtt imádságos visszatekintésből az elmúlt fél napra. Főleg arról kellett a noviciusnak elgondolkoznia, hogyan áll Isten előtt (l'état d'ame — ahogy a mai francia lelkiirodalom mondja). A részletes lelkiismeretvizsgálat módszerével felvette a küzdelmet szokásos tökéletlenségei és hibái ellen, vagy igyekezett egy kitűzött erény elsajátítására. P. Pallavicino kéziratban megmaradt, a tökéletességről szóló munkájában van egy rész a lelkiismeretvizsgálatról. A noviciusnak 44 kérdésről kellett számot adnia Istennek, saját magának és mesterének. Ilyen kérdések szerepelnek: „Volt-e kísértésed? Olvastad-e a szabályokat? Vonzott-e a világ? Buzgó vagy-e a Szűzanya tiszteletében? Szomorú és melankolikus voltál-e? Megtartottad-e a tízparancsolatot? Vétkeztél-e a hét főbűn ellen? Gyakoroltál-e irgalmasságot testvéreddel szemben? Nem voltál-e hízeglő, dicsérve más hibáját?”

Minden noviciusnak időnként meg kellett jelennie beszámolóan mesterénél. Ezekben a beszélgetésekben kapta Pázmány „azt az aszkétanevelést, melynek áldása végigkísérte élete útján, sértetlenül átvezette kanyargóin és legmagasabb hágóin. Főként ennek a meggyökerezett fegyelemnek kell a javára írni Pázmány jellemének azt a vonását, melynek kiemelésénél Szekfünek tartozik hálával a magyar történelem; értem azt a *mértékességet*, mely a magyaros temperamentumot mindig a józanság határai közé parancsolja, a saját eszméit, ízlését, rokon- és ellenszenvét mindig alá tudja rendelni a közjónak, célkitűzéseit és útjait mindig a valósághoz és a reális lehetőségekhez szabja . . .”²³

A noviciusok napirendjében nagy szerep jutott a lelkiolvasmánynak. Ezek között kiemelkedő helyet foglal el a Szentírás és Kempis Tamás: Krisztus követése. Szent Ignác asztalán csak két könyv feküdt állandóan: a Biblia és az Imitatio Christi. Pázmánynak még protestáns otthonából napi kenyerre lehetett a Szentírás. Kempist pedig később lefordította magyarra. Vagy Grácban 1604-ben, vagy Bécsben 1624-ben. A könyv címlapján rézmetszet áll a következő szöveggel: „Aki engem követ, nem jár sötétségben”. Ez a könyv Pázmány számára „együgyű szókkal, de csuda nagy lelki bölcseséggel írott könyvecske”, „mely könyvről merem mondani, hogy aki ezt szerencsére (találomra) felnyitja és egy részét, mely elibe akad, figyelmetesen megolvassa, lelki vizsgáztatást és istenes szolgálatra való gerjedeztést véssen”.²⁴

Boierus megőrökíti az előírt asztali olvasmányokat és a noviciusok magán lelkiolvasmányait is. Ez egy kevésbé különbözik P. Mercurian

generális hivatalos jegyzékétől, amelyet a noviciusmester 8. szabályában ír elő 1580-ban. Az asztalnál a Szentírás mellett egyháztörténeti művekből, a szentatyákból, a szentek életéből (főleg a spanyol származású Lippomani és a kölni Surius gyűjteményeiből) olvastak. A pannoniai Szent Márton életét, amely Pázmánynak is kedves olvasmánya, a toursi Gergely és Sulpicius Severus változatában ismerték meg. Pázmány később prédikációjában a katonáknak példaképül állítja és a Kalauz címlapja is őt ábrázolja Szent István, Szent Imre és Szent Erzsébet társaságában.

Az asztalnál a Társaság apostoli munkáinak beszámolóiból is olvastak részleteket. A Rómába küldött leveleket ugyanis, miután ott helyben felolvasták a rendi kúrián és a római kollégiumban, más provinciákba is elküldték mint „épületes olvasmányt“. Ezekből Pázmány nemcsak az indiai, japán és brazil missziókról hallott, hanem európai rendtársainak küzdelmeiről és munkáiról is. Ilyenformán értesült az erdélyi jezsuiták kiűzetésének részleteiről, P. Wujek latin és Szántó magyar nyelvű védekezéséről. Tudjuk, hogy Wujek még krakkói rektorsága alatt is védőíratot szerkesztett az erdélyi misszió ügyében, amelyet ellenfelei nemcsak ténylegesen, hanem erkölcsileg is meg akartak semmisíteni.²⁵

A noviciusok magánolvasmányukban a szentatyákból a kappadóciai Vazul szabályait, a hippói püspök, Ágoston vallomásait és elmélkedéseit és a római Nagy Szent Gergely pápa erkölcsi oktatásait olvasták. Cassianus Collatioiból (ahol a „vita activa és contemplativa“ problémáit oldozgatja) bőven merítettek saját kis heti konferenciáikhoz. Az újabb aszketikus írókból Kempis Tamás műveit, Hugo a S. Victore-t, Blossius és Kartauzi Dénes munkáit forgatták. Szent Ignác kedves olvasmánya volt manrézai magányában Ludolph van Sachsentől Jézus élete. Ez a noviciátusban is szerepelt. Nagy élvezettel vetették magukat a tökéletességre törekvő noviciusok a jezsuita szentek életére, akik hősiiesen megvalósították a lelkigyakorlat és a rendalkotmány nagy eszméit. Ribadaneira Ignác-életrajzát (az 1572-es nápolyi latin kiadást) és Xavéri Sz. Ferenc lángoló indiai leveleit a Mercurian-féle jegyzék is előírja. Annál feltűnőbb, hogy 25 évvel a rendalapító halála után még egyetlen jezsuita aszketikus könyv sem szerepel. Valójában nem is volt még jezsuita irodalom. Rossignoli lesz az első, aki Pázmány utolsó római évében kezdi írni a szerzetesi tökéletességről szóló művét.

A tiltott könyvek jegyzékében a két humanista, Rotterdami Erasmus és a spanyol Luis Vives munkáin kívül főleg a germán misztikusok szerepelnek: Tauler, Ruysbroeck, Suso Henrik, Gertrud és Mechtild, azonkívül Raymundus Lullus. Egyes lelki írók azt állítják, hogy ezzel az intézkedéssel süllyedt vissza a Jézustársaság a klasszikus szentignáci és borgiasi misztikából az aszketizmusba. Pedig nincs igazuk. Csak

bele kell néznünk Mercurian listájába: ott találjuk a misztikus Szent Bernát, Bonaventura, a viktoriánus Hugo és Richard műveit, Szienai Szent Katalin leveleit és a bencés apát, Blossius írásait. Mercurian válogatásának tehát más volt a kritériuma. Inkább az apostoli jelleg háttérbe szorulásától féltette a rend tagjait: ha túlságosan keresik az Istennel való benső egyesülést és befelé fordulást, ez eltérítheti őket a lelkek üdvösségének szolgálatától.²⁶

A noviciátus idején nem foglalkozhattak kifejezetten tanulmányokkal. A brünni noviciátusban ugyan egyidőben egy órát fordítottak nyelvtanulásra: a csehek és más nemzetiségűek németül, a németek csehül tanultak. P. Viller provinciális sürgette ezt. A noviciusmester azonban elégnék tartotta, ha a rekreációban gyakorolják a nyelvet és az asztalnál csehül olvasnak.²⁷ A generális is azt válaszolta a brünniek kérdésére: ezt nem tartja szükségesnek, elég, ha az általános jezsuita előíráshoz tartják magukat: mindenki tanulja meg annak az országnak a nyelvét, ahol tartózkodik.²⁸ A lengyel provinciában ennek érdekében okos előírások voltak: ²⁹ az asztalnál a Szentírásból vett fejezetet (amelyet födetlen fővel és állva hallgattak végig valamennyien) először latinul, majd honi nyelven olvasták fel; jártak a templomi prédikációkra, amelyek természetesen lengyelül hangzottak el; fogadalomújítás napján reggel a házban lengyelül tartották a beszédet; és — mint a jezsuita provinciákban általános szokás volt — a házi exhortációk is a honi nyelven hangzottak el.³⁰ Így nem csoda, hogy Pázmány — a bécsi katalógus szerint — annyira megtanult lengyelül, hogy megértette társait és meg tudta magát értetni.³¹ A közös nyelv, amelyen a sok különböző nációnak érintkezett egymással, természetesen a latin volt.

A kemény napirend, a zord klíma és a silány koszt alaposan aláássa az erdélyi fiúk egészségét.³² Hozzájárul ismét a pestis veszélye. Emiatt a fiatalságot újra kiküldik a várostól 30 km-re fekvő tanyára. A bölcs óvintézkedés következtében mindnyájan szerencsésen megmenekülnek.³³

Mikor visszatérnek a városba, hamarosan új épületbe költözhetnek. Az öreg ház régóta kicsinynek bizonyult. Ezért már 1588 márciusában megvették a Salamonowska nevű kőházat. Ezt az ügyletet is az ügyességéről ismert Campano provinciális bonyolította le. Április 24-én volt az alapkövetétel és a következő év májusában kész az épület. Szellemi alapköve az év húsvétján elhunyt novicius, aki hivatásáért igen sok áldozatot hozott. A ház nemcsak tágas, de csendje alkalmas az elmélyedésre, míg a régi helyen naphosszat zavarta őket a láрма, ének, stb.³⁴

Az újoncház pátereire bízzák a Szent István templom lelkipásztori gondozását is. Az atyák buzgólkodására sokan katolizálnak. A templomot még Báthory István király ajándékozta a jezsuitáknak, de csak most veszik át, mert a megyéspapság nem szívesen látta a jezsuiták

gyors terjeszkedését. Szép freskóival, oszlopos hajójával mély hatást gyakorol a fiatal noviciusokra. A remek főoltár kapja meg őket első-sorban: egy segítőtestvér művészi alkotása. A félszáz újonc most már nyugodtan megkezdheti a munkát. Nagy és szent feladat várja őket: az „új ember” kialakítása krisztusi mintára. Nyugalmukat csak ritkán zavarja szokatlan esemény. Egyszer egy novicius-páter mise közben elragadtatásba esik. Máskor tűz támad és elég a kápolna teteje. A noviciusok is résztvesznek az oltásban és megmentik az alig felépült házat és templomot.³⁵

Pázmány társai és mesterei

Pázmány krakkói tartózkodása évéből, tehát 1589-ből nincs katalógusadatunk a krakkói noviciátusról. De van 1587-ből és 1590-ből, tehát az odaérkezése előtti évből és a Jaroslavba távozása utáni hónapokból. Ezekből rekonstruálhatjuk, kiknek társaságában töltötte jezsuita kiképzésének első állomását. 1587 nyarán a ház 56 lakója közül 42 a novicius, 11 a segítőtestvér és csak 3 a páter.³⁶ 1590 nyarán 41 az újoncok száma. 1587-ben még tíz magyar van ott, 1590 nyarán már csak az egy Nagy János; hiszen ez év márciusában szétküldték a beteges, fejfájós magyarokat a szomszédos kollégiumokba.

Szerencsés gondolat volt a noviciátust áthozni Krakkóba: a hatás megmutatkozott a hivatások gyarapodásában is. Míg 1580-ban csak 15 új hivatás volt, addig 1587-ben 22, 1589-ben pedig 20 elsőéves lépett be. Ha az 1587-es noviciuscsoport Pázmány érkezésekor még ott van, abból tizenkettő erdélyi magyar.³⁷ Kis apostoli kollégium. Pázmány a leg-többjét régi ismerősként üdvözölhette: szinte valamennyi a kolozsvári kollégium növendéke volt. Csak néhány hónapig vannak együtt, aztán úgy szétszélednek, hogy soha többé nem találkoznak egymással.³⁸

A félszáz novicius között az akkori Lengyelország minden nemzetisége képviselve van. Az ősi mag: Kis- és Nagylengyelország, meg Mazovia a legtermékenyebb hivatásokban: több mint a fele onnét kerül ki az újonnan belépőknek. Az északnyugati prutének és a délkeleti rutének a Lengyelországgal 20 éve egyesült litvánokkal és livónokkal együtt a hazai növendékek jó egynegyedét teszik ki. A fennmaradó negyedrészt tarka változatosságban érkezik a többi lengyel tartományból: Podlachia, Volhinia, Podolia, Ukrajna. Főleg a kollégiumok küldenek a rendbe újoncokat: így a vilnai akadémiáról 5, Kaliszból, Poznanból, Braunsbergából 3-3 novicius érkezik. Bizonyára Varsóból és magából Krakkóból is többen jöttek, de ez nincs külön feltüntetve a katalógusban. Az idegenek között természetesen legtöbb az északi: egy skót, egy-egy osztrák és holland, két német: egy thüringiai és egy rajnavideki, sőt három svéd is: a már említett Boierus, a gyenge egészségű Petrus Clingerus, aki már 1589 tavaszán meghal, és az

állhatatlan Ericaesus Gábor,³⁹ aki kétszer is elhagyja a rendet, végül mint világi pap működik tovább. Pázmány Krakkó után Jaroslavban is találkozott vele, ahol 1590 elején már retorikát végzett. A délieket két olasz képviseli: az 1585-i provinciai gyűlés ugyanis Rómából kért néhány jezsuitát, hogy a noviciátusban megtanulva a nyelvet, ott (talán elsősorban Kolozsvárott) dolgozhassanak.⁴⁰

Ennek a nemzetközi társaságnak az irányítása — amelynek kb. egy-negyedét az erdélyi magyar noviciusok tették — nem kis feladatot rótt a noviciusmesterre. P. Robert Abyrcumbi húsz évig vezette a régi lengyel noviciátust, éspedig szerencsés kézzel (feliciter), mint Campano provinciális írja. Igaz, már 1582 decemberében fölveti a tartományfőnök a kérdést: nem lehetne-e a még ugyan novicius, de igen érett P. Ardolphust tenni az újoncok mesterévé? Négy hónap múlva újra előáll a tervvel: P. Scotust kolozsvári rektornak szeretné megtenni, mert „nec germanus, nec polonus“ és igen prudens. De attól fél, hogy utóda esetleg kartauziakat nevel, vagy a rendalkotmánynak nem megfelelő formában képezi az újoncokat.⁴¹ P. Robert viszont szívesen szabadulna már ettől a felelősségteljes állástól. Skót hazája is hazahúzza. 1586. ápr. 17-én jelzi Acquaviva rendfőnöknek,⁴² hogy engedelmességből átviszi még a noviciátust Krakkóba, de ez az utolsó ténykedése a lengyel noviciátus érdekében. Leveleiben ismételten a generális imáiba ajánlja az „afflictissima Scotia“-t. Végre 1587-ben leváltják. Hazatér és még 19 évig térítgeti honfitársait. Kitűnő szónok hírében állt. Közel 80 éves korában halt meg Braunsbergában, 1619. ápr. 27-én.⁴³

A lengyel provinciális 1587 nyarán írt Memoriale-jában „arra kéri a rendfőnököt, hogy a Rómában lévő lengyelek közül képezzenek ki egy lengyelül és németül tudó noviciusmestert. Róma szept. 21-én azt válaszolja, hogy egyelőre senki sincs készen, átmenetileg alkalmazzák erre a tisztségre P. Fabriciust.

Igy lett a krakkói noviciusok interim-mestere a genovai származású Fabrizio Pallavicino.⁴⁴ Tanárnak indult, Lengyelországba is ebben a minőségében hívták. Poznanban éppen befejezte a filozófiai kurzust, amikor ez az új megbízatása nyakába szakadt. Campano provinciális ismerte természetfölkötti beállítottságát és életbölcsségét. Egyik levelében azt írja róla: „tekintélyt sugárzó fellépése van, tudós, nem félős és nagyon buzgó“.⁴⁵ Még csak 32 éves, de a lelkiélet kiváló ismerője, a szerzetesi szegénység, a szentignáci indifferencia és a tökéletesség mintája. Nevét később főleg a szerzetesi tökéletességről szóló munkája tette ismertté az egész lengyel provinciában. Erről a szentatyák útmutatása alapján összeállított műről mondja Alegambe: „quo libro in provincia Polona passim omnes uti solent“.⁴⁶

Pázmány Pallavicinótól kapta a bevezetést a lelkiéletbe. A noviciusmester konferenciáit a már említett Boierus-féle kézirat örökíti meg.

A szerzetesi tökéletességről szóló sorozatát a hegyi beszéd felszólításával kezdi: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok is tökéletes” — és „Kövessétek Isten példáját, mint kedves gyermekei” (Ef. 5, 1). Majd a Krisztus-követés ismert kettős útjára, a parancsok és a tanácsok útjára mutat rá. Utóbbi a szerzetesi tökéletesség életformája. Ezután három részben kifejti a szerzetes kötelességeit Istennel, felebarátjával és önmagával szemben. Az első részben kiemeli Isten dicsőségének keresését. Istenre való hagyatkozás, bizalom főleg a megpróbáltatás idején: ez az igazi szerzetesi magatartás. Az Istennel való gyakori beszélgetés, tehát az ima fejtegetésével zárja ezt a részt. A felebaráti szeretetről szóló részt három fejezetre osztja. Előljáróink iránt a szeretet vezessen és az engedelmesség, távol minden hízélgéstől és csalafintaságtól. Társainkkal szemben ne legyen viselkedésünkben hízélgés, de testvériesen figyelmeztessük őket hibáikra. A világban élők közül főleg a verrokonok iránti helyes magatartás elveit fejtegeti. Önmagunkkal szemben a következő kötelességeink vannak: önismeret, alázatosság, önmegtagadás. Különösen értékesek a lelkiélet akadályairól, eltévelyedéseiről és a Jézustársaság sajátos szelleméről szóló fejezetek. Hangsúlyozza a szentignáci indifferencia szükségességét. Nyomatékosan tárgyal a testi egészség gondozásáról és az előljárók iránti föltétlen őszinteségről.

A lelkigyakorlat elméletébe is a génuai mester vezeti be Pázmányt. A lelkigyakorlat célja — magyarázza — a rossz hajlamok eltávolítása után Isten akarátának keresése és megtalálása. Mindenki készséges szívvel és nagylelkű odaadással lépjen ebbe a szent gyakorlatba. A mestert úgy tekintse, mint Istentől küldött angyalt és nagylelkűen engedje át magát vezetésének. Legyen iránta őszinte, főleg a lelkében küzdő szellemek harcának feltárásában, mert a lelkigyakorlat vezetője így jobban tudja irányítani. A lelkigyakorlat négy hetének megfelelően négy magatartást jelöl meg a gyakorlatok gyümölcsöző végzésére. Ezek: bűneink megbánása és az új élet hatékony keresése, Krisztus hűséges követése, a hamis és helytelen érzelmek kigyomlálása és Krisztus főpap utánzása minden erényben, végül az istenszeretet és az Istennel való egyesülés.⁴⁸

Valószínűleg Pallavicino mestertől kapta Pázmány a lelkigyakorlat első hetének elmélkedéseit is. (Később szó lesz róla: Krakóban az volt az irány, hogy a nagylelkigyakorlatot ne egy tagban végezzék.) A Boierus-kézirat második részében van egy elmélkedési sorozat, amely az első hét anyagát öleli fel: a bűnről, a halálról, a különítéletről és az általános ítéletről, a pokolról, az őszinte bánatról, az igazak haláláról és a gyónásról.

Pallavicino csak másfél évig vezette a krakkói újoncokat. 1589 márciusában — írja a házi krónika — P. Fabricius noviciusmestert a

generális Rómába hívta, a távozó helyébe P. Gaspar Sawiczki lépett.⁴⁹ Mindnyájan sajnálták mesterük távozását.

A szentignáci rendalkotmány előírja, hogy a noviciusmester mindenekelőtt hűséges szerzetes és a lelki dolgokban nagyon járatos férfi legyen. Ilyen volt Pallavicino, ilyen *Sawiczki* is.⁵⁰ Rómában végezte a teológiát mint Bellarmino tanítványa. Élete végefelé le is fordította volt tanárának két legszebb aszketikus művét: *De aeterna beatitudine* és *De ascensione mentis in Deum*. Mint tanár kontroverzteológiát tanított a vilnai akadémián. A tanításon kívül a lelkipásztorkodásból is bőven kivette részét. Másfél évig a danzigi misszióban dolgozott. Innen hívják újoncmesternek Krakkóba. Már belépése idején noviciusmesternek szánták: az 1576-os lengyel tartományi gyűlés azt kérte a generálistól, hogy Rómában neveljenek a skolasztikusok közül egyet-kettőt, aki lengyelül és németül ért, és miután jó előmenetelt tettek, küldjék őket vissza Lengyelországba, hogy a noviciusokat bevezessék a Társaság igazi szellemébe. Ilyenek volnának szerintük azok, akik a minap érkeztek az Örök Városba: Gaspar Sawicius és Paul Boxis.⁵¹ Sawickiból valóban noviciusmester, Boxából pedig tartományfőnök lett.

Kilenc évig irányítja Sawiczki a noviciusok jellemképzését nagy bölcsességgel és mély lelkiséggel. Mindenben maga jár elől jó példával, elsősorban imádságos lelkületével. Mint apostol is igen eredményesen működik. Vezető államférfiak gyakran fölkeresik tanácsért. Jó szónok, ügyes vitázó és buzgó országtérítő. Őt élehangú vitairata jelenik meg lengyelül és latinul. Szónoklataival sok főrangú családot vezet vissza az Egyházba. Mint lelkiatyjuk továbbra is irányítja őket. Tehát igazi szentignáci módra — és a későbbi Pázmány módjára — harmonikusan kapcsolja össze az apostoli aktivitást a bensőséges lelkiséggel. De nemcsak apológéta és aszkéta, hanem diplomata is. Vállalkozó szellemű, de nem elég óvatos. Diplomáciájával csúnyán kudarcot vallott, és sok kellemetlenséget zúdított a maga és rendtársai fejére az orosz Dimitrij trónkövetelő támogatásával. Három évig voltak fogságban Moszkvában.⁵² Ha a noviciátusi próbák összeállításában is ilyen merész és vállalkozó szellemű volt, akkor az újoncok nem egy kalandon mehettek át.

Szent Ignác a noviciátus elveit két dokumentumban fejti ki: az *Examen generale* 1, 3 és 4. fejezetében és a Rendalkotmány III. részében. Figyelmezteti a jelöltet, hogy ismerje meg a jezsuita élet formáit, de nehézségeit is, főleg a szegénység és engedelmesség szellemét. A szegénységet mint anyját szeresse, az engedelmesség a Társaság fő ismertető jele legyen. Mindenekelőtt pedig az alázatosságot és szeretetet hangsúlyozza, mint a tökéletesség alapját és betetőzését. Az *Examen* 4. fejezete fejti ki a noviciátus hat próbájának célját és módjait.

A jezsuita újoncot a kétévi noviciátus alatt hat nagyobb próbának teszik ki. Ezek között az első a már említett harmincnapos lelkigyakorlat. Célja a lelkiéletbe és az imádságba való bevezetés, a szellemek megkülönböztetésére való ránevelés és annak elbírálása, alkalmas-e az újonc a lelki dolgokkal való foglalkozásra. Erről az alapvető jellemiskoláról írja Prohászka püspök Pázmány születésének 350 éves jubileumán: „Szent Ignác exercitiumainak szelleme gyúrta és alakította őket. Tisztultak a fogalmak és kimélyedtek az akarat. A művész is s az alakító erő is voltaképpen a Szentlélek s az ő kegyelme volt, de manierizmus stílusban. Szent Ignácnak a pszichológiája dolgozott Pázmány Péterben. Ő nemcsak alázatos s fundamentális keresztény lélek, hanem táborba szálló vaskeresztes Hőse is lesz Krisztusnak.“⁵³ Mennyire érzik, hogy az a vallásos zseni, aki ezeket a sorokat írja, maga is átment ezen az iskolán!

Az egyhavi kórházi szolgálatban az újoncnak meg kell tanulnia, hogy megalázza magát és meg kell mutatnia, hogy búcsút mondott a világ hiúságainak, hogy egyedül a keresztfeszített Urat szolgálja. A kolduló zarándokút (peregrinatio) szintén egy hónapig tart és arra szolgál, hogy a novicius megszokja az étkezés és alvás terén adódó kellemetlenségeket és az anyagiakra való hagyatkozását levetkőzve, hittel és szeretettel egyedül a teremtető Istenben bízzék.⁵⁴ Különböző az Ordo Provinciae szerint nyári hónapokban a szomszédos kollégiumokba útnak indított skolasztikusokat is gyalogszerrel lehet küldeni. Igaz, az 1576-os osztrák Congregatio Provincialis a kórházi próbánál és a peregrinációnál bizonyos veszélyt lát: a kórházakban a női ápolók miatt, a zarándoklatnál pedig az eretnek lakosság miatt, és mert nem tudnak ez idő alatt a szentségekhez járulni.⁵⁵

Az egyszerű házimunkák végzése közben az újonc gyakorolja magát az alázatosságban, a türelemben és más hasonló erényekben. Katekizmusoktatást azért tartanak, hogy az előjáró kiismerje a novicius képességeit és szellemi alkalmasságát, lelki buzgóságát és szorgalmát és lássa, mennyire alkalmas apostoli munkára.⁵⁶ Az utolsó nagyobb próba az igehirdetés és a gyóntatás. Ezt persze csak a papként belépő jelöltek végezték.

E próbák közül a legfontosabb a nagylelkigyakorlat elvégzése. Campano provinciális 1584. febr. 27-i levelében panaszkodik a rendfőnöknek, hogy az erdélyi jezsuiták nem ismerik Szent Ignác igazi lelkigyakorlatos szellemét.⁵⁷ A tartományi gyűlés még 1587 júliusában is Rómából kér instrukciót a lelkigyakorlatok adására, esetleg elmékedéseket is.⁵⁸ Pázmány azonban Sawicziban a lelkigyakorlatok szakemberére talált.

Részletes adataink vannak arra vonatkozólag, milyen szempontok vezették az új mestert a lelkigyakorlat adásában. Amikor Acquaviva

generális 1591-ben javaslatokat kért a lelkigyakorlatos útmutató (Directorium) összeállítására, néhány nápolyi, milánói és délnémet provinciából jött jelentés mellett három javaslat érkezett Lengyelországból, abból is kettő a krakkói noviciátusból.⁵⁹ Az egyik a noviciusmestertől származik. P. Sawiczki elve: a belépő noviciusok ne azonnal, hanem csak két hónap múlva kezdjék meg ezt a nagy lelkiiskolát, amikor az elmélkedő imában már gyakorlatuk van. Hangsúlyozza, hogy a mester hűségesen ragaszkodjék a rendalapító alapmódszeréhez, de a szentignáci sovány vázlatot bibliai képekkel és elemekkel töltse ki. Ő maga is állított össze ilyen mintagyűjteményt a Szentírásból.

Hogy maguk a noviciusok milyen nehézségekkel küzdöttek a lelkigyakorlatok végzése alatt, erre nézve nagyon tanulságosak Pázmány egyik noviciustársának, P. Quadrantininak Rómába küldött észrevételei.⁶⁰ Javaslatára szerint a noviciusoknak a teljes lelkigyakorlatot kell adni, de nem egyhuzamban, hanem kisebb-nagyobb megszakításokkal. Reális érzékére vall, hogy az éjjeli elmélkedéseket nem sürgeti, mert — mint az 5. pontban írja — különben a buzgó fiatal rendtársak 2-3 nap múlva mind fejfájósak lesznek. (Kár, hogy elődei erre nem figyeltek fel. Jónéhány erdélyi noviciusnak jelentett ez a túlbuzgóság hivatásválságot a lengyel noviciátusban.) A 8. pontban az őszinte lélekfeltárás szükségességét hangoztatja: kell, hogy az instruktor a lélek minden megmozdulásáról tájékozva legyen. Ugyancsak értékesek a képzelőtehetségnek az elmélkedésekben betöltött szerepéről vallott elvei (10-13. pont). Beszél a compositio loci-ról, a testtartásról, stb. Egyik kérdése (14. pont): hogyan végezzék az érzékek alkalmazását, amikor aznap különböző tárgyú és színhelyű elmélkedések voltak. Kéri, hogy vegyék be a kollokviumba az Anima Christi imádságot és azt mondja, nem kell a negyedik hétben Krisztusnak mind a tizenhárom megjelenéséről elmélkedést venni, mert ez untatja a fiatalokat (41. pont).

Az újkori lelkiirodalom sokat foglalkozik azzal a kérdéssel: miért olyan meddő az elmélkedő imádság mai formájában. A szakértők egyhangú válasza: a szétszórt modern életmód mellett főként az elvont gondolkodás az oka.⁶¹ A mai életben nagyon is konkrét valósággal találkoznak az emberek, az elmélkedésben viszont elvont fogalmakkal dolgoznak. Hiányzik az egész embert lekötő szemléltetés, Sík Sándor szavával: „a láttatás művészete”.⁶² Ha valakiben, akkor Pázmányban már természeténél fogva megvolt a szemlélet élénksége. De ezt a tehetséget — amint találóan jegyzi meg Frideczky — a szentignáci lelkigyakorlatos elmélkedés szelleme csak még jobban kifejlesztette.⁶³

Pázmány a minden tettét jellemző lendülettel kezdi a noviciusi életet. Elöljárói nagy reményeket fűznek hozzá. Sajnos, hamarosan kitűnik, hogy egészsége nem bírja a zord lengyel éghajlatot. Talán a kezdő lelkigyakorlatos buzgóság is fokozza idegfejszültségét. Átmegy

az „indiscretus fervor“, a túlbuzgóság újonci tűzpróbáján.

De csaknem valamennyi magyar fiút is fejfájás kínozza. Erről panaszkodik a késői bánat önvádjával P. Wujek 1589-ben és P. Campano provinciális 1590 márciusában.⁶⁴ A lengyel tartományfőnök ezért a P. Generális engedélyével sürgősen szétküldi a szomszédos kollégiumokba a noviciusokat. Az intézkedést a török közeledésének vakhíre is sürgeti. A veszély elhárítására negyvenórás szentségimádást tartanak. A bajt még tetézi, hogy újabb pestisjárvány van a láthatáron. Ezért 1590 márciusában a noviciusok széteszlanak. Ekkor kerül Dobokay és Alárdi Poznanba, Forró, Kabos és Puskás Kaliszba, Rivulinus Pultuskba, Pázmány pedig Jaroslavba. Ügylátszik Nagy János bírta legjobban egészséggel, mert őt Krakókban hagyták.⁶⁵

A JAROSLAVI KOLLÉGIUMBAN

Pázmány életíróinak, akik erről az „apostol-oszlásról“ nem tudtak, nem kis fejtörést okozott: hova tűnik el ez a fiatalember Krakóból? Néhányan úgy vélték, hogy hamarosan Bécsbe kerül és ott fejezi be újonczeit.⁶⁶ A Carrillo-levelezés kiadása óta azonban tudjuk, hogy Pázmány barátjával, Dobokay Sándorral együtt csak 1590 őszén érkezik a császárvárosba.⁶⁷ Hol tölti el a közbeeső időt?

Egy levéltári adat meglepően fejtí meg a talányt. Ebből a katalógusból megtudjuk Pázmány életének eddigi folyását. A jaroslavi kollégium jelzi elsőnek adatait 1590 júliusában: „Pázmány Péter, váradi magyar, 22 évesnek gondolja magát, gyengélkedő egészségu a noviciátusban szerzett fejfájása miatt. 1588 novemberében Krakókban lépett a rendbe. A Társaságon kívül Kolozsvárott tanult a retorikai osztályig, és a filozófiai kurzusban a logikát is elvégezte. Fogadalma még nincs.“⁶⁸ Pázmány tehát valóban elhagyja a krakkói noviciátust. De újoncidejét nem Bécsben, hanem egy másik lengyel kollégiumban fejezi be, a keleti kis városkában: Jaroslavban.

Jaroslav régi lengyel település. Przemysltól 30 km-re északra fekszik a kis lengyel síkság kiemelkedő magaslatán.⁶⁹ Hatalmas kőfalak és bástyák ölelik körül. Különböző alakú templomtornyai messziről elárulják, hogy sokhitű nép lakja. Az ortodox keletiek, az újhitű kálvinisták és a lengyel unitáriusok (szociniánusok) harcolnak itt a katolikusokkal az elsőségért. A város állandó hitviták tüzfészke.

A jezsuita kollégiumot Tarnowska Zsófia grófnő alapította 1572-ben, hogy Galícia keleti részének sugárzó központja legyen. A tekintélyes családot Skarga Péter hozta vissza az Egyházba még világi pap korában. Mikor Skarga szerzetesként tér haza Rómából, az özvegy hálából felépítteti a rendházat. Később a jezsuiták megkapják a XV. században

épült csúcsíves Nepomuki Szent János templomot is és látogatott kegyhellyé fejlesztik.

A San folyó mellett, a lengyel-orosz nyelvhatáron, Kelet és Nyugat mezsgyéjén fekvő városka alkalmas arra, hogy vándormissziók kiindulópontja legyen. Vallási jelentőségét a jezsuiták hamar felismerik. Krakó és Vilna után ez a legnépesebb lengyel rendház, átmenetileg a tartományfőnök székhelye is. A kis város dombos erdeje, folyómenti füzeze kellemes üdülést nyújt, maga a folyó „hűvösön lengedező szellőkkel újítja az embereket”.⁷⁰ Pázmány előljárói úgy vélik, hogy ez a levegő-változás elfeledteti vele az idegfeszültséget, fejfájást. És bár P. Campano szerint ez a kikapcsolódás sem hoz komoly javulást,⁷¹ a jaroslavi tartózkodás mégis nagyjelentőségű Pázmány életében.

A fiatal noviciust érkezésekor 30 rendtag fogadja. Lengyelek, litvánok, poroszok, svédek, magyarok. A kollégium rektora: P. Piotr Fabricius. Még csak 38 éves, de már három éve házfőnök. Előljárói képességeit a rend később is kamatoztatja: ő lesz a különvált lengyel rendtartomány első főnöke. Irodalmi téren is működik. Lengyelre fordítja Pinelli elmélkedéseit, Kempis Krisztus követését és Bellarmino két aszketikus művét. Ezek Pázmánynak is kedvelt olvasmányai. Imádságos lelkű, Istenbe gyökerezett szerzetes.⁷² Mint rektor is fenntartja magának a börtönök lelki gondozását. Finom érzékkel észreveszi, hogy minden vitánál fontosabb a nép lelkének gyógyítása. Ezért ad kezükbe lelki és elmélkedési könyveket. Fáradhatatlan szónok és termékeny apostol. Kosztka Sz. Szaniszló édesanyjának és Pál bátyjának lelki-vezetője. A noviciusok tágranyílt szívvel hallgathatták a Kosztka-családdal kapcsolatos élményeit. Az ifjú Pázmány atyjaként szereti és később követi térítői eljárását. Fabricius tapintata és gondossága bizonyára elősegíti egészsége javulását is. Iránta érzett háláját a meleg családi ünnepen róhatja le, amikor a ház atyja 1590-ben az Úr színéváltozása ünnepén leteszi az ünnepélyes négyes fogadalmat.

A P. Rektoron kívül mint novicius gyakran felkereste a 36 éves Andreae Gáspárt is, akire a kollégiumban lévő néhány szerzetesűjone vezetése volt bízva. Jó szónok hírében állt. Három és fél évig prédikált a krakkói noviciátus templomában, öt évig a S. Barbarában. Jaroslaban a plébániatemplomnak volt vasárnapi szónoka. Egészségét tüdőbaj veszélyeztette. 14 éve volt már jezsuita. Németországban tanult.⁷³

A rendtársak között van két magyar. Az egyik a gyulai származású Koppány Mátyás. Tehetséges (optimi ingenii), de állhatatlan jellem. Ósmagyar névrokonához hasonlóan nyugtalan. Még pappá szentelik, de utána hamarosan kiválik a rendből. Később egri kanonok lesz. A másik honfitárs a hírhedt Thorday János.⁷⁴ Pázmány még Váradról és Kolozsvárról ismeri. „Mert, ha jól emlétem, egy heján 30 esztendeje, ez mióta én Thordait ismérem” — írja 1610-ben. Ezért tudja oly élet-

hűen jellemezni „ama tündérmódra változandó állhatatlanságnak tükörét“. Nyugtalan természete miatt őt is elbocsátják. De Rómában a Collegium Germanico-Hungaricumban tovább tanul. Pázmánnyal együtt jön haza 1597-ben. „Én hozám ki, úgy tetszik, Rómából Graecig, a theologiának apród-esztendeit sem töltötte jól el.“ Erdélyben „a Christus-tagadókkal kezdett vala czimborálni.“ Pázmány a Kalauzban is tesz róla említést. A „Posonban lött prédikáció“ pedig pszichológiai remekmű, amelyben megrajzolja Thorday lelki süllyedését és hármass vallás-cseréjét. 1604-ben Pozsonyban lett barátta, szörét, de nem erkölcsét változtatta, és „mivel nehéz a rókát a tyúkételtől elszoztatni: hamar kiöltözék a csuklyából. Először csuklyás calvinista, annak utána kápás lutherista lőn“.

LENGYEL HATÁSOK PÁZMÁNY FEJLŐDÉSÉRE

A krakkói noviciátus lelki hatását, főleg a szentignáci lelkigyakorlat gondolatvilágába, lélektanába és módszerébe való belenövését főntebb vázoltuk.

De Pázmány a noviciátus éveiben nemcsak a szerzetesi szellemben gyarapodik. Szemesen figyel rendtársai apostoli vállalkozásait. Szellemi látóköre bővül: megismerkedik néhány hittérítő vezéregyéniséggel, és egészen közelről tanulmányozhatja egy ország visszahódításának tervét.

A lengyel jezsuiták élénk hitvitákat folytatnak a különböző vallásokkal. És eredményesen. A jelentések sok megtérésről számolnak be. Pázmány ottartózkodása évében Jaroslavban negyvennégyen térnek vissza az Egyházba. Egy rutén pópa még a Jézustársaságba való felvételét is kéri. Máskor azonban törbe csalják a jezsuitákat. A jaroslavi ortodoxok egyik vezetője alázatosan zsoltármagyarázatot kér az atyáktól, de csak azért, hogy szerzeteseivel gúnyos cáfolatot írasson ellenük.

A fiatal Pázmány sokat tanulhatott mindkét lengyel ház apostoli gárdájától. Szívesen osztom Szentiványi Róbert megállapítását: „Azok a férfiak, akik döntő befolyással voltak lelkére, híres lengyel hitvitázók“.⁷⁵ Főleg két ember munkáját figyelhette éberen: P. Wujek és P. Skarga írói és apostoli működését.

Wujek és Skarga

Wujek Jakab, amint láttuk, félév múlva követi Pázmányt Krakkóba mint a S. Barbara rendház főnöke. Itt sincs sok szerencséje az előjárósággal. Azzal vádolják, hogy az 1591-es pestis idején nem viselte elég okosan és jól gondját a betegeknek, valamint hogy nagyon ke-

ményen bánik alattvalóival és csak írói munkájával és annak kinyomtatásával törődik.⁷⁶ 1592-ben le is váltják. Most végre teljesen lengyel bibliájának szentelheti magát egy ideig. A „Polonia Sacra“ különszámában,⁷⁷ amely a lengyel biblia kiadásának 350. évfordulóján rajzolta meg Wujek munkásságát, jellemét és jelentőségét, Jan Poplatek ismerteti ennek a bibliafordításnak hallatlanul érdekes történetét. A sok másirányú elfoglaltság és közbejött akadály miatt 14 évet vett igénybe ez a munka életéből. Nem tudni, mikor merült fel először a terv, de P. Laterna 1583. szept. 29-i levele⁷⁸ már öt ajánlja a rendfőnöknek erre a feladatra, mert nagyon jól tud héberül, görögül, a lengyel nyelvben pedig valóságos „Semi-Cicero“. Már Erdélyben megkezdte a nagy művet. De a sokgondú provincia teendői, kellemetlenségei bizony nem sok időt és nyugalmat hagynak neki. Elöljárói ismételten emlegetik, hogy jó lenne visszaküldeni Lengyelországba és átengedni munkájának, de hiába: első a missziós érdek, a lelkek java. Már-már maga is rezignáltan belenyugszik sorsába. 1588 máj. 17-én írja Gyulafehérvárról rendfőnökének: már annyiszor feltárta lelkét és hivatalára való alkalmatlanságát előtte, hogy nem okvetetlenkedik tovább, hanem türelemmel és serényen hordani fogja a vállára rakott terhet. Isten kegyelmével és segítségével sikerül majd, „donec aliter Ipse prospexerit . . .“⁷⁹ Krakóba visszatérve nagy lendülettel lát munkához és 1589. aug. 19-én már arról tudósítja Acquavivát, hogy az Újszövetség fordítása készen áll. Hol a S. Barbarában, hol a jaroslavi villán dolgoztatva készíti nyomda alá. Pázmány tehát ez utóbbi helyen is találkozott vele. De az igazi nehézségek csak ezután következnek. Többen — elsősorban rendtársa és honfitársa, Grodzicki — megtámadják a fordítást, hogy nincs eléggé ellenőrizve és nem tartja be az előírt irányelveket. Grodzicki hosszú levélben önti ki aggodalmait rendfőnökének.⁸⁰ Kifogásainak lényege: Wujek nem szószerint, hanem „ad sensum“ fordít, nagyobb a gondja a stílus eleganciájára, mint az értelemre. Továbbá nem a Vulgata szövegéhez ragaszkodik, hanem visszanyúl az eredeti félbeszakították, ebből nagy baj lesz az eretnekek miatt. A nyomást félbeszakítják, felülvizsgáló bizottságot neveznek ki, de a közbejött pestis megakasztja az egész vállalkozást. Végre egy újabb bizottság teljes elégtételt szolgáltat a szerzőnek és a provinciális engedélyt ad a nyomás folytatására, „urgente, lacrimante et quasi extorquente id a me P-re Wangrovicio“.⁸¹ 1593. máj. 20-án írja alá Wujek a kiadás előszavát. Grodzicki még most sem nyugszik meg, de kifogásaival lassan egyedül marad. Wujek ezután a zsoltárok fordításába fog bele, és ezt Poznanban a sors iróniájaként éppen Grodzicki rektorsága alatt folytatja. A rektor mérgesen írja róla Acquavivának: „nincs hasznára a kollégiumnak, csak ír és annyiba kerül, mint két vagy három más ember“, mert kétszer kap bort napjában és külön íródeákot kell fizetni neki.⁸² 1595 szeptemberében az

erdélyi misszióba való visszarendelés szakítja meg munkásságát. Közben azonban, újabb viták és cenzúrák után, sikerült gondoskodnia az Újszövetség második kiadásáról a zsoldárokkal együtt. 1594. máj. 3-áról kelt az előbeszéd. Most már semmi sem állíthatja meg munkájában: 1596. márc. 6-án jelzi, hogy befejezte a nagy prófétákat, május közepére a kisebbeket és a Makkabeusok könyvét, végül nyáron a teljes művet. A cenzorokkal való újabb nehézségek és a nyomda alá készítés feladatai miatt kéri fölmentését a viceprovinciális tisztség alól, szept. 19-én meg is kapja, de már nem sokáig örülhet neki: 1597. júl. 27-én Krakóban meghal. A postumus kiadás gondozói még azt is kétségbevonják, vajon az ő neve szerepeljen-e a címlapon, vagy közös munkának tekintsek. Acquaviva generális azonban igazságot szolgáltat a sok viszontagságon átment életműnek. VIII. Kelemen pápa megdicséri a fordítást, a petrikai nemzeti zsinat pedig a nép használatára ajánlja.

Részletesebben időztünk a lengyel bibliafordítás históriájánál, részint mert jól festi a kor problémáit, részint mert sok rokonságot mutat Káldi György későbbi, Pázmány-ösztönözte fordításának történetével.

De az erdélyi konvertita figyelmét legjobban a keleteurópai katolikus reformáció nagy vezéralakja: *Skarga Péter* ragadta meg. A „lengyel Canisius” főleg három téren hathatott rá: mint író és szónok, mint hitvitázó és térítő, mint nemzetnevelő és szervező. Az „illéslelkű próféta” éppen Pázmány belépése évében vette át a *Missio Regia* vezetését.⁸³ 24 évig hízogás nélkül, tettersen tevékenykedik a fejedelem mellett. 18 országgyűlésnek volt szónoka. Közben ír, egyháztörténeti emlékeket gyűjt és keményen küzd az eretnekségek ellen. A szociniánusokat — Pázmány ezt az unitárius szektát még Déván jártából ismeri — éppen 1590-ben kezdi élesen támadni. Vitairatai érvelésében Skarga nem olyan eredeti, mint később Pázmány. Erősen Bellarmino és Stapleton nyomdokain halad. Nagy érdeme viszont, hogy érveit és mondanivalóját elsőnek öltözteti tősgyökeres nemzeti nyelvbe, akárcsak később a Kalauz szerzője.

Klasszikus fölépítésű, lendületes szónoklataival „a lengyel Chrysostomus” nevet érdemelte ki. Prófétaí látással jósolja meg nemzete romlását, pusztulását. Lángoló beszédeivel sok vezető családot (köztük a nagyhírű Radzivilleket) és nem egy protestáns lelkészt is visszavezet az Egyházba. Ezek aztán magukkal hozzák a népet. 1612-ben Lengyelország többsége újra katolikus. Prédikációi és bizalmas beszélgetései hatására éppen Pázmány jaroslavi hónapjaiban vívja meg utolsó harcát a kegyelemmel Lancicius Miklós, a litván kálvinista nyomdász fia, akit ez a nagy egyéniség annyira megragad, hogy nemcsak katolizál 1590. dec. 6-án, hanem egy év múlva rendtársának is szegődik. Három évvel később Rómában találkozik a litván és az erdélyi konvertita: három

évet töltenek együtt az Örök Városban. — Skarga prédikációit lefordították németre, olaszra és franciára is. De nyomtatásban csak lengyelül és németül jelentek meg. Ő is szívesen időzött a kies fekvésű jaroslavi villán. Ide vonul vissza heves hitvitái után, itt végzi a végső simításokat irodalmi alkotásain. Itt készíti elő nyomdára vasár- és ünnepnapra prédikációit, amelyek 1595-ben jelentek meg Krakkóban. Ezt követik 1597-ben országgyűlési beszédei. Ezek tele vannak misztikus lelkeséggel és hazafias tűzzel. Nem valószínű, hogy így mondta el őket, inkább irodalmi fikciók. Beszédei során sokat használja a Szentírást, főleg a prófétákat; ebben is rokon Pázmánnyal.⁸⁴

Három polemikus művén kívül közel 40 munkája jelent meg lengyelül. Sokat írt az Egyházzól, az Eucharisztiairól, a szentekről. Homéroszi egyszerűséggel és evangéliumi kenettel ír. Éppen Pázmány jaroslavi tartozkodásának hónapjaiban jelenik meg „Az Egyház egységéről és a görögök szakadásáról” szóló művének 2. kiadása. 1577-ben írta ezt a könyvet, élete legnagyobb vállalkozásának, a rutének uniójának szolgálatában. Ez az átdolgozott és kibővített kiadás döntő jelentőségű az unió létrejöttében, amelyet a moszkvai pátriárka erős nyomása folytán csaknem hajótörés fenyegetett. Az egység ügye most már simán halad előre az 1595-ös római bulláig és az 1596-os bresti zsinatig.⁸⁵

Pázmány két év alatt annyira megtanul lengyelül, hogy megérti P. Skarga szavait és írásait. Ez a „lengyel Chrysostomus”, nemzetének szellemi vezére az élő minta, akit később a magyar „bíboros Cicero” és térítő apostol nem egy pontban követhet. Pázmány is a toll meg a szó mestere, „aki fejedelmi fény híján is királyi beszédekkel mond”.⁸⁶ Akárcsak Skarga, ő sem erőszakkal térít, hanem a szellemi meggyőzés erejével és az életpélda hatalmával, „könyörgéssel, böjtöléssel, jó példával, tanítással”.⁸⁷ Munkásságukban újra meg újra találkoznak. Pázmány Imádságos könyvével egyidőben jelenik meg Skarga imakönyve katonák részére. Pázmány is, akárcsak Skarga, szenvedélyesen gyűjti a levéltári okmányokat. Egyidőben írnak a Jézustársaság védelmében. A görög szakadás élménye is — amint láttuk — Skarga munkássága révén éri közélről a fiatal Pázmányt. A későbbi térítőnek nagy-szerű indítás ez a példa. A Kalauzban majd ő is ír „a görögök szakadásáról”, sőt már a Magyarinak írt Feleletben, 1603-ban ezt olvassuk: „Maga én eleget beszéltem vélek, olvastam is egynehány patriárchának írásait”.⁸⁸ Érdekes volna kikutatni, hogy a külföldi tanulmányaiból alighogy hazatért Pázmány hol találkozhatott az ortodoxokkal. Esetleg Kassán? Vagy már Jaroslavban? Gondolt-e magyar unióra is? Valószínűleg fölmerült benne ez a terv. De magát az uniót csak félszázad múlva valószínűleg meg rendtársai és munkatársai, a magyar jezsuiták.

Előttünk áll Pázmány lengyelországi tartózkodásának képe. Bécs, Róma, Grác sok fontos téglát ad még ahhoz a nagyszerű barokk épít-

ményhez, amelynek ma életművét látjuk. De itt rakja le az alapokat, ezekben az eddig alig figyelemre méltatott lengyel esztendőkben. Itt kapja a nagy magyar hittérítő az első döntő indításokat, amelyeknek tapasztalatait otthon kamatoztatja. A lengyel évek: a krakkói noviciátus és a jaroslavi intermezzo tehát döntő jelentőségűek Pázmány életében. Már ekkor kialakulóban van életművének sajátos jellege: apologétának és nemzetnevelőnek készül. Erre tereli a lengyel indítás és a magyar szükség.⁶⁹

BÉCSBEN

AZ ÚJ ALLOMÁS: BÉCS

A jaroslavi tartózkodás az előjárók minden gondoskodása ellenére sem hozta meg a várt javulást Pázmány egészségi állapotában. Campano tartományfőnök ezúttal nem állt meg félúton. Megkérte a nemrég kinevezett osztrák provinciálist, P. Viller Bertalant, fogadja be a beteges fiatal erdélyi rendtagokat: hátha a féligmeddig hazai levegőn könnyebben rendbejönnek. 1590. okt. 1-i levelében jelenti Rómába Acquaviva rendfőnöknek, hogy a bécsi tartományfőnök reagált felszólítására. Egyben jelzi, hogy a két erősen gyengélkedő, de különben kiváló (alioquin insignes) skolasztikust, Dobokay Sándort és Pázmány Pétert már útnak is indította Ausztriába.¹

Nem valószínű, hogy a kolozsvári jóbarátok egyidőben érkeztek Bécsbe, hiszen Dobokay az északlengyelországi Poznanból, Pázmány pedig a keleti Jaroslavból jött. Mindenesetre a koraőszi napokban érkeznek. Pázmány megcsodálja a falakkal és bástyákkal megerősített várost. Ennek az ifjúkori rácsodálkozásnak az íze érződik még két évtized múlva is a Kalauz egyik megjegyzésében, ahol a Mohács után Bécsre törő török támadásról ír: „És noha Bécsnek akkor (1529-ben) csak régmódra vékony kerítési voltak, nem oly hatalmas bástyái, mint most . . .”² Mindjárt érezhette, hogy a török ellen védekező Nyugat egyik erősségébe érkezett.

A Duna és folyóhálózata termékenyítette meg Bajorország, Ausztria, Cseh- és Morvaország, Magyarország, Szerbia, Románia és Bulgária vidékét. E területek gazdasági és hozzákapcsolódó ipari életének a XVI-XVII. században Bécs volt a természetes központja. Nem maradt el mögötte politikai hatósugara sem: érdekszférája a Duna-medencén túlra terjedt. Azonkívül központi fekvése miatt metszópontja volt a különböző szellemi áramlatoknak; hatásuk innen terjedt egyre tovább kelet felé. Erről a Bécsről írja 1578-ban az olasz Lorenzo Maggio, az osztrák rendtartomány főnöke, II. Rudolf császárnak: a német városok városa — azok elseje.³

Bonfini 1545-ös krónikája szerint, amelyből később Pázmány annyit idéz, Bécs a barbárok városai között az egyik legszebb.⁴ Félhold alakjában fogja körül a Dunát; szép szigetek, hűsítő kertek és termékeny gyümölcsfák ékesítik. Erdős dombok és hegyek övezik. Remek templomai és kolostorai vannak, köztük a Szent István-dóm és a Maria am Gestade. Wolfgang Schmeltzl is igen nagy dicsérettel írja le a várost 1548-ban. Rendezett utcák, kövezett terek, nemzetközi lakosság jellemzi. 17 nyelvet lehet utcáin hallani. A nagy világnyelveken kívül a szomszédos országoké: cseh, olasz, magyar, horvát, lengyel, de még

keletieket is: héber, görög, szír, káld nyelvet. Mátyás király háborúi után a gyermekeket leszámítva 50 000 lelket számlált a város; kollégiumaiban 7000 diák tanult.

Az Am Hof és Hoher Markt tere volt a régi római tábor területe. Ezen a helyen volt a Vindobona praetoriuma is. Tehát Bécs legősibb magjában talál Pázmány otthonra. Csak ha az ember a Tiefer Grabenből, a mély árokból nézi, tűnik fel, mennyire kiemelkedő magaslaton fekszik ez a terület. A XVI. században is Bécs legszebb és legnagyobb terei közé tartozott. Egykor itt folyt le a babenbergi hercegek udvari élete: innen a neve. Egy 1547-ben készült térkép leírja Bécs tereit és azt is, milyen célra szolgáltak. Legnagyobbbrészt vásárterek voltak. A Hoher Markton mindenféle napi szükségletet árúsítottak, a Neuer Markton gabonaneműt, az egykor lovagi tornákra fenntartott Am Hof terén „allerley Brodt vnd die Kreussen“, tehát a mindennapi kenyeret és a kifli-kalácsféléket, a Rossmarkton viszont húsнемűeket. Az Am Hof terén évente kétszer volt nagyvásár: pünkösdkor és Alexandriai Szent Katalin ünnepe körül (nov. 25). A tér központi oldalának gyöngye a kilenc angyali karról elnevezett háromhajós templom. Még mai barokk öltözetében is csodálatosan szép. Az újabban felszabadított néhány eredeti gótikus elem sejteti az építészeti remekművet. Jobboldalán épült a jezsuita kollégium. Megmaradt részének masszív lépcsőházai, hatalmas termei meg magáncellái részben ma is mutatják az akkori állapotot, nagyrészt azonban később lebontották.

Itt volt a jezsuita tudományosság és kiképzés fellegvára. A provinciálisok és rektorok ismételten panaszkodnak, hogy a ház zajos és nagy a sürgés-forgás benne és körülötte. Nem csoda: központban volt, és a jezsuitáknak a szélrózsa minden irányában történő utazásai metezőpontjában állt. Ezért a fáradt pátereket és skolasztikusokat pihenésre, kikapcsolódásra inkább a nyugodtabb Nagyszombatba vagy Pozsonyba küldték.⁵

Bécs Pázmány későbbi alkotásainak nemegyszer termékeny ihletője volt. Itt látja először a nagy Dunát, amely apologetikus műveiben tágas medrével az apostoli hagyomány továbbvitelének szimbolumaként szerepel: „Miképpen csak azt mondhatjuk Duna vizének, mely a Duna forrásából az ő ágyában vagy fészkeben és völgyében szakadás nélkül aláfolydogál: azonképpen csak azt nevezhetjük apostoli Ecclesianak, mely az apostolok idejétől fogva egymás-után következő személyeknek tanítása által szintén mireánk érkezett.“ Másutt: „A Duna sem Árvába, sem Turóczba nem mehet, mert völgye nincsen . . .“⁶

A tudományok és művészetek iránti érzéke most első ízben elégülhetett ki bőségesen. A ház könyvtárosa skolasztikustársra és jóbarátja, Lamormain Vilmos volt. Nem lehetetlen, hogy a királyi vár udvari könyvtárába is ellátogatott vele, amely 9000 kötetével igen gazdag gyűj-

teménynek számított. Később az érsek Pázmány sokszor fordult ide Tengenel könyvtárhoz forrásmunkákért, pl. amikor a Kalauznak a mohamedánokra vonatkozó függelékén dolgozott; viszont maga is küldött a könyvtárnak nem egy magyar vagy török unikumot.

A barokk Bécsben nagy gondot fordítottak a templomok szépségének, az istentiszteletek fényének emelésére. Az érsek Pázmány is sokat áldoz majd erre. A két egyszerű templom, a gótika remekei, a Szent István-dóm és a Maria am Gestade, csak öt percre van a kollégiumtól. Bizonyára sokszor tért be útközben egyikébe vagy másikába, imádásra, elgyönyörködésre.

Érdekes lenne tudnunk, ott volt-e már Pázmány az 1590. szeptember 15-én és 17-én és a hó végen lezajlott nagy bécsi földrengés idején, amikor házak omlottak össze, a kollégium templomának toronyteteje is beszakadt és tizenegy ember halálát lelte. Egyhelyütt hivatkozik erre az eseményre.⁷

A kollégiumban a rendtartományi prokurátorok római gyűlésén távollévő P. Scherer rektor helyett a vicerector, P. Reinel fogadja a keletről érkező magyar skolasztikusokat.⁸ Hamarosan bemutatkoznak a provinciálisnak és titkárának, P. Carrillónak. Mindkettő később Pázmány atyai jóbarátja lesz. A belga Viller Bertalannal a gráci évek után is sokáig marad megleghangú levelezésben. Carrillo pedig ezekben a hónapokban Erdély és a római jezsuita kúria érdeklődésének középpontjában áll. Báthory Zsigmond fejedelem — a jezsuiták kiűzését jóváteendő — sürgősen három pátert kér Erdélybe. Acquaviva rendfőnök csak honfitársuk, P. Leleszi nyomós érveinek enged: karácsonykor kedvezően dönt és Carrillót nevezi ki az erdélyi misszió megszervezőjének. Az újonnan jött skolasztikusok beszámolóit véljük kihallani a két tartományi vezető leveleiből. P. Viller 1591. jan. 19-én már a többi Lengyelországban tartózkodó magyar rendtagot is igényli generálisától: „Arról értesülök, hogy Lengyelországban kb. 14 fiatal magyar rendtagunk van. Ha Ft. Atyaságod Erdélyt a mi rendtartományunkhoz csatolná, kívánnám, hogy engedélyt adjon a magyaroknak provinciánkba való rendelésére. A tartományfőnök szeretetből szívesen át fogja engedni őket, amint már hozzánk küldte a két betegeskedőt“,⁹ ti. Dobokayt és Pázmányt. Viller erről bajosan „értesülhetett“ máshonnan, mint P. Leleszitől és a jövevény skolasztikusoktól. Carrillo pedig egy hónap múlva már türelmetlenül sürgeti: „Lengyelország tartományfőnöke az Istenért küldje Ausztriába vagy máshová azokat a kiváló magyar ifjakat, akiknek a lengyel levegő és élelmezés árt. Ne tartsa őket vissza a középkolai tárgyak tanítására, hacsak nem feltétlenül szükséges. Igen nagy sajnálattal hallom, hogy számosan elvesztették ott egészségüket és minden erejüket, pedig ha idejében máshová küldték volna őket, könnyen visszanyerhették volna régebbi

egészségüket, amint a két Bécsbe küldött gyengélkedő, Pázmány Péter és Dobokay Sándor is már-már felgyógyult, és mint remélem (már Erdély szemével nézi őket!) kitűnő munkások lesznek Erdélyben.“ — Még erdélyi tartózkodása alatt sem feledkezik meg a két bécsi skolasztikusról. 1592. márc. 16-án Leleszinek írja: „Atyaságodnak és két társának, Sándor és Péter testvérnek, meg az egész kollégiumnak imáiba ajánlom magamat.“¹⁰

A kollégiumban Pázmány bizonyára az elsők között üdvözölte Erdélyből ismert rendtársát, P. Leleszi Jánost. Ez a nagytürelmű férfi tíz éven át viselte az erdélyi fejedelem és a gyulafehérvári udvar gondjait. Korán megrokkant (egyesek mérgezését rebesgettek). A rendfőnök mégis az ő bölcs gondviselésére bízta az újrászervezett erdélyi missziót. Még 2-3 évig synylódott Bécsben — két volt kolozsvári testvér gondozta —, majd Olaszországban keresett enyhülést, de 1595 februárjában fiatalon, még jóval ötvenen innen meghalt Loretóban. P. Szántó István, Pázmány nagy példaképe csak a következő év nyarán érkezik a kollégiumba, amikor a négy templomi szónokot a magyarok kérésére egy ötdikkel egészítették ki.¹¹

A BÉCSI FILOZÓFIÁN

A bécsi kollégium¹²

„Tudja az, aki előtt a szívek titkai tárva-nyitva állnak és aki a lelkek üdvének és haladásának vágyát oltotta belém, milyen vonzalom él bennem egész Germánia iránt“ — írja egyik levelében a rendalapító Szent Ignác. (Germánián a korabeli nyelvhasználat szerint Németországon kívül Ausztriát, Magyarországot és általában a protestantizmustól veszélyeztetett, Olaszországtól északra fekvő egész vidéket értették). „Mihelyt Isten alkalmat és erőt ad hozzá, amennyiben rajtam múlik, tettel is ki akarom ezt mutatni.“¹³ Az alkalmat Ausztriában I. Ferdinánd király szolgáltatta 1551-ben. Ez a sok tekintetben kiváló és őszintén katolikus uralkodó szerette a békességet és az élet nap-sugaras oldalát, azért iparkodott mindenkivel jóban lenni. Ráadásul Mohács után szüksége volt a protestánsok pénzére, hogy győzze a küzdelmet a törökkel. A század derekán tartományaiban a lakosságnak már alig egy tizede volt katolikus. A papság lezüllött. Egy kortárs így kiált fel: „Úristen! A hét főbűn a lelkipásztorok mindennapi kenyere lett!“ A bécsi egyetemen 1549 után átmenetileg megszűnt a hittudományi kar, s Urban Weber laibachi püspök, a király gyóntatója szerint húsz év alatt egyetlen papot sem szenteltek a fővárosban. Az ő ösztönzésére szánta rá magát Ferdinánd, hogy 1550 végén Loyolai Ignáchoz

forduljon azzal a kéréssel: küldjön rendjéből tanárokat a császárvárosba, mert kollégiumot akar ott szervezni a Társaság ifjú tagjai és külső tanulók neveltetésére. A kérés teljesítése mellett súlyosan esett latba Canisius Péternek, a germán nyelvterület nagy apostolának szava: úgy beszélt Ignácnak a bécsi kollégiumról, mint amely „megnyitja a kaput Magyarországra és a törökök felé”. (1552. márc. 9-étől egy darabig ő is Bécsben működött). Így 1551 áprilisában a rendalapító 11 rendtagot küldött Itáliából Bécsbe, akikhez Augsburgból még kettő csatlakozott. Először a domonkos kolostorban laktak. 1554-ben adta nekik a király az Am Hof terén lévő düledező kármelita kolostort, amely valamikor a babenbergeri hercegek kastélya volt. 1560 júliusában a históriás évkönyv már nagy építkezésekről számol be. Később, éppen Pázmány ottartózkodásának két évében (1591-92) újabb szárnnyal bővítették a kollégiumot, a keresztfolyosóra emeletet húztak, a templom új padokat és új orgonát kapott. P. Juan Victoria, a kiváló házgondnok vezette az átépítési munkálatokat. Ekkor 54 jezsuita lakja a házat.

A császárvárosban rájuk váró nagy feladatokra a fiatal rendtagokat alaposan ki kellett képezni. Már érkezésük után néhány hétre megkezdtek otthon a grammatikai és filozófiai oktatást a házbeliek számára. Hamarosan külsők is beszívárogtak. Számuk egyre nőtt. Végül a gimnázium kapuit meg kellett nyitni a külső növendékek előtt. 1553-ban engedélyezték az iskola nyilvános jellegét. 1556-ban már hat osztályban tíz tanár 400 diákot tanított: osztrákokat, bajorokat, cseheket, magyarokat is. 1564 körül a konviktorok száma „mirande augebatur”, főleg lengyel nemesekkel.

1563. okt. 1-én kelt az a császári rendelet, amely megengedte a középiskola és az internátus mellett egy főiskola létesítését, promoveálási engedéllyel. De Ferdinánd csak 1568-ban erősítette meg aláírásával a rendelkezést. 1570 januárjában már megvolt a négy magasabb kurzus: teológia, filozófia, retorika és poesis. Közben ügylátszik a jezsuiták egy darabig nem tanítottak az egyetemen, mert 1571-ben azt olvassuk, hogy „visszakapták a *lectura universitatis*-t”. 1572-ben számuk kb. 60, köztük 15 páter. Megalapítják a Szent Borbála-kongregációt. A konviktus vezetője P. Viller, a későbbi provinciális. 1576-ban két páter Magyarországon működik, főleg a töröklakta területen.

A jezsuiták Bécsben a hitélet új vérkeringését öntötték a tespedt, közömbös nagyvárosba.¹⁴ Főiskolájuk hallgatósága hamar túlszárnyalta az egyetem látogatóit. Kezdődik a féltékenykedés és a versengés. 1573. júl. 22-én kierőszakolták II. Miksa császárnál a következő tilalmakat: 1. Jezsuitáknak nem szabad ugyanazon időben ugyanazon auktorokat magyarázni főiskolájukon, mint amelyekkel az egyetemen foglalkoznak, 2. nem szabad nyilvános vitákat rendezniök, 3. nem adományozhatnak egyetemi fokozatokat.¹⁵ A hallgatók száma mégis tovább növekedett.

Ezért a harc tüze éppen Pázmány odajöveletekor újból fellángolt. 1591-ben Melchior Klesl, a későbbi bécsi püspök és kardinális lett az egyetem rektora. A bécsi pápai szeminárium volt tanítványa Scherer prédikációinak köszönhette megtérését és a jezsuiták segítségének egyetemi kancellári, majd rektori kinevezését.¹⁶ Azonban mint a Szent István-dóm szónoka nem jó szemmel látta, hogy Scherer népszerűsége elvonja hallgatóságának egy részét. Később P. Reineltre is megnehezített. Viller provinciális 1591. dec. 21-én Acquavivához intézett levelében keserűen panaszkodik, hogy Klesl nyíltan ellenségüknek vallja magát, az egész egyetemet ellenük lázította, majd pedig Ernő főhercegnél lépett fel a Társaság ellen. Elérte annak megtiltását, hogy a két egyetemen tanító jezsuita otthon a főiskolán is előadhasson. Azt is meg akarta akadályozni, hogy a jezsuiták bármit is — így a főiskolai tételeket — kinyomathassanak, ez azonban nem sikerült neki. A helyzet tovább mérgesedik. 1592 tavaszán Scherer rektor azt írja generálisának, hogy Klesl tervei nemcsak a bécsi kollégium, hanem a Társaság összes akadémiaja és az azokon elnyert grádusok érvényessége ellen irányulnak. Közben pedig a nuncius és a római bíborosok előtt a Társaság jóakarójának adja ki magát. Acquaviva válaszában nyugtatni próbálja a felzaklatott kedélyeket: a viszály remélhetőleg rövidesen elsímul, a nuncius a pápa külön utasításait viszi Bécsbe, s ha ott helyreáll a rend, másutt sem lesz baj. Kleslrel szemben azonban viselkedjenek addig is nyugodtan, türelmesen, óvakodjanak a felháborodás legkisebb jelét is adni. Végre 1592 őszén a nuncius közvetítésével létrejön a kibékülés.¹⁷

A kollégium épületében öt intézmény talált helyet: a jezsuita rendház, a külső tanulóknak is szóló középiskola (Pázmány odaérkezésekor, az 1590/91 tanévben 830 diákot számlált), a pápai szeminárium 25 papnövendék részére, végül a bentlakókat befogadó két konviktus (fizető ill. szegény növendékek számára).

A kollégiumi környezet

Pázmány és társai nem a város egyetemén, hanem a kollégium főiskoláján végezték tanulmányaikat. Ez bizony elég szerény keretben mozgott. Nem tudjuk, a 8-10 rendi teológuson és 5-8 filozófuson kívül hány pápai szemináriumi növendék és külső diák hallgatta az előadásokat. De a minőségi elvvel dolgozó jézustársasági atyák semmi fáradságot nem sajnáltak fiataljaik kiképzésére. Különbenis ennek a kornak még erősen más „menyiségi fogalmai” voltak, mint a mienknek. Canisiust az egyetemen 14-15 ember hallgatta. 1553. dec. 2-án a kollégium rektora szerint hatan vagy heten voltak jelen előadásán.¹⁸ Eszébe jutna-e egy mai egyetemi professzornak ennyi emberrel foglalkozni? A jezsuita rendtartománynak azonban több kollégiumában volt ilyen

rendi kurzusa. Forró és Puskás Olmützben, Gombay Grácban végezte a filozófiát. A gráci egyetem volt a legnépesebb, de a jezsuita hallgatók száma ott is alig haladta meg a huszonötöt. Csak Pázmány tanársága idején épült ki jobban.

Az 1590 decemberi katalógus szerint¹⁹ a házban 54-en laktak: 20 páter, 5 magiszter, 11 teológus, 5 filozófus és 14 segítőtestvér. Négyen a villálul szolgáló Sankt Bernard-házban tartózkodtak. Georg Scherer, a kiváló szónok a rektor, Reithamer a házgondnok, a flandriai Molensis, aki németül és flamandul beszélt s öt éve volt pap, házi teológiai tanár, tanulmányi felügyelő és az asztali olvasás prefektusa, Johannes Rubenstein kázustanár, Ludovicus Hantsanus teológiatanár, a diákok gyóntatója és a kongregáció prézeze. Corvinus és a szintén flamand Numitius az egyetemen tanár. Az 1591-es évben Gerhard Koch a ház gyóntatója és spirituális. Augusztusban került oda Krumaumból, ahol rektor volt. De már a következő év augusztusában lázban meghalt.²⁰ Ekkor már ott van Szántó István is, mint professor casuum conscientiae. Az ír Gerottus a metafizika, az angol Wright a fizika tanára. Mindkettő még kezdő tanár. Gerottust 1589 márciusában szentelték, Wright pappászentelésén pedig már Pázmány is résztvett 1590. november 10-én. A vicerektor Reinelt — 1589-ben még prágai rektor — Ernő főherceg kívánságára udvari szónok lesz. 1592-ben ő a ház spirituális. Ezúttal az egyetemen Numitius és a sziléziai Paul Neukirch tanít. 1590 áprilisában ez utóbbi váltotta fel Reinelt a prágai rektorságban, de nem sikerült megnyernie a keményfejú cseh nemességet, ezért 1592 júniusától a bécsi egyetemre kerül teológiatanárnak.²¹ 1594-1597 között ő lesz a rektor. Gerottus 1592-ben újra logikával kezdi a filozófiai kurzust és a pápai szeminárium prefektusa. A házi teológia egyik tanára P. Johann Klein, Pázmány későbbi gráci professzortársa, a másik — egyben stúdiumprefektus — továbbra is Mollensis. Limburgus a szentírástanár, előző évi régensi hivatalát Hamman vette át. Wright ebben az évben metafizikát tanít, vagyis továbbviszi évfolyamát.

A páterek között két magyar van: Leleszi és 1591-től Szántó. Pázmány Bécsbe érkezésekor ott tartózkodik még a győri születésű Martonius Miklós is, aki akkor 34 éves és 13 éve van a rendben. 1591 márciusában Carrillo őt viszi magával társként az erdélyi misszióba. De nem vált be. Az 1591. dec. 1-i katalógusban már úgy szerepel, mint aki „visszatért Erdélyből“, 1592-ben pedig elbocsátják a rendből.

A magiszterek között magyar volt a szombathelyi születésű Beicz Tamás, aki a középiskola alsó osztályaiban tanított.

A teológusok közt kolozsvári jóbarátja, a magyar Dobokay Sándor mellett ott látjuk Gallus Scherert, a rektor testvérét; a luxemburgi Lamormaint, a császár későbbi gyóntatóját, Pázmánynak egy életen át jóbarátját, és a cseh Colenst, akivel majd együtt indul Rómába.

A filozófusok száma 1590-ben öt: Pázmány mellett a porosz Rusau, a cseh Barthosovicz, a krajnai államférfi fia, Kobenzl, és a sziléziai Nimpsch. A következő évben Barthosovicz már nem szerepel a névsorban, viszont megérkezik Pázmány kolozsvári társa, Kabos István. 1592-ben a filozófusok közt négy metafizikus van: Pázmány, Kabos, Rusau és Nimpsch. Pázmány és Nimpsch „aliquorum convictorum praefectus”, tehát konviktusi felügyelő. Továbbá az 1591 decemberi katalógus szerint Pázmány mint a fizika hallgatója egyúttal „decurio convictorum”. Minthogy más helyen nevezi prefektusnak, a két beosztás különbözik egymástól. A decurio feladata inkább a tanulmányi vezetés volt: a délelőtti órák utáni kérdések és kételyek megoldása és a konviktorok otthoni repetíciójának vezetése. (Ezt a munkát mindig jezsuita skolasztikusok vezették, konviktoroknál és külsőknél egyaránt). Pázmány tehát nemcsak — mint majd látni fogjuk — Rómában, hanem már Bécsben is aktív szerepet játszott a tanulmányok vezetésében.

A kis hallgató-létszámnak megvoltak a maga előnyei. A tanárok annál intenzívebben foglalkozhattak diákjaikkal. Nem mint előadó és hallgató álltak egymással szemben, hanem mint mester és tanítvány. Családi kapcsolat alakult ki közöttük.

A kollégiumban az erős tanulmányi és lelki munka mellett voltak zavaró körülmények is. Nemcsak az építkezés törte meg a csendet, hanem a közelben levő nagy tér lármája és az elég nagy vendéglátás is. 1589 augusztusában pl. a templomban hét magyar püspök hallgatott misét. Pázmány otléte alatt, 1591 májusában megfordult a kollégiumban a lengyel Radziwill bíboros, júniusban az alexandriai pátriárka. A fővárosból sem ritkák a vendégek. Klesl egyetemi rektor pl. 1590 februárjában résztvett Carrillonak és a ház rektorának, Bastiusnak ünnepélyes fogadalomtételén, 1593 vízkeresztjén pedig (nyilván a kibékülés öröme) a fogadalomújításkor az asztalnál is a jezsuiták vendége volt. 1593. máj. 13-án nagy ebédet adtak a spanyol követ tiszteletére; sőt nov. 25-én Scherer rektor Ausztria összes prelátusát „splendium convivium”-ra hívja meg. Tizenöten meg is jelentek közülük.

BÖLCSELETI TANULMÁNYOK

Anyag és módszer

November 6-án volt a jezsuita főiskola ünnepélyes tanévnyitása. Jelen volt a királyné és Mátyás főherceg is. A „Dialogus de Esopo” c. iskoladrámát adták elő.²²

A filozófiai kurzus három évre terjedt.²³ Az elsőben logikát, a másodikban fizikát, a harmadikban metafizikát hallgattak. Csak a tehet-

ségesebbek végezték el az egész kurzust, a többi csak kéthónapos logika-oktatásban részesült. Vezérfonaluk természetesen Aristoteles volt. Az eredeti szöveget olvasták.²⁴ A logikában az *universalia* kérdéseit, majd a görög mester logikai könyveit vették. Különösen bőven tárgyalták a relációtant. Az *analytica posterior*-ban a *habitusokról* és a tudományelméletéről beszéltek. A *topica*-t csak summásan vették át. A második évben Aristoteles fizikai és csillagászati könyveit tárgyalták (az égről, a légköri tűneményekről, a keletkezésről és elmúlásról, stb.). Ezzel párhuzamosan matematikát is tanultak. Wright is adott elő matézist. A harmadik évben Aristoteles metafizikai könyveit és lélektanát (*De anima*) vették anyagul. Kiegészítésül etikát is hallgattak. A lélekről mint minden élőlény első entelecheiájáról tárgyaltak. Az etikánál a legfőbb jó a boldogság.

Aristoteles könyveit kommentárok segítségével ismertették és jól megválogatták az anyagot, hogy keresztény szellemben történjék az oktatás, és jó előkészület legyen a későbbi teológiai tanulmányokra.²⁵ Főleg jezsuita kommentátorokat használtak: Toletust és Fonsecát.²⁶ De azért tomistákat is: Sotot, Capreolust és Cajetánt. A filozófia egész anyagát ugyanattól a tanártól — jelen esetben Wrighttól — kapták, aki továbbvitte osztályát. Gazdag könyvtár is állt rendelkezésükre. Így az eredményes munka objektív feltételei jól megvoltak.

A foglalkoztatás rendje öt mozzanatból állott: *praelectio*, *lectio*, *reflexio*, *repetitio*, *disputatio*.²⁷ Ehhez járult természetesen a *studium privatum*, az egyéni tanulás és olvasás.

1) A *Ratio studiorum* előírása szerint²⁸ a növendékek már az előadás előtt foglalkoztak az anyaggal: elolvasták az auktor szövegét. Így koncentráltabban tudtak figyelni a tanár magyarázatára.

2) A tanulmányi súlypont a tanár előadása és az anyag megvitatása volt. Előadásában a tanár külső forma és belső tartalom szerint magyarázta Aristoteles soronlevő könyvét. Először ismertette a könyv leírását, a szerző célját, művének hasznát, stb. Utána következett a szerző gondolatainak kifejtése, a tulajdonképpeni magyarázat. Ez kétféleképpen történhetett. Volt aki szabadon adott elő, volt aki $\frac{3}{4}$ óráig diktált és ezt félórán át magyarázta. A *Ratio studiorum* igen modernül és határozottan állást foglalt a szabad előadás mellett, mint amely „magis afficit, exprimit, imprimit, excitat, suspendit attentionem, explicat, quae omnia languent in emortua dictatione”.²⁹ A tollbamondás anyaga az volt, amit nem lehetett megtalálni nyomtatásban, vagy nem volt kéznél. A *Ratio* azt ajánlja, hogy értelmi egységeként történjék, tehát egy teljes mondatot mondjanak el egyszerre, legfőleg, ha hosszú, ismételjék meg. A tollbamondásnak vannak előnyei és hátrányai. Előnye az, hogy a még tapasztalatlan hallgatók készen kapják az anyag summáját, míg saját maguk nem mindig tudják az előadás-

ból a lényegét kiválogatni. Hátránya viszont, hogy a lustaságot ápolja, mert nem figyelnek annyira a magyarázatra, továbbá hogy negyedórával meghosszabbítja az előadást, s nem utolsó sorban hogy a hallgatók sokszor csak nehezen tudták leírni. Azért a Ratio figyelmezteti a tanárokat, legyenek figyelemmel arra, hogy a növendékek követhessék a tollbamondás tempóját. Szent Alajosról tudjuk, hogy mikor Rómába került, nem volt képes egyszerre hallgatni és jegyezni a teológiai előadásokat. Fivére ezért pénzért fogadott neki íródeákot. A szent azonban ebben a szerzetesi szegénység megsértését látta és végül is úgy oldotta meg a kérdést, hogy nyomban az előadás után kitűnő emlékezetére támaszkodva készítette el jegyzetét.³⁰ Természetesen a hallgatók társaik jegyzeteiből is kiegészítették a sajátjukat.

Hogy mennyire volt hűséges a tollbamondások leírása, azt csak összehasonlításokból lehetne megállapítani. Nagyon érdekes feladat lenne ez, csak megvalósítani bajos, hiszen az egyes kéziratok más és más országok könyvtáraiban találhatók. De általában úgy látszik, elég pontosan írták le, bár igen sok utólagos javítással, néha kihagyásokkal is.

A tollbamondás módszere sok aggodalmat, nem egyszer elkeseredett ellenállást váltott ki. Egy 1570-es beszámoló arról panaszkodik a generálisnak, hogy a felsőnémet provinciában már szinte az egész előadás diktálásból áll: az előadó „dictator” lett, a hallgatók pedig írkok. Hanyag professzorok megelégednek azzal, hogy saját volt tanáraik jegyzeteit ledictálják. A hallgatók ezzel édeskeveset tanulnak, nem sajátítják el a disputálás művészetét, ismétléskor egyszerűen jegyzeteiket olvassák. Az állandó jegyzés pedig annyira megerőlteti őket, hogy a legutóbbi filozófiai kurzuson is majdnem mind a hét skolasztikus súlyosan megbetegedett, egyik-másik még vért is köpött.^{30a} Minden hiába — ezt a „szükséges rosszat” nem lehetett többé a tanításból kiirtani. A magyarázat módjára vonatkozólag abban az időben két iskola módszere szerepelt: a szabadabb magyarázó vagy szisztematikus előadásmód, amelyet Szent Ignác Párizsban ismert meg és Constitúcióiban ezt is írta elő (*mos docendi gallicus*), és a szöveghez szorosabban ragaszkodó exegetikus módszer, amelyet a bolognai egyetemen használtak (*mos docendi italicus*).³¹

A Ratio studiorum rengeteg értékes és mély pedagógiai érzéket eláruló utasítást tartalmaz a tanítás módszerére vonatkozólag. A professzorok ne legyenek túl terjedősek. Ne terheljék hallgatóikat a vélemények halmozásával. A cél inkább az alapos behatolás legyen a filozófiai gondolkodásba. A tanár jól magyarázzon. Ne vegyen túl sok anyagot. A növendékeknek meg kell érteniök a magyarázatot.

3) Kis összefoglalás vagy „reflexio”. Óra után a külső hallgatók — akiknek nem volt otthoni repetíciójuk — kis csoportokban rögtön

megtárgyalták a hallott anyagot, kiegészítették jegyzetüket. A Ratio studiorum 3-4-es csoportot említ, a római Ordini de studii 8-10-ről beszél. Ez nyilván a hallgatók számától függött. Egy a tanártól kijelölt hallgató röviden összefoglalta az előadást. Ezután a többiek kérdéseket tettek föl. Ezekre vagy a csoportvezető válaszolt, vagy ha az nem tudott, a közelben tartózkodó tanár. A Ratio szerint ez a vita-vezetői feladat elég nehéz. Azért azt ajánlja, hogy a jezsuita növendékek kezdjék és fokozatosan vezessék be a dologba a többi. Míg ez a foglalkozás folyt, a jezsuita növendékek párosával (à tu à tu) szabad megbeszélést tartottak a hallott anyag köréből. Számukra a munka otthon kezdődött igazán.

4) Repetitio. A jezsuita kollégiumokban esténként volt egyórás ismétlés, vacsora előtt. Lefolyása a következő volt: Először is a tanár három hallgatótól számonkérte az előadás anyagát: mindegyik negyedórás kiselőadásban ismertette a ráeső részt. A Ratio fontosnak tartja, hogy a hallgatók a concertation (versengésen) kívül ilyen összefüggő feleleteket is adjanak, mert ezáltal gyakorolják emlékezőtehetségüket és mint leendő tanárok hozzászoknak, hogy mások előtt kifejtsek gondolataikat. A hátralevő időben következett a kételyek fölvetése, végül pedig ezek megválaszolása. Ismétlést minden előadási napon tartottak, kivéve szombatot és a nyilvános vitanapokat.

A Ratio szerint a tanárokat lehetőleg föl kell szabadítani a repetitión való jelenlét alól. Vagy egy a teológiát utólag repetáló skolasztikus vezesse, vagy más alkalmas személy. A Ratio fel is panaszkodik, hogy kisebb kollégiumokban sokszor kevesen vannak otthon, mert a legjobbakat kiküldték repetitoroknak. Ha helyben nem tudtak megoldani valamilyen nehézséget, elmehettek a tanárhoz megkérdezni. Ajánlja, hogy az ismétléseket időnként ellenőrizze a tanulmányi felügyelő, a rektor és az előadó tanár is. Egyszer hetenként — talán vasárnap — a III-IV. éves tehetségesebb hallgatóknak adjon a tanár olyan anyagot, amelyet egy félórán át egyikük „ornate” kifejtсен, utána pedig egy félórán át védjen. Ez már átmenet a disputához, az „akadémiai gyakorlatokhoz”.

Külön fejezetet alkottak az évvégi nagy összefoglaló ismétlések, amikor év elejétől kezdve ismételték át az anyagot. Ezek július elején kezdődtek, kedden, pénteken és vasárnap tartották (közben a hét egy másik napját, pl. hétfőt, a folyó anyag ismétlésére szánták). 9-10 előadást foglaltak össze egyszerre, egy-két lényeges nehézséget is felhozhattak. Az ismétlést addig folytatták, míg el nem jutottak a júliuseleji anyaghoz (kb. augusztus közepén).

4) Disputatio. Ez négyfajta: minden vasárnap otthon; hetenként, rendszeren szombaton, egy zártkörű iskolai, 8-9 tétellel; havonta egy nyilvános, 12-15 tétellel; végül év végén nyilvános ünnepélyes vita az

egész filozófiából ill. teológiából a nagy aulában 40-50 tétellel. Az összes tételeket előbb a tanárnak és a tanulmányi felügyelőnek kellett látnia és átnéznie. A havi és a nyilvános ünnepélyes vitákon az összes érintett hallgatók résztvettek.

a) A vasárnapi másfélórás házi vitán egy védő és két támadó szerepel. Utóbbiak mindegyike $\frac{3}{4}$ órát, vagy egyik egy, a másik félórát argumentál. A résztvevőket előre kijelölték és értesítették. A támadók az egész addigi anyagból hozhattak föl nehézséget.

b) A heti iskolai disputa két és fél óráig tart. Mindegyik tanár a saját órája idején és helyén tartja. A tanár a katedrán áll, a védő és a támadó mellette. Három támadó van: egy mindig jezsuita, ez egy teljes óráig argumentál, a másik kettő $\frac{3}{4}$ óráig. Hogy a figyelmet és az eredményességet növeljék, meghívtak más pátereket is: tanárokat, stúdiumprefektust, stb.

c) A havi disputa öt órás. Június végéig minden hónapban tartotak, szintén szombati napon. Meghívják rá a tanárokat, a hallgatókat, a stúdiumprefektust. Az elnök az illető anyag tanára. A vita délelőtt-délután folyik. Két-két támadó és védő van a teológiai vitán, az egyik védő és a legelső támadó mindig jezsuita növendék. A filozófus havi vitán három védő és három támadó van, mindegyik évfolyam anyagából egy-egy. Bármelyik jelenlevő tanár beleszólhat.

d) Az ünnepélyes évvégi nyilvános vita (actus publicus) az egyetem nagy eseménye volt. Erre a legkiválóbbakat jelölték ki. Mindegyik más-más napon szerepelt. Olyan „csemege” volt ez, hogy Rómában a bíborosok még vakációjukat is képesek voltak elhalasztani, csakhogy megjelenhessenek rajta. Bizonyos különbséget észlelhetünk a jezsuiták és az externisták disputái között. Utóbbinál nagyobb az ünnepélyesség, a jezsuitáknál nagyobb a követelmény. Meghívják rá a páter generalist, sok más páttert, de prelátusokat és nagyurakat nem. A vita teológusoknál öt, filozófusoknál két és fél óráig tart. A tételeket kinyomatják, de közösen; nem írnak eléje ajánlólevelet magas pártfogókhoz, a nevüket sem tüntetik fel, csak annyit a lap alján, hogy „egy jezsuita”. A termet erre az alkalomra feldíszítik. A védő a katedrán áll. Elnököl a két tanár, akinek az anyagát védi. Három támadó van délelőtt, három délután. A támadók mind tanárok vagy doktorok, lehet esetleg más szerzetbeli vagy világi pap (doktor) is. A védő az elején rövid bevezetőt mond, a végén pedig befejező hálaadást. — Más kollégiumok növendékeinél megengedett az ajánlólevél és a név feltüntetése; meghívják a bíborosokat, nagyurakat, prelátusokat; az aulát ünnepélyesen feldíszítik, kiteszik a pártfogó címerét, sőt még egy kis zene is lehet az elején és a végén. Alárdi római naplója szerint egy germanikus disputációján 3 bíboros vett részt. A vita maga viszont csak másfél-két óra hosszat tart.

A disputavezető tanár feladatát nehéznek mondja a Ratio — keményebb, mint az előadás. Szerepe sokoldalú: dicsérje meg, ha valami jót hall, hívja fel a hallgatóság figyelmét, ha érdekesebb pont következik, vessen közbe egy-egy megjegyzést a vita elősegítésére, terelje vissza az elkalandozókat a megszabott keretek közé.

A disputák kezdeti lendülete idővel alábbhagyott. Emiatt a Ratio ajánlja, hogy az előjárók is vegyenek rajta részt időnként. Ha a vita nem bizonyul elég termékenynek, nem kell föltétlenül a teljes időt kitölteni. Nagyon fontosnak tartották a szigorú szillogisztikus formát, mert így tűnik ki a védő éles esze és szorgalma. Azért mondja később Pázmány is: „Bizonyosságomat . . . nagy részre a dialektikusok törvénye szerint in Forma, rövid kötésbe és bizonyos formába foglalom, hogy nyilvánban kitessék erősségük. Akik a Christus igája járom-szegét kitörték, nem szeretik az ilyen szoros korlátban való harcolást.”³²

Értékelés

Felmerül a kérdés: mai szemmel nem ítéljük-e egy kicsit túlságosan kötöttnek, „üzemszerűnek“ ezt az egész tanulmányi rendet? Óvakodnunk kell az elhamarkodott ítélettől. Amint látjuk, a repetitio, még inkább a disputálás nem az anyag gépies felújítása volt, hanem nagyon is aktív team-munka. Még hozzá szép fokozatokban: először páronként előadás után, este otthon a családban, egy héten egyszer az évfolyamtársak nyilvánossága előtt, havonként az egész egyetem jelenlétében, év végén az egész város intelligenciájának fülehallatára. Jól mondja a Ratio studiorum: a komoly emberek meggyőződése mindig az volt, hogy filozófiát és teológiát nem annyira előadások hallgatásával, mint inkább az anyag megvitatásával lehet elsajátítani. Egy-egy disputáció többet ér, mint sok előadás, mert amikor az ellenfél ellenvetéseivel sarokba szorít, kénytelenek vagyunk tehetségünk idegeit megfeszíteni és sokszor olyan érveket sajtolunk ki magunkból, amelyekre különben nem is gondoltunk volna. Az is jelentős, hogy mások ötleteit halljuk és így az igazság többoldalúan világosodik meg.³³ Az egyik legmodernebb szerző, Maurizio Flick, nem habozik ezt írni: „A régi Ratio studiorum egyik kiváló gyümölcse volt az előadások anyagának aktív átgondolása.”³⁴ Ezek a gyakorlatok a leendő tanárok kitűnő kiképző iskolái is voltak: önállóságra, lélekjelenlétre, ötletességre, jó fellépésre és egyéb előnyös tulajdonságokra szoktatták a fiatalokat. Az ünnepélyes vizsgák pedig nemcsak a munka koronáját, hanem az aratás örömét is jelentették. De magának a tanárnak is sokat segítettek a disputák, nemcsak tanítványai alaposabb megismerésében és értékelésében, hanem mert látta, hogyan lehet egy-egy kérdést jobban megvilágítani, egyszerűbben megfogalmazni, észrevette, milyen nehézségek merülnek fel.

Természetesen mindez a közös munka nem tette fölöslegessé az egyéni tanulást és elmélyedést. A Ratio azt ajánlja, hogy a hallgatók mindenekelőtt gondolják át az előadást, szinte önmagukkal vitatkozva: vessék fel az ellenvetéseket és oldják meg a fölmerülő kérdéseket. Amire nem tudnak megfelelni, azt jegyezzék föl a repetitio vagy disputa számára, vagy a tanárral való konzultálásra. Az anyagot egészítse ki „ex fontibus” tanulmányokkal: klasszikus auktorok olvasásával. Itt részletesen felsorolja, hogy az egyes csoportok tehetségüknek és tanulmányi fokuknak megfelelően milyen auktorokat használjanak. De arra is figyelmezteti a hallgatókat, hogy ne szóródjanak szét a sokféleségben, hanem egy szerzőt tanulmányozzanak komolyan.

A filozófiai tanulmányok közben sem volt szabad megfedkezni a latin stílus ápolásáról.

Minden alaposság mellett az akkori tanulmányi rendet még bizonyos nagyobb szabadság jellemezte. Különben is akkora szükség volt munkásokra az Úr szőlőjében, hogy ennek kedvéért olykor megrövidítették a tudományos képzés idejét. Valószínűnek tartjuk, hogy a hallgató akkor jelentkezhetett vizsgára, amikor felkészültnek érezte magát a leadott anyagból, és így megrövidítette tanulmányi éveit. Látni fogjuk, hogy Pázmány Rómában húsvét után nyomban bekapcsolódik a tanulásba, behozza az előbb leadott anyagot és utoléri évfolyamtársait.

Annál meglepőbbnek találhatjuk, hogy Pázmány, bár már annakidején Kolozsvárott csaknem befejezte a logikát, Bécsben — a katalógusok kétségtelen tanúsága szerint — előlről kezdi a filozófiai kurzust. Minek tulajdonítsuk ezt? Tudjuk, hogy két utolsó kolozsvári évében a pestis miatt nagyon hézagosan folyt a tanítás. Közbeesnek a noviciátusi évek a maguk teljesen másirányú jellegével. Végül Pázmány egészségi állapota is rossz, amikor Bécsbe kerül. Az előjárók — bölcsen — úgy láthatták jónak, ha inkább újra megveti a kétes szilárdságú alapot, s mivel az anyag már ismerős neki, egészségét sem teszi annyira próbára a tanulás. Egyébként a nagyhírű egyetemi városban bizonyára a tanítás színvonala is magasabb volt, mint a még fiatal kolozsvári kollégiumban.

A tanítás egész szellemét illetőleg Alszeghy Zsolt szép szavai jutnak eszünkbe: „Általában a jezsuiták nevelése sohasem volt egyoldalú dogmatikai-intellektuális nevelés; a tudás csak az aszkézis által meg-nemesített léleknek lehet náluk a tápláléka.”³⁵ A tanulmányi rendnek már első szabálya hangsúlyozza: „A Társaság legelsőrangú feladatainak egyike: úgy tanítani az intézményünknek megfelelő tudományokat, hogy a tanulók ezzel Teremtőnk és Megváltónk megismerésére és szeretetére buzduljanak.” A stúdiumprefektusok — akiknek különben a Ratio előírása szerint tudós, éleleszű, ügyes és főleg tekintéllyel rendelkező embereknek kellett lenniök — és a tanárok „felkészítsék ta-

nulóikat Isten szolgálatára és szeretetére és Istennek tetsző erények gyakorlására, és hassanak oda, hogy minden tanulmányuk erre a célra irányuljon.“ A filozófiaprofesszorra vonatkozó első szabály külön szívére köti, hogy „mindenben őszintén keresse Isten tiszteletét és dicsőségét, s ezért előadásaival ösztönözze a hallgatókat Teremtőjük megismerésére.“ A tanárok szándéka az legyen, hogy „mind a tanítási órákon adódó jó alkalommal, mind azokon kívül fogékonnyá tegyék az ifjúság formálható szívét Isten szolgálatára és szeretetére és minden Istennek tetsző erényre.“³⁶ Tehát a tanulmányi anyag és az észbeli kiművelés nem öncélú: a fő a vallási és erkölcsi képzés. Amint később az V. congregatio generalis oly szépen mondja: „In docendo corroborandae primum fidei alendaeque pietatis cura habeatur.“³⁷ Hanem azért a tanítást és a tanulást is azzal az alapossággal kell végezni, amit az eszközök maximális kihasználásáról szóló szentignáci alapelv magával hoz.

Pázmány bécsi tanulmányi éveinek gyümölcset szépen foglalja össze Sík Sándor: „Bizonyos, hogy szorgalmasan és kitűnő eredménnyel végezte tanulmányait; csak így érthető, hogy ezek befejezése után előjárói azonnal a filozófia tanítását bízták rá. Az a teljes felkészültség, sokoldalúság és olvasottság, amellyel ezt a feladatát — mint előadásainak fennmaradt szövege mutatja — már az első évben ellátta, kétségtelenül tanúskodnak, hogy ezt az alapos filozófiai műveltséget a bécsi években szívta magába. Az az önállóság, amellyel anyagát kezeli és az egyes auktorokat kritikailag szembeállítja egymással, nem magyarázható meg, ha fel nem tesszük, hogy már ekkor bőven olvasta tudományának klasszikusait az akadémián megkívánt mértéken fölül is. Hiszen a bécsi évektől a gráci tanárságig terjedő időben a római teológiai tanulmányok erre nem engedtek neki időt. Ha a noviciátusban való lelki átalakulására vonatkozó megfigyelésünk helyes, akkor körülbelül tisztán áll előttünk az a lelkiület is, amellyel a bécsi tanulmányokba mélyedhetett. Az Isten a Jézustársaságba hívta, előjárói azt parancsolták, hogy filozófiát tanuljon, ő tehát a minden cselekedetére jellemző szenvedéllyel és nagyot akaró munkakedvvel vetette bele magát abba a tengerbe, amely megnyílt előtte: az újjáéledt skolasztikus filozófia izgató világába.“³⁸

BÉCSI HATÁSOK A FEJLŐDŐ PÁZMÁNYRA

Scherer

Pázmány bécsi tartózkodása alatt a kollégium rektora az a férfiú, akit Canisius Szent Péter mellett a legjelentősebb osztrák jezsuitának nevez a történetírás: *Georg Scherer*.³⁹ Korának ez a hatalmas szónok-

egyéniisége (műveit négy kötetben, 4000 fólióoldalon adták ki!) feltehetően nagy hatással volt a fiatal jezsuita növendékre. Pázmány odaérkezése előtt, 1589 adventjén kezdte el az Egyház ismertetőjegyeiről szóló 29 prédikációját. Ezeket pünkösd harmadnapján befejezte. Kétségtelenül hallgatta Pázmány a rektor 1592-es nagybőjti és húsvéti beszédeit. Minden prédikációjában ugyanazok a szónoki erények csillogtak: alapos bizonyítás, szép képek, retorikai szárnyalás, a biblia gazdag alkalmazása, egyháztörténelemből és a német mesevilágból vett érdekes történetek, közmondások, s egyáltalán igen megkapó, de egyszerű, közérthető nyelv. Tárgyát világos és gyakorlati módon kezeli, sok elmélettel és népies erővel. Mestere a német nyelvnek; méltatói szerint még a következő másfélszáz év szónokaival való összehasonlítás is az ő javára ütne ki. A franciskánus egyszerűség és kedélyre-hatás szerencsésen egyesül beszédeiben a jezsuita dialektikával és teológiai alaposással. Kistermetű ember volt, de erős hangja a nagy templomokat is betöltötte. Huszonegy évig prédikált Bécsben, ami nem csekély feladat elé állította, ha nem akart önmagát ismételve unalmassá válni. Vidékre is sokat hívták. Így pl. 1586-ban a kremsi Frauenkirchében prédikált (hazafelé két gyilkos támadta meg kocsiját), ugyanebben az évben egész Hausseck grófságot megtérítette beszédeivel.

Postillái 1603-as kiadásának elején áll prédikációs elmélete: „Etliche Christliche Regeln für die Prediger“. Ennél szebb jellemzését nem adhatta volna saját szónoki egyéniségének: „Amelyik szónok gyümölcsözően akar prédikálni, az éljen példaadón és épületesen, úgyhogy maga is azt tegye, amire a többi tanítja.“ Az a prédikátor, aki megfelelkezik saját lelke üdvéről, hasonlít Noé bárkájának építőihez, akik másoknak összeácsolták a mentődeszkát, ők maguk azonban elpusztultak; vagy a haranghoz, amely másokat a templomba hív, de ő maga sosem megy be. „A prédikátor legyen imádságos ember . . . Az ima nagy erőt ad a prédikációnak, úgyannyira, hogy egy-egy imádkozó pap öt szóval jobban megindítja a hallgatókat, mint a másik nem-imádkozó fecsegő egész zsákra valóval“. Nyomatékosan ajánlja a szónoknak az alázatot és szerénységet. Mindig szorgalmasan készüljön beszédére, ne csak úgy készületlenül szaladjon a szószerkekre, mert az ilyen prédikáció sosem lesz „zamatos és magvas“. „Dicsekvés nélkül mondom, én már 44-ik éve prédikálok, de még nem jutottam odáig, hogy a talárisom ujjából merészkednék kirázni egy prédikációt . . . Rendesen egy egész hét sem elég prédikációm előkészítésére és kistafírozására, és miután minden lehető módon felkészültem, az elején mégis egész testemben reszketek a szószerkeken a félelemtől, nemcsak ha fejedelmeknek, királynak, császárnak, de akár ha polgároknak és parasztoknak beszélek is“. Ne legyen a szónok durva és harapós, az eretnekek ellen sem, „... mert a keresztény szónoknak inkább kell nyomós érvekkel fékezni, mint sok

szidalommal bosszantani.“ Ne kiabáljon túlságosan a prédikátor, mert az emberi hallás „zartes Ding“ és az üvöltözés csak árt magának a szónoknak is, a hallgatóságnak is. Végül is a hallgatóság elűnja az állandó lármát és szépen elalszik. Hanem a hangot a tartalomhoz illően modulálni kell. Utoljára pedig: értsen a prédikátor a jókor való abbahagyás művészetéhez. „Die Vögel seind am besten zu essen, wenn sie gleich im Saft gebraten werden. Also soll man aufhören, wenn man gleich im Saft ist und die Zuhörer schmatzen und die Finger nach der Predigt schlacken. Sonst ists verbraten.“

Fáradhatatlan prédikátor volt. Kezdetben szilárdnak látszó paraszti egészsége hamar megingott a túlfeszített munkában. De betegessége ellenére sem kímélte magát. Szíve előljárósága idején is a szószéknél maradt, mint Wujeknek bibliájánál. 1592. ápr. 18-án mentegetőzik generálisa előtt, amiért sokáig nem írt, de nagyon el van foglalva a nagybőjti és húsvéti prédikációkkal.⁴⁰ Pázmány is járt ezekre a beszédekre, hiszen az előírás az volt, hogy a rend templomában tartott prédikációt és keresztény oktatást mindenkinek hallgatnia kell⁴¹ — Rómában még a pátereknek is. Értette is már őket, hiszen ha a noviciátus csendes hónapjaiban betegesen is megtanult lengyelül, mennyivel inkább elsajátította a tanulmányokban már pallérozott elmével az akkori Európa uralkodó nyelvét.

Mint előljáró Scherer nem vált be. Túl buzgó, túl kemény volt. Szigorával és keményfejűségével nem tudott rokonszenvet kelteni. Ő maga viszont nem akarta elismerni, hogy túloz: szerinte a többiek hanyagok és laza lelkiismeretűek, azért kell „durus pater“ gyanánt eljárnia velük. Bizonyára tizedrészét sem teljesíti kötelességének, mégis túlságosan szigorúnak tartják — panaszolja Acquavivának.⁴² Aki egyszer elrontotta a dolgát vele, annak nem volt többé irgalom. Így ő is, a többiek is megkönnyebbültek, amikor négy év múlva leváltották hivataláról.

Talán csak a nemszeretem megbízatás élezte ki ennyire egyéniségének negatív oldalait. Hiszen a harmincéves Scherert nem kisebb emberismerő, mint Lorenzo Maggio pápai vizitátor így jellemzi: „Nagyon jó szónok, nagyon és őszintén erényes és igen barátságos . . . Valóságos angyal. Ezek a németek nem olyan élénkek, mint a többi náció, de több van bennük, mint első pillantásra látszik (plus sunt in recessu quam in aspectu).“⁴³ Az embernek önkéntelenül is az érsek Pázmány megindító mondata jut eszébe, amikor a Pázmáneum igazgatóját arra kéri, legyen türelemmel az odaküldött magyarok iránt, ne kérje számon rajtuk a szlávok szelídségét és kezelhetőségét. „Asperiores natura sunt Ungari, sed sensim cicurantur et evadunt in meliores.“⁴⁴ Sziklás hazája zordságából hozott magával valamit kolerikus jellemében, de keblében hűséges, meleg tiroli szív dobog. Jellemző erre, mennyiszor

hozza fel beszédeiben a szegények, gyengék, betegek sorsát. Újra meg újra szót emel a cselédekkel való emberséges bánásmódot, bérük pontos megfizetéséért, az elnyomott alattvalókért, a szegény parasztokért, akiket a zsoldosok mindenükből kifosztanak, az emberséges kamatszédésért, az árvák és özvegyek segítéséért. Különösen fáj neki azoknak a keresztény gyermekeknek sorsa, akiket a török magával hurcolt. Viszont a nemeseknek és mánásoknak merész őszinteséggel, keményen szemükbe mondja az igazságot és hangoztatja keresztényi kötelességeiket. Maga a dinasztia sem menekült meg kritikájától. A prelátusok elé pedig 1583-ban egy fősvénységéről közismert apát koporsójánál gyászbeszédében olyan tükröt tartott, amelyet még aligha láthattak magukról. Hogy nemcsak szóval fogta pártját a sorsüldözöttnek, annak gyönyörű bizonyosságát adta 1594-ben, amikor Mátyás főherceg felszólítására táborba vonult a török ellen. Útjukban nem elégedett meg a prédikálással, gyóntatással és a haldoklók ellátásával: alamizsnát osztogatott, amit maga koldult össze, a sebesülteket sajátkezüleg cipelte a táborba és gondoskodott a halottak eltemetéséről. A nagy megerőltetésbe bele is betegedett.⁴⁵

Egyébként Pázmány közvetlenül nem túl sokat érintkezhetett rektorával, annál is inkább, mert Scherer elég sokat volt távol hazulról. Láttuk, hogy odaérkezésekor sem ő fogadta: augusztus 10-e után már elindult Rómába, ahol november 16-17-én volt prokurátori gyűlés, és csak a következő év január 20-a körül érkezett vissza a lengyel prokurátor társaságában, igen sok érdekes hírrel.⁴⁶ Így annál szabadabban hathattak rá egyéniségének pozitív vonásai: szónoki erényei.

Wright

Egészen más jellem és egyéniség Pázmánynak az a tanára, akivel a legközelebbi kapcsolatba került: *William Wright*.⁴⁷ Ha Schererről már korán kiderült, amit majd a rendi jellemzés így foglal össze: „Pollet ingenio, iudicio et prudentia . . . singulare donum concionantis habet”,⁴⁸ akkor Wright úgylátszik inkább a lassan érő, nem-mutatós emberek közé tartozott. 28 éves korában, amikor már kilenc éve a Társaságban van, éppen 1590-ben, a rendi előjárók úgy találják, hogy „mediocris ingenii, iudicii et prudentiae, experientiae modicae . . . nondum constat, ad quae ministeria aptus sit.” Későbbi jellemzései azonban már egyöntetűen megállapítják, hogy filozófiailag művelt, tanításra alkalmas, esetleg még kormányzásra is, természete szelíd és kedves.⁴⁹ Rendi életrajza pedig egyenesen azt állítja róla, hogy „with the repute of distinguished ability” tanított. Hogy nagyon jól beledolgozta magát szaktárgyába, azt mutatja, hogy három teljes filozófiai kurzust vezetett végig: kettőt Bécsben, egyet Grácban. Közben matematikát és etikát is tanított (hiszen ezek hozzátartoztak a filozófiához), meg félévig kazuiszti-

kát. 1599-1603-ig pedig teológiát adott elő Grácban. A filozófiában is, a teológiában is Pázmány lép nyomába. Tehát becsülettel és alaposan végezte tanári kötelességét. De az egyetemi katedra nem töltötte be lelkét. Szíve hazavágyott, üldözött honfitársai közé. „De patria semper anxius” — olvassuk róla.⁵⁰ Pázmány bizonyára a közös vallási sors miatt is különösen nagyrabecsülte és szerette ezt a tanárát. Főleg a gráci évek alatt fejlődött ki közöttük melegebb barátság. Acquaviva 1605. szept. 10-én Wrightnek írt levelében említi annak „régí vágyát”, hogy visszatérhessen hazájába; ugyanitt örömet fejezi ki, hogy Pázmány jóvátette disputációs hibáját.⁵¹

Vajon eljutott-e Pázmányhoz tanára és jóbarátja későbbi hősie hazai pályafutásának híre? 1607. nov. 13-án Wright maga írja le Acquavivához intézett levelében elfogatását, börtönéletét és kiszabadulását. Néhány napig a Towerban tartották fogva, majd áttették a White Lion börtönbe. Itt sokakkal érintkezett, többeket megtérített, Bellarmino katekizmusából merítve érveit. A börtönben pestis ütött ki, majdnem mindenki meghalt, de őt a Gondviselés megmentette. Sorsának nagy híre támadt az angol katolikusok között, végre három hónap múlva barátai megszöktették. Kiszabadulása után úgylátszik nem jutottak nyomára ellenségei, hiszen még csaknem 30 évig működhetett hazájában, erősítve hitsorsosait és térítve a másvallásúakat szóban és írásban. Az utolsó tíz év alatt sokat szenvedett asztmájától, de a szentmisét lehetőleg akkor sem hagyta el. Halálos ágyán — 1639. jan. 18-án halt meg, Szent Péter római katedrájának ünnepén, amelyért életét áldozta — így fohászzkodott: „Da patientiam, bone Jesu et amorem, auge poenam et dolorem. Deo gratias, infinities in infinitum, Deo gratias!” Elmondta officiumát, a szentolvasót, a mindenszentek litániáját, majd ágya mellett álló rendtársához intézte utolsó szavait: „Emlékezzék meg rólam, Atyám, az oltárnál!” Gondviselésszerű ember volt, akár Pázmány, ha szerényebb keretek közt is; bátor hittérítő, egyenes, őszinte jellem, erényben és tudományban kiváló.

RÓMA FELÉ

A hároméves bécsi tartózkodás elmélyítette Pázmány műveltségét, tágitotta látókörét. Szilárdabb egészséggel, gazdagabb tapasztalatokkal készen állott rá, hogy eljusson végre oda, ahová már régóta szánták: a kereszténység szívébe, a rend központjába, Rómába, s ott kapja meg kiképzésének koronáját. P. Campano, aki mint lengyel provinciális annakidején Bécsbe küldte, 1591 nyarán Rómába került a németnyelvű területek asszisztenseként. Ő, vagy lengyel provinciai utóda, P. Carminata hívhatta fel a generális figyelmét a tehetséges erdélyi

skolasztikusra. Acquaviva még ugyanez év őszén írt Viller provinciálisnak Pázmány miatt. Ez a levél ugyan nem maradt ránk, de 1592. jan. 18-án írt levele szerint tudomásul vette (nyilván Viller válaszából), hogy „erdélyi testvérünk, Pázmány“ egészsége még nincs teljesen rendben, mégis szeretné, ha Rómába küldené, amennyiben ez a megkezdett filozófiai tanulmányok megzavarása nélkül lehetséges.⁵² Az iskolaév befejeztével újból ír és kifejezetten három magyar skolasztikus Rómába küldését kívánja: első helyen szerepel Pázmány, utána Kabos és Forró — a három kolozsvári jóbarát. A döntést itt még a provinciálisra hagyja: ha alkalmasnak találja őket, „gratum erit, libenterque illos in Domino expectamus.“⁵³ A bécsi előjárók azonban kíváncsabbnak találták, hogy az ifjak ott helyben fejezzék be tanulmányaikat. Nem így Acquaviva. Kissé türelmetlenül sürgeti 1593. jan. 16-án: „Óhajtjuk, hogy Tisztelendőséged elküldje hozzánk Pázmány Pétert, akiről már kétszer írtunk. Társul adhatja mellé Jacobus Colenst, akinek Ön kért engedélyt az útra tőlünk. Ha gondolja, a két másik magyart is, akiről augusztus 16-án írtunk. De elsősorban az a kívánságunk, hogy Pázmányt küldje, hacsak valami súlyos ok nem szól ellene, arról azonban tudósítson bennünket.“⁵⁴

Az ember nem tudja, mit csodáljon jobban: azt-e, hogy a Jézus-társaság legfőbb előjárója, akinek a vállára ekkor már 23 rendtartományban 7000 rendtag gondja nehezedik, ennyi gondot tud fordítani egyik fiatal erdélyi alattvalójának további sorsára, — vagy azt, hogy olyan kedvező információkat kapott Pázmányról, amelyek alapján különleges reményeket fűz hozzá és a rend központjában akarja továbbképeztetni. Valóban gratulálnunk kell az előjárók éles szeméhez!

Most már P. Viller sem késlekedik tovább. Február 17-én kelt válaszában tudósítja a generálist, hogy a magyar Pázmány és a cseh Colens, „optimi duo fratres“, a napokban indul Rómába. Hozzáfűzi, hogy Pázmány bevégezte a filozófiai kurzust.⁵⁵ A levél folytatása feltárja előttünk a Rómába küldés értelmét is: a legderekből tanulókat küldik az Örök Városba, hogy „sugent viva ubera matris“, elteljenek édesanyjuk (az Egyház és a Társaság) igazi szellemével. Kéri viszont a generálist, emlékezzék meg róluk és küldjön néhány jó munkást provinciájába, főleg olyat, aki csehül és magyarul tud.

De még egy hónap is beletelik, amíg a nagy útra felkészülnek. Nagybőjt idején, március 10-én indulnak el.⁵⁶ Harmadik társul egy segítőtestvért adnak melléjük. Majdnem egy újabb hónapot vesz igénybe az utazás. Végül április 3-án a generális örömmel írhatja P. Villernek: „Pázmány és Colens tegnap [tehát 2-án, feketevasárnap előtti pénteken] szerencsésen megérkezett. Nagy örömmel láttuk őket.“⁵⁷

RÓMÁBAN

RÓMA A XVI. SZÁZAD VÉGÉN; PÁZMÁNY ELSŐ BENYOMÁSAI

Hosszú és fáradságos utazás áll a két Rómába érkező skolasztikus mögött. Útjuk Grácon, Tarvison, Ferrarán, Anconán keresztül vezetett az Adriai tenger mentén: ez volt akkoriban az ismert római zarándokút. Loretóban a „Santa Casa“, az öreg Báthory István szobra voltak útjuk nevezetességei.¹ Közben a rend házaiban szállnak meg. Recanati, Spoleto, Terni a további útirány. La Storta falucskában, a rendalapító híres Krisztus-látomásának helyén tartotta a postakocsi utolsó pihenőjét. A Porta del Popolon át léptek be a szent város területére.

Az a Róma, ahová Pázmány 1593 tavaszán megérkezik, „nem a kiásott ókor grandiózus emléke“, hiszen az ókori maradványokat jórészt még nem tárták föl, de „már nem is renaissance-pápák ragyogó és romlott városa“.² Közbeesik egy szörnyű pusztulást hozó külső tény: a „sacco di Roma“ (1527), V. Károly császár zsoldoseregének dúlása; és egy áldásos megtermékenyülést hozó belső tény: a tridenti zsinat (1541-63). Nagy pápai egyéniségek: V. Szent Pius, XIII. Gergely, V. Sixtus szegődtek azóta az egyházi reform szolgálatába, s munkájukat folytatja a jelenlegi pápa: VIII. Kelemen. És természetesen a zsúfoltan forgalmas mai világvárosra sem szabad gondolnunk. Ha az ember szétnéz ebben az időben a Gianicolóról,³ a dombok még eléggé lakatlanok, inkább a lapályok vannak beépítve. Róma terei közül már megvan a Campo de' Fiori, a Piazza Navona, a Piazza del Duca (Farnese), a Piazza della Trinità és a Piazza Colonna, továbbá kisebb terek a templomok és paloták előtt. A központi mag még mindig a Tiberis kettészelte régi város középkori építészeti zsúfoltságával és tervszerűtlenségével. A festői labirintusból kiemelkedik a Pantheon, a Cancellaria, a Palazzo Farnese, a Chiesa di San Marco és a Capitolium. Sokfelé vonzzák a tekintetet a középkori karcsú harangtoronyok, mellettük a Torre delle Milizie, a Torre Argentina, Torre Capocci, az óratorony a Palazzo Orsionin, a Campo de' Fiorin. Új tájékozódási pontok az V. Sixtus állította obeliszk: a Szent Péter-téren, a Santa Croce, a Laterán, a S. Maria Maggiore előtt és a Piazza del Popolon. A Leó-város különös fényben ragyog: itt az Angyalvár, a S. Spirito kórház és templom, és az újonnan épített Palazzo del Papa, a Vatikán. Jellegzetes városrészek: a Borgo Trastevere rengeteg kolostorával, a Tiberissziget malmaival, falakkal elzárt gettójával. V. Sixtus új utcái mellett a régiek közül főleg a Via Papale és a híres Via Giulia emelkedik ki. A perifériák kevésbé lakottak. Itt szebbnél-szebb parkok és kertek terülnek el. Így a Villa Medici, Róma legszebb villája; a Villa Sixtus, a Quirinali kertek és a Farnese kertek a Palatinuson.

Mindenki régiségek iránt érdeklődik. A paloták termeit ezzel díszítik. Eppen Pázmány érkezése évében hozza lázba a Collegium Romanumot az a hír, hogy az egyik növendék, a tizenhétéves Antonio Bosio leszállt a katakombákba. Négy éven át járta ezt a földalatti Rómát és a „katakombák Columbusa” nevet érdemelte ki. Beszámolóit talán Pázmány is hallgatta. Egy 1605-ös adat szerint Rómának kb. 100 000 lakosa van, ebből kétharmadrész külföldi. Az életmód fényűző. A nemesek előkelően öltözve, livrés szolgasereggel körülvéve járnak. A kereskedők feleségei is nemesmódra öltözködnek. De bőkezűek a jótékonyásban is: templomok építése, szépítése, karitatív intézmények, kolostorok, kórházak. A pápa jár elől jó példával. A művészetpártolásban is. Nyomában a bíborosok. Új templomok épülnek, régieket restaurálnak. 1593 novembere óta készülnek a Szent Péter-templom kupola- és oltárképei. (Ezek az eredeti festmények ma a Vatikáni Múzeumban vannak, miután később mozaikképeket tettek a helyükbe). Az Apostolfejedelem nevét viselő magyar skolasztikust egész különösen érdekli ez a székesegyház. A kupola arany keresztjét, mint a kereszténység győzelmi jelét, 1593. nov. 18-án, tehát már az ő otléte alatt, ünnepélyesen dedikálják. Estefelé az összes harangok megszólalnak, díszlovásokat adnak az Angyalvárból. A téren a kanonokok és a papság sorakozik fel, a Capella Giulia himnuszokat énekel. Te Deum zárja be a grandiózus ünnepséget. 1594. jún. 26-án konszekrálja a pápa az új oltárt Szent Péter sírja felett. 1597. máj. 12-én nagy fénnel helyezik el S. Nereo és Achilleo megtalált ereklyéit a róluk elnevezett templomban, a pápa jelenlétében.

Pázmány most lép először az Örök Város területére, hogy hosszú évekig el se távozzék. Későbbi élete során még kétszer tér vissza rövid látogatásra. Először 1614/15 fordulóján, irodalmi és vitázó működése zenitjén, a Kalauz megjelenése után. Forgách bíboros megbízásából jön, hogy a nagyszombati jezsuita kollégium létesítéséről tárgyaljon. Ekkoriban súlyos belső krízist él át ellenfeleinek rágalmai és a rendi fölötteseivel adódó félreértések miatt és azt tervezi, hogy karthauzi kolostorba vonul. Csak a pápa kérése és az ősz Acquaviva generális könnyei térítik el szándékától. Harmadízben már mint esztergomi érsek vonul be pompás kísérettel 1632-ben. Mint császári küldött segítséget kér a pápától a svéd és török veszedelem ellen. Saját szándéka ennél még jóval nagyobb: rá akarja beszélni a pápát, egyesítse Európa összes keresztény fejedelmét egyetlen szövetségben a török kiűzésére. De hiába. Fájdó szívvel és elégedetlenül, hivatalos búcsú nélkül, szinte titokban hagyja el az Örök Várost, amelyet többé már nem lát életében viszont.

Mindebből a Rómába érkező fiatal teológus ebben az órában még mitsem sejthet. A Piazza del Popolo útelágazásánál — balra a S. Maria del Popolo templom, jobbra az ágostonrendi kolostor, amelyben 1510-i

római útja alkalmával Luther lakott — rátérnek az utasok a Corsóra. A Capitoliumon a Piazza Veneziáig mennek, ott jobbra fordulnak és leszállnak az „Al Gesù“ előtt. A Farnesius építtette templom a barokk Róma barokk remeke, ahová hat évvel azelőtt vitték át a rendalapító testét a róla elnevezett remek oltár alá. A még Szent Ignác építtette professzusház ott van a Gesù oldalában. Mind a templom, mind a rendház az alapítónak és első társainak friss emlékét őrzi. A skolasztikus Pázmány gyakran fog idejárni ministrálni, prédikációt hallgatni, később mint páter misézni. Acquaviva rendfőnök ugyanabban a szobában fogadja a hosszú útról érkezett északi testvéreket, amelyben egykor Ignác fogadta rendi fiait és vendégeit, ahol rendalkotmányát írta és ahol a Szentháromság főnséges víziói jutottak osztályrészül. Utána két másik nagy rendfőnöki egyéniség: Laynez Jakab és Borja Szent Ferenc irányította innen a Társaságot. Ebben a szobában vette föl Borja a lengyel nemesifjút, Kosztka Szaniszlót, aki még noviciusévében a szentek közé költözött, és maga Acquaviva hét évvel ezelőtt az angoli Gonzaga Alajost, aki még csak két éve halt meg a pestisjárvány alatt az önfeláldozó szeretet áldozataként. Ide futottak be Xavier indiai és japáni levelei, idejött útravalóért Canisius Németországba indultában, Azevedo és társai Braziliába hajózásuk előtt — ez a hajóút nem az Újvilágba, hanem a vértanúságba vitte őket. Amikor öt év múlva Acquaviva generális a régi helyébe felépítteti a ma is álló professzusházat, ezt a három szobát kegyelettel meghagyja benne eredeti állapotában. Máig is így áll — csak a deszkajókat kellett beborítani dróthálóval, hogy megvédjék a túlbuzgó ereklgyűjtők faricskálásától . . .

Acquaviva generális, aki mint a pápai udvar tisztviselője ismerte és szerette meg a Társaságot, kormányzói zsenijével 35 éven át (1581-1616) állt a rend élén mint annak ötödik generálisa. Második alapítónak tekintették. Nemcsak a meglevő munkaterületekre volt gondja, de terjesztetni is tudta a Társaságot. Tagjai ekkor már az egész világon dolgoznak. Csak kormányzása alatt közel száz vértanú került ki soraikból a missziókban. Magában Rómában kilenc házban tevékenykednek. A munkával persze viharok és támadások, meg belső forrongások is járnak együtt a fiatal Társaságban. Éppen azokban a napokban fordultak a spanyol rendtagok panasszal a pápához, a rendalkotmány megváltoztatását kívánva. Franciaországban a politikai intrikákkal, Spanyolországban az inkvizícióval vívják harcaikat. Az ifjú skolasztikus minderről majd csak a rendfőnök ismételt imára való felszólításából hall. Most egy ötven év körüli, erősen öszülő, nemesen előkelő föllépésű férfit lát maga előtt, aki a hagyományos amplexussal köszönti. Acquaviva kiegyensúlyozott, derűs, mélyen lelki ember, rengeteg elfoglaltsága között is reggeleit mindig az imádságnak és a lelkiolvasmánynak

szenteli. Miséjén a Gesú templomában a növendékek ministrálnak. Pázmányra is bizonyára nem egyszer sor került. Ő viszont időnként, egy-egy fontos esemény alkalmából exhortációkat tartani jár át a kollégiumba. Ezek az egész ház jelen van. 1596 februárjában elhangzott exhortációjában pl. egyszerűen elbeszélte, hallgatóinak nagy épülésére, hogyan menekült meg a nápolyi érsekségtől.⁵ Évenként, sőt gyakrabban küldi csodálatos leveleit a Társaságnak, amelyek természetfölötti, de egyben mélyen emberi lelkületéről tesznek tanúságot. Amellett vonzó és meleg egyéniség. Éppen ekkoriban írja róla az ifjú bajor herceg, a későbbi I. Miksa választófejedelem: „Nem tudom eléggé dicsérni; bele kell szeretni, ha úgyszólván csak rá is néz az ember.“⁶ Pázmány jó irányítás alá került.

De a „viva ubera matris“ ebben az időben különbenis túlsordulnak az élő kegyelem tejétől. Róma valóságosan a szentek városa. Ha a fiatalok sétára mentek a városba, nemcsak a régi apostolok és vértanúk emlékeit és ereklyéit tisztelheték, hanem igazi eleven Krisztus-képmásokkal is találkoztak. Még él Néri Fülöp, már ott van Kalazanci József, ott szolgál a kórházakban Lellisi Kamill. Leonardi János a Clerici Regulares B. M. V. alapításával ekkor kezdte meg azt a nagy missziós szervezkedést, amelyből a Congregatio de Propaganda Fide alakult. A papság általános színvonala és szelleme a reformok hatására nagyot emelkedett. Pázmány társai között is nem egy Alajosra emlékeztető tiszta lélek akadt. Az egyházi tudományosság terén bizonyára hallott — lengyel tapasztalatai után — a Vulgata készülő új kiadásáról, amelynek munkájában a jezsuita Toledo is résztvett, és Baronius bíborosnak, az Annales tudós szerzőjének egyháztörténeti munkásságáról. Baroniust ottléte alatt nevezték ki a vatikáni könyvtár prefektusává. De imádkozni is gyakran láthatta az Angyali Üdvözlétről nevezett rendi templom első baloldali kápolnájában. 1592 Palestrina, 1595 Tasso halálának éve.

Pázmány egyik legmélyebb és legmelegebb, egyben legelső nagy élménye az Örök Városban a római húsvét volt. Ennek is koronája az ifjú teológus számára 1593. ápr. 17-én, nagyszombaton rendtestvéreinek pappásztenelése a lateráni bazilikában. Három év múlva majd maga is ott áll ugyanennél az oltárnál. Addig azonban nagy szorgalommal és tág lélekkel készülnie kell a papság kegyelmére a Collegium Romanumban, ahová most Acquaviva generális az újonnan érkezetteket átküldi.

A COLLEGIUM ROMANUMBAN

A jezsuita kiképzés központja

A Gesú-tól csak néhány percre emelkedik a Collegium Romanum, „caput et norma omnium per universam Societatem collegiorum om-

nium natione educatione institutum“,⁷ a Társaság tanulmányi házainak legfőbb büszkesége. Negyven esztendeje állt ekkor fönn, kilenc éve költözött be ebbe a XIII. Gergely által emeltetett nemesvonalú épületbe. Akkor — 1584. okt. 28-án — az ünnepélyes megnyitáson az agg pápa is résztvett. P. Tucci ékes latin orációja után fölemelkedett és egyetlen mondatnyi, de méltó útravalót adott megnyitó beszéd fejében: „Soli Deo honor et gloria.“ Az épület hatalmas négyszöge két utcába és két térbe nyúlik. Kettős udvar oszlopcsarnokkal, 54 terem. A ház csendje és elzártsága kiválóan alkalmas a papságra készülő, komoly tanulmányokkal foglalkozó ifjaknak. A grammatikától a teológiáig a tudományok minden ágát tanították benne. A hallgatók száma 1593-ban közel 2000, ebből majdnem fele: 700 a felsőtagozatos (retorikus, filozófus, teológus). Az egész világról idesereglett fiatalságot — járnak ide a római szeminárium, az angol, német-magyar, görög és maronita kollégium növendékei és különböző szerzetesrendek tagjai — 15 prefektus irányítja és 22 tanár tanítja. Magában a kollégiumban csaknem 200 jezsuita lakik, köztük 60 teológus és 40 filozófus. Bellarmino rektor éppen 1593 végén panaszkodik, hogy lélegzetet venni is alig van ideje, annyira elfoglalja egyrészt az V. generális kongregáció titkári feladata, másrészt a népes kollégium irányítása.⁸ 1596 júliusában, amikor Pázmány befejezi tanulmányait, 81 teológus (63 skolasztikus, 18 kazista), 40 filozófus és 12 retorikus, a professzorokkal és segítőtestvérekkel együtt összesen 240 jezsuita népesíti be az épületet. Amikor Pázmány majd négy évtized múlva megalapítja kedvelt „Benjáminját“, a nagyszombati egyetemet, megszervezésében a római és gráci egyetem mintája nyomán indul.

A S. Ignazio templom ebben az időben még nincs meg; a kollégium tagjainak befogadására elég volt a bájos kis „della Santissima Annunziata“, nagy ünnepeken a skolasztikusok a Gesú-ba mentek. Vasárnaponként a prédikáción és a szentírásmagyarázaton is ott voltak. Az egész kollégiumot átlengi még az „angyali ifjú“, Alajos szelleme. Ha Pázmány napközben leszaladt szentséglátogatásra az Annunziatába, ott láthatta sírját, amelyet pl. szentírástanára, P. Valtrino mindennap fölkeresett. Bellarmino rektortól pedig nem egyszer hallotta, amikor exhortációi közben valami különösen mély lelkeséget sugárzó dolgot mondott: „Ezt a mi Alajosunktól tanultam.“⁹ Két honfitársa, Sulyok és Szalay még személyesen ismerte. De a kollégiumban akkor élő páterek is bőven fölkelthették a növendékek érdeklődését és csodálatát. Ott volt Vincenzo Bruno, az orvostól lett jezsuita, akit a Collegium Romanum atyjának hívtak — kétszer három évig állt az élén — és életírói szerint a Társaság első atyáival lehetne összehasonlítani.¹⁰ Elmélkedéseket írt Jézus életének titkairól, Szűz Mária ünnepeiről és a szentekről. 1594. aug. 13-án halt meg, tehát Pázmány a temetésén is

résztvett. 1632-i római útja alkalmával pedig nem kevesebb mint 11 példányt vitt magával előbb említett művéből a nagyszombati egyetem számára.¹¹ Vagy ott volt Giulio Mancinelli, a „bolygó misztikus“, aki nemcsak az olasz egyházmegyéket vándorolta végig, Rómát a népmisziók központjává téve, de bejárta jóformán az egész akkor ismert világot, Szent Pál modern követőjeként. Erdélyben (1585-ben Váradon) és Magyarországon is megfordult, és a törökök ellen „rem fortiter gessit“. Úti naplóját 5 főlírkötetben őrzi a rendi levéltár.¹² Ott volt a bambergi származású tudós Clavius (Klau) Kristóf, a nagy matematikus; sűrű levelezésben állt Galileivel, Tycho de Bracheval és Keplerrel. Vagy a szentéletű Francesco Benci, Bellarmin rokona, Bosio szerint „vaticus antiquis aequiparendus“. Ha a nagyvakációban kimentek Frascatiba, ott láthatták az öreg szicíliai P. Tuccit; egyes nézetein — erre még később kitérünk — sokat vitatkoztak, de bölcsességét és életszentségét senki sem vitatta el, maga VIII. Kelemen pápa is megcsodálta; nem egyszer személyesen kereste föl, hogy tanácsát kikérje. Az egyetemen tanító páterekről később lesz szó.

Roberto Bellarmino

Kétségtelen azonban, hogy Pázmányra emberileg a legnagyobb hatást római tartózkodásának első éveiben — sőt talán egész ottléte alatt — a kollégium rektora tette. Egy szent állt akkor a kollégium élén. *Roberto Bellarmino*, a kor ünnepezt teológusa, a hitvédők fejedelme 1592. dec. 18-tól 1594. november végéig a ház előljárója. Egykor mint filozófus itt kezdte tanulmányait. Löweni tartózkodása után 12 évig a kontroverz teológiát tanította ebben a kollégiumban. Utána több évig a skolasztikusok lelkivezetője. Tehát oroszlánrésze volt az intézet tudományos színvonalának és lelkiségének megalapozásában. Minderre most az általános irányítással teszi föl a koronát. Dicsősége tetőfokán áll ekkor. Teológiai főművének, a híres *Disputationes de Controversiis fidei*-nek utolsó kötete Pázmány odaérkezésének napjaiban hagyta el a sajtót Ingolstadtban. P. Possevino „opus absolutissimum“-nak nevezte ezt a munkát, s külön előterjesztést adott be a generálisnak: nem kellene-e kötelezően előírni, hogy ezután a négyes fogadalom letétele előtt mindenki olvassa el és fontosabb tételeiből tegyen vizsgát. Szalézi Ferenc, amikor Chablais-ban öt évig térítgeti prédikációival a protestánsokat, a Szentírás mellett ezt az egy könyvet viszi magával. Még érdekesebb nekünk magyaroknak a Pázmány-megtérítette Veresmarti Mihály ítélete: „... az egy (könyv) mindenek helyett lehet, mikor minden kérdésbe, mindenik félnek értelmét, tanítását, bizonyítását, ellenvetését, feleletit hosszan s igazán mind előmondja... Bellarminus minden tanításomban, ítéletemben úgy meggyőző, hogy fel kell kiáltanom, hogyha ez nem igazság, nincs ég alatt, elfogyott, szám-

kivetésben vagyon e világban az igazság.“¹³ Pázmány e monumentális munkának még harmincadik kiadását is olvashatta. És 1632-es római útja alkalmával nem kevesebb mint 20 példányban szerzi be a már akkor tervezett nagyszombati egyetemnek.¹⁴

Mint rektor, bemutatkozó házi exhortációjában, az ószövetségi bölcs szavait véve jeligéül („rectorem te posuerunt”: Eccli 32, 1), Bellarmino mindenekelőtt kijelentette: nem akar több lenni, mint eddig volt, sőt Krisztust kívánja utánozni, aki Mester létére mindenkinek szolgálja lett. A kollégiumot nagy kórushoz hasonlítja, amelyben ki-ki a maga szólamát énekli, de együtt, közös fegyelemmel alakul csak ki a szép harmónia, amelynek most ő lett a dirigense. (Bellarmino jó muzsikus volt, fiatalkorában énekelni tanult és különböző hangszereken játszott, sőt komponált is). Végül mindenkit arra kér, segítsék imádságaikkal az Úrnál és figyelmeztessék, ha valami kifogásuk van, vagy nem jól megy valami, mert egyetlen vágya az egész ház közös java.¹⁵

A dirigenspálca jó kezekbe került. Az új rektor első intézkedése volt: megfelelő helyet keresni a remek könyvtárnak. A tanulmányok irányításában szigorú minden oktan újítással szemben. A szerzetesi szegénység gyakorlását sajátmagán kezdte: a szobájában lévő elegáns gesztenyefa íróasztalt és olajképet hamarosan kitelepítette. Ha valaki belépett hozzá, állva fogadta, mindenkor kedves mosollyal, és maga hozott széket látogatójának. Gondja volt a rendtagok nevelésére is: a rekreációtól ellopott órákban motettákat és madrigálokat kottáztott le nekik, hogy kórusban énekelhessék, sőt ha az utóbbiak szerelmes szövege nem volt éppen jezsuita szájba való, azt is ügyesen átalakította vallásos himnusszá. A házimunkából éppenúgy kivette a részét, mint legutolsó alattvalója, mosogatott és söpörte a folyosót. A kemény fizikai munkát végző frátereket is kiküldte a szünidőben néhány napra a villára, s közben ő maga helyettesítette őket. Valósággal anyai gondja volt a betegekre, az ő ellátásukra semmi sem volt elég jó neki. Nem szívesen tett szemrehányást másnak, de ha valami hiba megkövetelte ezt, akkor is szelíden és megértéssel tette. Amikor exhortációi közben valami fegyelem elleni vétségre kellett figyelmeztetnie, a szemtanú szerint nem egyszer könnyek szöktek a szemébe, „mert inkább keserű könnyeivel, mint parancsoló szavával akarta orvosolni a hiányosságokat“.¹⁶ Gyűlölte a hízélgést, minden alattomoságot és „diplomáciát“. Őszinte véleménynyilvánítást kívánt mindenkitől. Ha valakinek erre személyesen nincs bátorsága, — mondotta, — írja fel kifogását egy cédulára és dugja ajtajának küszöbéhez. A félelmetes vitatkozó az egységnek és békeességnek is nagy híve volt. Ez pedig éppen elég nehéz ügy egy sokajkú közösségben. Bellarmino gondosan ügyelt rá, hogy a részrehajlásnak még a látszatát is kerülje.

Előljárói erényeinek forrása mély lelkiélete volt. Elmerült áhítattal

misézett. Lancicius leírása szerint „mikor a misét mondta, úgy felbuzdult, hogy arca egészen kivörösödött, mintha a vér ki akarna belőle szökni, és oly áhítattal és tisztelettel, illendőséggel és komolysággal mondta, mintha magát a mi Urunkat Istenünket látta volna szemével.“¹⁷ Remek házi exhortációiról — amelyeket jó másfél évig Pázmány is hallott — később beszélünk részletesen.

Az évenként kétszer tartott fogadalomújítási triduum alkalmával a ház minden lakója beszámolóra ment a P. Rektorhoz. Lelkük ilyenkor egészen kitárult atyjuk és mesterük előtt. Bellarmino és Pázmány között főleg ekkor fejlődött ki az a meghitt „consuetudo familiaris“, amelyre az alább idézendő levél utal, s ekkor kapta azokat az indításokat, amelyeket itthoni apostoli működésében olyan jól kamatoztatott. Bellarmino előtt nem volt ismeretlen Erdély és annak vallási viszonyai. Már Hernáthtól és Szántótól hallhatott erről. Műveiben a többi protestáns ellenfél mellett állandóan ott szerepelnek az erdélyi szociniánusok vagy samosateniak. Dávid Ferenc nagyváradi disputációit is többször idézi. — Egy évtized múlva Pázmánynak majd gondja lesz rá, hogy megküldje egykori rektorának a *Diatriba Theologica*-t, vitairói működésének zsengéjét. Bellarmino meleghangú válaszában örömmel idézi fel a római idöket: „Nagyon jól esett az egykori együttlétünkre való visszaemlékezés, amelyet most Tisztelendőséged mind szeretettől áradó levelével, mind mély tudást eláruló könyvecskéjével fölidézt.“¹⁸

Mi lehetett Bellarmino Pázmányra tett hatásának lényege? Nem könnyű megfogalmazni. Rég túlhaladott szimplifikáció az, hogy Pázmányt „magyar Bellarminnak“, Kalauzát a bellarmini *Controversiae* utánzatának tekintsük. Sík Sándor finom észrevétele szerint: miután a fiatal Pázmány Bellarminnal nem mint tanárával ismerkedett meg közvetlenül, a tudósnál bizonyára nem kevésbé hatott rá emberi egyénisége. „Bizonyos, hogy megszilárdította katolikus és jezsuita öntudatát, teológusi biztonságérzetét, a tudományra, az aszkézisre és az életszentségre vonzó kedvét, az önmagához való szigorúságot és a hivatása iránti odaadást. Hogy e mellett a szó tudományos értelmében tanítványának is érezhette magát, alig lehet kétséges; hogy megfordulhatott lelkében a gondolat: Bellarmin tudományát valamikor közvetíteni, nagyon is lehetséges.“¹⁹

Lodovico Mansoni és a növendékek

1594 decemberében Bellarmino utóda a rektorságban *Lodovico Mansoni* (Mansone, Manzone) lett.²⁰ Ekkor még innen van az ötvenen (1546-ban született Palermóban), de már több mint 30 éve jezsuita, hisz 14 éves korában lépett be — Gagliardi akkori előjárói jellemzése szerint „igen jó tehetségű és cselekedeteiben meglett emberhez illő értelességgel viselkedik“²¹ — és kerek tíz éve rektor: Genovában, Milánó-

ban, Torinóban és a Collegium Germanico-Hungaricumban. Ha Bellarmino elsősorban a szellem és a tudomány embere volt, akkor Manson született kormányzói egyéniség. A rendtörténet mint korának egyik legkiemelkedőbb alakjáról emlékezik meg róla. Már külső megjelenésében is vonzó és tiszteletet ébresztő volt (*bella e maestosa presenza*). Nagylelkű, nagy dolgokra született. Acquaviva generális is igen becsülte, méginkább Toledo, akinek tanítványa volt és aki azóta is megőrizte különös szeretetét iránta. Képességeit mutatja, hogy a Társaság legfontosabb központi házát bízták rá és szinte élete végéig vezető tisztségeket töltött be. Érdekes, hogy többször is Bellarmino nyomdokába lépett: a római rektorság után 1597 tavaszán követte a nápolyi provinciális megbízatásban is. Nemcsak a Társaság belső irányításában vitt vezető szerepet, hanem a Szentszék és a szicíliai állam is fontos diplomáciai megbízásokat ruházott rá. Élete utolsó évében szülővárosa, Palermo jezsuita házának rektora volt. Merész szókimondással ellenezte az alkirály egyes terveit, ezért kegyvesztett lett és visszahívták Rómába, de útközben Messinában „*morbum, mortem, sepulcrum et . . . coelum reperit*“, 1610. szept. 2-án.²²

Az ifjakat azonban nemcsak a nevelők példája formálja, hanem a *társak* közelsége is sokat farag rajtuk. Pázmány egy kétszáztagú családban élt három és fél évig. Közülük természetesen a magyarok állnak hozzá legközelebb. Nem ő az első magyar, aki itt végzi tanulmányait. Hernáth Péter és Szántó István még Bellarmino filozófustársa volt. A Pázmány kolozsvári éveinél emlegetett Undó Márton is itt végzett. Pázmány most nagy örömmel látta viszont régi kolozsvári társai közül Sulyok Ferencet mint harmadéves teológust, Szalayt és Kőrösyt mint másodéves filozófust. Nagy János — akivel Pázmánynak később Grácban annyi baja lesz — és Alárdi Mihály, akinek az érdekes római naplót köszönhetjük, utána érkezik meg. A filozófusok az ún. *ritiramento*-ban éltek a ház felső emeletén, ezért velük ritkábban beszélhetett. „*Juniores da sopra*“ és „*veterani da basso*“, ez volt a szokás. Pázmány a „*veteránok*“ között volt. A skolasztikusok kettesével-hármasával laktak az egyszerű szobákat. Ágy, asztal, szék, imaszámoly volt a felszerelés. Kívülről palota — bent szerzetesi szegénység.

Alegambe nem hiába írja, hogy a Collegium Romanum „*omnium nationum educatione institutum*“ — vagy ahogy Berchmans egy emberöltő múlva melegebben kifejezi: bár annyi különböző nemzetből tevődnek össze lakói, mégis úgy tűnik, mintha egy anyának volnának a gyermekei. Ez a nemzetköziség a 80 teológus összetételében is megmutatkozott. Megtaláljuk köztük Európa minden nemzetét, Angliától egészen Sziciliáig. Egy tucatnyi angol és skót (köztük a Kolozsvárnál említett Abyrcumbius egy rokona és 3 Walpole), belgák, hét francia, elég sok portugál, aránylag kevés spanyol, csehek, osztrákok, lengye-

lek (köztük Pázmány egyik kolozsvári tanára, Krakowinski, meg a már említett litván Lancicius, a rend későbbi történetírója). Feltűnő a germán területek gyér képviselése: a tanárok között csak egy belga flamandot találunk (Schott), a növendékek között pedig 3-4 németet. Elég nagy számban érkeztek Görögországból és a görög szigetvilágból, sőt Kisázsából is. A maronita Metuscita Cyprus szigetéről származik, Eudaimonjoannes Krétáról. Giorgio Giustiniani genovai származású családja két évszázadig uralkodott Chios szigetén. II. Szolimán szultán üzte ki őket, így ő Krim szigetén száműzetésben született. A kollégiumban Szent Alajos szobatársa és bizalmasa. Tanulmányai elvégzése után kétszer járt többéves misszión Chios szigetén, eljutott Bizáncba és Kisáziába, visszatérte után 40 évig Bologna apostola.²³ Ott van az olasz teológusok közt Virgilio Cepari, Alajos és Berchmans életrője és Francesco Sacchini, a későbbi nagy rendtörténész. Alciati, del Bufalo, Bombini, Marsigli mint teológiatudósok szereztek jó nevet maguknak. Az első VIII. Orbán pápa megbízásából megírta a tridenti zsinat történetét. Tommaso Massucci misztikus író lett, Berchmans lelki vezetője. Bubalo később Pázmány cenzora, a francia Jeanbaptiste Gil pedig filozófiai tételeit vizsgálta felül. Beátilló igen termékeny hagiografus lett, vagy tíz kötetben írta meg a vértanúk s főleg hazája, Bari szentjeinek életét, Stefonio pedig éppenséggel drámaíró.

Kedves szokása volt ennek a soknyelvű közösségnek, hogy a magasrangú vendégeket ünnepélyes fogadásukkor a különböző nemzetiségű növendékek *különféle nyelveken* köszöntötték. Nemcsak egyszerű üdvözlés volt ez, hanem szentírási textusokra szerkesztett prédikációk, amelyek nyilván ehéd közben hangzottak el. Így 1597 febr. 3-án 20 nyelven hangzott el beszéd, közte magyarul az erdélyi Alárdié; 1603-ban 24, 1605-ben pedig 35 nyelven; előző alkalommal Sartorius András, 1605-ben pedig Szini István beszélt magyarul. Nyelvtörténeti szempontból még kevésbé aknázták ki ezeket a beszédeket.²⁴ Alig kétséges, hogy az előjárótól sokra becsült Pázmány is hallatta izes bihari nyelvét valamelyik ilyen alkalommal.

A kollégium lakóinak üdülését szolgálta a S. Balbina mellett (Carcalla fürdői vidékén) emelkedő háromemeletes villa, festményekkel, stukkókkal ékesítve, udvarán saját kúttal. Ezt még maga Szent Ignác vásárolta 1555-ben, ügyelve rá, hogy egészséges vidéken legyen. Nagy drágaság volt akkor, de ő azt mondta: egy rendtag egészsége többet ér neki a világ összes kincsénél. Lancicius részletesen leírja a villát, s beszámolója alapján igazat kell adnunk lelkes megállapításának, hogy szebbet nem látott az egész környéken. Az üdülő skolasztikusok szívesen játszották a sok lendületet kívánó piastrellát, amely az egész testet igénybevette. A nagyvakáció idején, szeptember-október folyamán néhány napra Frascatiba is kimentek, sőt Tivoliba is eljutottak. Páz-

mányt ügylátszik nagyon megragadta ott az Aniene nagy vízesése, „ubi fluvius e loco alto inter saxa cum ingenti strepitu praecipitatur“.²⁵

Római sétáik alkalmával, főleg a nagybőjtben, meglátogatták a templomokat. Krisztus kínszenvedéséről szóló prédikációjában említi Pázmány, hogy „a mezítelen Jesusnak szent kezeit ama alacsony kőoszlopnak vaskarikájához kötözték, melyet Rómában láttunk“, ti. a San Prassede-templomban.²⁶

PÁZMÁNY TEOLÓGIAI TANULMÁNYAI

A húsvéti ünnepek után Pázmány azonnal bekapcsolódik a tanulmányokba, tehát az 1593-as nyári félévvel kezdi meg a teológiát.

A teológiai kiképzés alapelveit még Szent Ignác határozta meg:

1. A növendékek csak a klasszikus irodalmi képzés és a filozófiai kurzus elvégzése után foghattak teológiai tanulmányaikhoz.

2. A „theologia scholastica“ elvégzésére a rendalapító hat évet szánt: a négyéves kurzus után még két év szakképzést (biennium). Ezt Pázmány idejében csak egészen kivételes tehetségeknek engedélyezték, hiszen a nagy paphiány mellett ennyi ideig visszatartani valakit a tanulmányokban valóságos fényűzés-számba ment.

3. A rendalapító állandó személyes érintkezést kívánt tanárok és tanítványok között az előadások, ismétlések és vitagyakorlatok idején.

4. Az előadások kiegészítése nyugodt és bőséges egyéni tanulással történjék. Ennek érdekében a hallgatók rendelkezésére kell bocsátani a kellő számú könyvet, de jól megválogatva (cum sano et cauto criterio). Szobájukban a hallgatók két könyvet tarthattak: a Bibliát és a tridenti zsinat határozatait. A többi a könyvtárban állt rendelkezésükre. A Ratio studiorum mindenekelőtt Sz. Tamás Summáját ajánlja és annak kommentárjait (Caietanus), továbbá az ockhamista Gabriel Biel, a francia tomista Herveus Natalis és a tehetségesebbeknek az élesesű Duns Scotust. A második évtől kezdve szentatyákat is olvassanak, de csak izelítőül, pihentetőül egy-egy negyedórát. A római Biblioteca Nazionale-ban és a Gregoriana könyvtárában nem egyszer megcsodáltam annak a gazdag könyvtárnak sokat használt példányait, amely az egykori beírás szerint kifejezetten a skolasztikusok rendelkezésére állt.

Szent Ignác és utódai nagy súlyt fektettek arra, hogy a Társaság központi kollégiumába a legjobb tanerők kerüljenek. Olyanok, akik

egyházhuek, tanításukban a biztosabb és elismertebb tant követik, a tudományban kellően felkészültek, buzgón fáradoznak a hallgatóság előmenetelén és fogékonyak Szent Tamás iránt.²⁷ Másrészt azt óhajtották, hogy ne legyenek szobatudósok, távol a mindennapi élettől és a korszerű kérdésektől, hanem a kor problémáiban jól felvértezett és lelkipásztori működésre is alkalmas nemzedéket neveljenek. A Collegium Romanum ekkori professzorai nemcsak előadók, elméleti emberek voltak, hanem írók, prédikátorok és hitvitázók egyszemélyben. Azonkívül magában a teológiában is sokoldalúak nem pedig csak egy szak specialistái. Gyakran különböző fakultásokon és szakokon működtek életük folyamán. Amikor pl. Azor Pázmányt tanította, már 27 éves tanári múlt állt mögötte. Ezalatt 3 évig filozófiát, 15 évig teológiát, 5 évig szentírást tanított, 4 évig pedig a *casus conscientiae*-t vezette.²⁸ M. Grabmann éppen azt tartja a posttridentinus teológia erősségének, hogy a „teológia minden oldalát a legbensőbb kapcsolatban és kölcsönhatásban művelték“.²⁹

Azt is nagyon fontosnak tartotta a rendalapító, hogy ne csak a tanárok, de a hallgatók is kellően fel legyenek készülve: szellemileg alkalmasak legyenek a tudományok elsajátítására, lelkük pedig készséges legyen a szent tanítás „mohó és kegyeletes“ befogadására. Enélkül a professzorok fáradozása hiábavaló lenne.³⁰ Így tanárok és hallgatók, mint mester és tanítvány vállvetve, együttes munkával nyomultak előre a tudományok berkeiben, merültek el a hittitkok mélységeiben.

A *Ratio studiorum* a teológusok két csoportját különbözteti meg. A tehetségben és tanulmányosságban kiválóbb „scholastici“³¹ a teljes négyéves kurzust végezték a kiegészítő gyakorlatokkal együtt. A „casuistae“ csoportja kétéves kurzuson a legszükségesebb elméleti tudást sajátította el, de a fősúly itt a gyakorlati lelkipásztori kiképzésen volt. Pázmány a scholastici csoporthoz tartozott, s amint látni fogjuk, ennek is választott rétegéhez, a „graduandi“, az akadémiai fokra kiszemeltek közé.

A kollégiumban minden arra volt beállítva, hogy a növendékek minél zavartalanabban végezhesék tanulmányaikat. Ezt előmozdította a szigorú napirend, amely lényegében minden skolasztikátusban azonos, tehát Pázmánynak már Bécsből ismerős volt. Korán keltek, utána szentmisére mentek — sokszor ministráltak —, majd délelőtt is, délután is előadások, ismétlések, egyéni foglalkozás következett. Már az 1586-os *Ratio studiorum* állást foglal a napi négy előadás ellen az egészség érdekében³² — de úgylátszik hiába. Pedig ez nagyon is indokolt, ha hozzávesszük a „kiegészítő gyakorlatok“ bőségét és megerőltető voltát.³³ Sok nehézséget okozott a hallgatóknak egyes tanárok gyors diktálása

is. Pázmánynak alább említendő, Budapesten őrzött jegyzetéről is az a benyomásunk, hogy nem mindegyik rész készült közvetlenül az előadásokon. Egyik-másik részlet pedig valamelyik társának, a betűforma szerint talán későbbi cenzorának, P. del Bubalonak szeretetmunkája lehetett.

Vezerük a teológián Szent Tamás volt. Alajos azzal kezdte a teológiát: „tutto l'affetto a San Tommaso“.³⁴ Pázmány is élete végéig mély tisztelettel övezte az „angyali doktort“. A Pázmány római tanulmányai idején üléselő V. congregatio generalis (1593-94) a 41. dekrétumban újra megerősíti a Szent Tamáshoz való ragaszkodást: őt kövessék „tamquam solidiorem, securiorem, magis approbatam et consentaneam nostris constitutionibus“. Egyes kérdésekben azonban eltérő felfogásuk is lehet (56. dekr.).³⁵

A teológiai tanulmányok anyagára vonatkozólag Szent Ignác egyszerűen és röviden ennyit ír: „A teológiában adják elő az ó- és újszövetséget és Szent Tamás tanítását, az ún. pozitív tudomány szerzői közül pedig azokat válasszák ki, akik a célra legmegfelelőbbnek látszanak.“³⁶ A Collegium Romanumban a skolasztikusok a középpontot elfoglaló „theologia scholastica“ mellett bibliai-exegetikai előadásokat és valamennyi casus-morálist hallgattak, az „ultramontánok“ ezenkívül kontroverz teológiát.

Theologia scholastica

A „theologia scholastica“ valóban mint „domina et regina“ uralkodott a tanulmányok között. Magában foglalta az egész rendszeres teológiát, a dogmatika mellett az elméleti erkölccsant is (míg a gyakorlati esetek bogoztatásával a kazuisztikában foglalkoztak). Az egész szigorú tanulmányi rend köréje csoportosult, minden más szak alá volt rendelve neki. Nem úgy, mint ahogy ma Karl Rahner panaszkol: „Der Theologie fehlt die Mitte“ . . .

Kutatásaim során sikerült a Pázmány-korabeli teológiai előadások egész anyagát megtalálnom Bamberg, Budapest, Dillingen, Grác, Karlsruhe, Loyola, München, Róma ill. Uppsala könyvtáraiban, egyes hallgatók lejegyzésében. Ezek közül számunkra legértékesebb a budapesti Egyetemi Könyvtár A 34 jelzésű főlíókötetete: ez ugyanis magának Pázmánynak jegyzeteit tartalmazza 397 oldalon: P. Miguel Vázqueznek a Megtestesülésről és az Eucharisziáról szóló előadásait.³⁷

E kéziratok tanúsága szerint az alábbi kis táblázatban foglalhatjuk össze Pázmány négyéves teológiai tanulmányainak anyagát és előadóit. (Az egyes címek a Summa Theologica megfelelő traktátusait jelzik.)

	1. év 1592/93	2. év 1593/94	3. év 1594/95	4. év 1595/96
Prof. I. Matutinalis	De angelis	De peccatis et de gratia	De virtutibus theologicis	De Deo uno et trino
	De beatitudine, de fine ultimo			
	De actibus humanis			
	DE ANGELIS	DE ANGELIS	DE ANGELIS	SPINELLI
Prof. II. Pomeridianus	De Verbo incarnato	De Eucharistia	De poenitentia De matrimonio	De iustitia et iure
				De legibus
	VÁZQUEZ	VÁZQUEZ	AZOR	DE ANGELIS
	De sacramentis in genere			
	AZOR			

Az előadások tehát itt is délelőtt-délután folytak. A délelőtti professzor, P. Muzio de Angelis, éppen húsvét előtt fejezte be az angyalokról szóló előadásait. Ezt Pázmánynak egyéni tanulással kellett pótolnia. Április 6-án kezdte el és a következő év január 12-én fejezte be az örök boldogságról és az emberi cselekedetekről szóló előadásokat.

A délutáni tanár, P. Miguel Vázquez de Padilla, április 22-én kezdte el a megtestesülés módjáról szóló mély spekulatív fejtegetéseit. Pázmánynak nem lehetett könnyű dolga a jegyzetkészítéssel. Két hónap múlva egy széljegyzetben odateszi a dátumot: „feria 6. post festum Eucharistiae“,³⁸ ekkor még mindig ugyanezzel a kérdéssel foglalkoznak. Vázquez szept. 13-án fejezte be ezt a traktátust.

Közben, valószínűleg párhuzamosan, vagy privát előadóként, egy másik professzor júl. 23-án a szentségtan területéről vett morálteológiai kérdések fejtegetésébe kezdett. Kiléte nem egészen biztos, de minden valószínűség szerint P. Azor volt, hiszen ő volt a morális kérdések szakembere, és a másik két tanár saját tárgyával volt elfoglalva.

A következő, 1593/94-es iskolaévben Vázquez belefogott az Oltári-szentség tárgyalásába. A transsubstantiatio (átlényegülés) nehéz központi kérdését jan. 17-én kezdte fejtegetni. Márciusban még mindig ezzel foglalkozott. Ez a budapesti kódex utolsó dátumadata.³⁹ A bambergi kéziratból tudjuk, hogy előadásait csak szept. 15-én fejezte be.

Pázmány a megtestesülésről és az Eucharisziáról szóló traktátust később, gráci tanár korában maga is előadta.⁴⁰ A Vázquez-előadások későbbi időből származó sűrű széljegyzetei (különösen a Suarez műveiből vett kiegészítések) arra vallanak, hogy az előkészületnél használta egyetemi jegyzeteit. Közelebbi összehasonlítással megállapíthattam, hogy Pázmány a felépítésben és a tartalomban egészen önálló, inkább Vázquez módszerét követi. Mestere nézeteit kritikailag felülvizsgálja, sőt néha el is veti.⁴¹

Vázquez mellett P. de Angelis is folytatta előadásait. A bűnről szóló traktátus jan. 12-től máj. 21-ig, a kegyelemről szóló máj. 24-től szept. 7-ig terjedt.

1594/95-ben P. Azor, aki az elmúlt két évben a stúdiumprefektusi tiszttel töltötte be, újból átveszi a theologia scholastica előadásait. A bűnbánat szentségéről és a házasságról szóló előadásainak kéziratával ügylátszik még senkisémet foglalkozott közelebbiről, pedig a nagy spanyol moralista képét bizonyára új vonásokkal gyarapítanák.

P. de Angelis ebben az évben az isteni erényekről adott elő. Különösen a hitről szóló traktátus mutatja mély teológiai gondolkodását. Érdekesképpen megemlíti, hogy a herezisről tárgyalva 9 kételyben (dubitaciones) taglalja azt a kényes kérdést: szabad-e az eretnekeket megbüntetni ill. halálraítélni.

Pázmány utolsó akadémiai évében, 1595/96-ban P. de Angelis a tanulmányi rendnek megfelelően az igazságosságról és jogról szóló morálteológiai traktátus fejtegetésébe fog, és pedig mint délutáni professzor. „Új ember“ P. Pierantonio Spinelli, aki olyan alaposan belemerült az Istenről, Isten megismeréséről, a predestinációról (21 leckeóra!), stb. szóló kérdésekbe, hogy nyilván időzavarba jutott és ezért nem tudta már a Szentháromságáról szóló tanítást kifejteni.

Más tantárgyak

Nem könnyű megállapítani, mit és mikor hallgatott Pázmány a többi teológiai szakból. A Ratio studiorum kiemeli és megköveteli a *Szentírás* beható magyarázását: „Studium Scripturae excitetur atque efflorescat.“⁴² Fontos ez a protestánsok miatt is, nehogy felülmúlják a mieinket az írás ismeretében. De egyáltalában, ha az egyházi szónok azt akarja, hogy tanítása igazán értékes legyen, a Szentírásból kell merítenie anyagát. Pázmány saját tapasztalata alapján is önérzetesen állíthatja: „Valahol a kereszténységben universitások, főtanító iskolák voltak, első fundálások erejével mindenütt a máj napig legböcsületes professio a Szentírás magyarázása.“⁴³

Szentírásmagyarázatból két éven át naponta egy-egy előadást hallgattak. A Ratio studiorum előírása szerint az egyik bienniumban szere-

peljen az exegesis, a másikon az erkölcsan. Pázmány valószínűleg az első két évben hallgatott morálist, a 3-4. évben pedig szentírást. Az egyik esztendőben főként az ószövetséggel foglalkoztak és hozzá az újszövetségből is vettek valamennyit, a másikon megfordítva. Az ószövetségi szövegekkel kapcsolatban hébert is tanultak, hiszen a magyarázatban az eredeti szövegekre mentek vissza. Ehhez Bellarmin héber grammatikáját használták, gyakorlásul pedig valamelyik bibliai szerzőt olvasták eredetiben. Az exegesis professzorának a Ratio szerint igen műveltnek kell lennie, sok mindenhez értenie, hiszen az a feladata, hogy „az isteni írásokat valódi értelmük szerint jámborul, tudóssal és tekintéllyel magyarázza“.⁴⁴ Ne időzzék sokáig egy-egy részletkérdésnél, nehogy túlságosan kevés anyagot vegyenek.

Pázmány tanulmányi évei alatt ill. a 16. század utolsó lustrumában a Gregoriana egyetem kéziratárának tanúsága szerint a Collegium Romanumban a Biblia következő részeit magyarázták:

az ószövetségből: Genézis (P. Perera), Jób könyve (P. Valtrino), Énekek éneke (P. Azor), zsoltárok (P. Medici, P. Azor) és a próféták közül Izaiás (P. Medici) és Ezekiel (P. del Prado),

az újszövetségből: Szent Pálnak a rómaiakhoz (P. Valtrino) és a zsidókhoz (P. Azor) írott levele.⁴⁵

Biztosan hallotta ezek közül Pázmány P. Pierantonio Valtrino fejtegetéseit a rómaiakhoz írt levélről 1594/95-ben (Explanatio epistolae B. Pauli ad Romanos). Valtrino a filológiai elemzés után az értelmezésben gyakran hivatkozik a szentatyákra és Szent Tamásra. A levél első 9 fejezetét tárgyalta behatóan. Valószínű, hogy Jób könyvének magyarázata, amelyet szintén ő adott elő, ugyanebben az évben szerepelt kiegészítő anyagként, miután ez jóval rövidebb.

Pázmány, aki még a kálvinista apai házból hozza magával a Szentírás megbecsülését, lelkesen mélyedt el ezekben a stúdiumokban. Később majd művei tanúskodnak arról, mennyire átitatta egész gondolkodását a Biblia.⁴⁶

Hallgatott-e *theologia moralis*, teológiai erkölcsant? Az 1586-os Ratio studiorum előírja: minthogy bizonyos erkölcsani és jogi kérdéseket a *theologia scholastica* nem érint, a növendékeknek két éven át mindennap egy órát kell ebből hallgatniuk, és pedig a reggeli tanár előadását.⁴⁷ Ezzel szemben az Ordini de studii szerint van ugyan kétéves morálteológiai kurzus, amelyen két tanár ad elő, egyik a parancsolatokat, másik a szentségekkel (különösen a házassággal) kapcsolatos kérdéseket és a cenzúrákat magyarázza, ezeket az előadásokat azonban csak a kazisták hallgatják, a „teológusok“ nem.⁴⁸ Viszont az ún. heti házi „kázusokon“ a harmad-negyedéves teológusoknak is részt kellett venniük, ami értelmetlen követelmény lett volna, ha már nem ismer-

ték volna ezek anyagát. Tehát az erkölcstani előadásokat az első két évben hallgathatták.

A gráci egyetemi könyvtár kéziratárában Ms 1369 jelzet alatt van egy kolligátum, amelyben két római kázustanárnak 1593-ban, tehát Pázmány otléte alatt leadott traktátusai találhatók. Egyikük, Blasius Mucanti, a 7. és 10. parancsról tárgyal, a másik, Petrus Alagona pedig az első hatról.⁴⁹ A római Mucanti és a szirakuzai Alagona majdnem egykorú volt. Utóbbi már akkor neves moralista. Egy spanyolból fordított gyóntatói kézikönyvet adott ki: *De quaestionibus morum et conscientiae* (1590). Ez a manuale 19 kiadást ért meg. Későbbi kiadásait megtoldotta egy uzsoráról szóló résszel. Egyházzogi kompendiumot is publikált.

Azt is érdekes lenne tudnunk, honnan merítette Pázmány *egyházzogi* ismereteit? Későbbi élete és levéltári kutatásai ugyanis azt mutatják, hogy az nagyon érdekelte. Az alapokat bizonyára a theologia scholasticában kapta. Egyházzog külön nem szerepelt a kollégium tanrendjében. Viszont éppen az imént említett Alagonának van egy jogi traktátusa is a gráci kéziratárban, Ms 1360 jelzet alatt: „*Commentarii in aliquot titulos iuris canonici in Collegio Germanico Romae 1596*“. A jezsuiták tudvalevőleg nem plébánosi munkára készültek, illet a Constitutio alapján tilos is volt vállalniok. Tehát jogi kiképzésre elvben nem volt szükségük. Viszont a többi kollégium, így a Germanicum is, a közvetlen lekipásztorkodásra készített fel. Mivel pedig éppen a missziós területeken a nagy paphiány következtében az ott működő néhány lekipásztor igazán mindenfajta problémával szembekerült és mindenhez kellett értenie,⁵⁰ valószínűleg úgy segítettek magukon, hogy házi előadásokkal pótolták az egyetemi oktatás hiányait.

A *kontroverz teológia* előadásait az „ultramontán“, tehát az északi országokból jött növendékek számára vezették be a Collegium Romanumban. Bellarmino — aki löweni tartózkodása következtében amúgyis jártas volt a protestáns eszmékben — 1576-87-ig tartotta ezt a katedrát; ezekből az előadásaiból születtek híres Disputációi. Utóda 1663-ig nem volt.⁵¹ Viszont a Ratio előírja, hogy az ultramontán teológusok napi egy óra controverz teológiát hallgassanak, különleges kiképzésül későbbi feladataikra. A Germanicumban tudunk is külön controverz repetitorról: 1594/95-ben Marcello Bubalino, a következő évben Franciscus Rajmondus (Rémond). (Sajátságos, hogy olasz ill. francia teológus tölti be ezt a feladatot, jóllehet a Ratio külön előírja,⁵² hogy lehetőleg ultramontán legyen, akit külön erre a célra hívjanak Olaszországba). Mivel pedig az angol kollégiumban nem tudunk külön controverz előadásról vagy repetitorról, feltehető, hogy az angol növendékek és talán a jezsuita skolasztikusok is a Germanicumba

jártak. Pázmány is ilyen módon sajátíthatta el azt a vitaanyagot, amelynek később oly félelmetes mestere lett.

Az eddigiekben részletezett hatalmas tudásanyagot az Ordini tanúsága szerint a következő *órarend* keretében adták le:

Délelőtt: egy óra *casus conscientiae*
egy óra *theologia scholastica*
félóra héber (2-4. évfolyamnak)

Délután: félóra . . . ?
egy óra *theologia scholastica*
egy óra *exegesis* ⁵³

Ehhez járultak még az ultramontán teológusok számára a főtebb említett házielőadások. Az órarendben is megfigyelhetjük a *theologia scholastica* valóban „központi” helyét: a lélektanilag legkedvezőbb időre, a második órára teszik, amikor a figyelem a tapasztalat szerint a legkoncentráltabb.

A tanítás módszerére vonatkozólag a Bécsnél mondottakra utalhatunk. Előadás utáni közvetlen reflexió itt nem volt, aminthogy az egymást követő órák miatt nem is lehetett. Annál fontosabb szerepet töltöttek be a disputációk.

A teológiai tanulmányok alatt a tanárok természetesen már többet bíztak a hallgatók magánszorgalmára. Így a szenttamási *Summa* könyveinek cikkelyeit sokszor részben vagy egészen egyéni olvasásra hagyták.⁵⁴ A klasszikus szerzők mellett bizonyára nem mulasztották el azt sem, hogy az aktuális teológiai problémákra és eseményekre is utaljanak.

A tanárok teljes alapossággal, de egyben elég nagy szabadsággal kezelték anyagukat. Ha kifogytak az időből, egyszerűen a következő tanév elején folytatták még egy-két hónapig, vagy pedig elhagytak olykor igen fontos részeket is.⁵⁵ A mai teológiatanításhoz képest erős hangsúlyeltolódások tapasztalhatók.⁵⁶ Az előadásmód is igen különböző az egyes tanárok egyénisége szerint. Muzio de Angelis szorosabban tartja magát Szent Tamáshoz, Vázquez eléggé önálló. P. Azor a bűnbánat szentségéről és a házasságról szóló fejtegetéseibe feltűnően sok egyháztörténeti és egyházi jogi elemet vesz be, látszik, hogy ezeknek szakembere volt.

Azt sem állíthatjuk, amivel egyes kutatók az ezidőbeli teológiai képzést vádolták, hogy ti. túlságosan elméleti volt. A gyakorlati lelkipásztori kiképzést ugyanis gyakorlatban kapták meg a hallgatók: egyrészt a páterek élő példájában látták maguk előtt, másrészt ők maguk is csinálták (hitoktatás, próbaprédikációk, lelkigyakorlatok, népmiszsiók, stb.).⁴⁷

Professzorai

Pázmány professzorai közül legtehetségesebb a sevillai származású *Miguel Vázquez de Padilla* volt.⁵⁸ Éles gondolkodó, kitűnő vitázó — messze földön híres disputáit bíborosok és követek látogatták —, igazi nyugtalan, tüzes spanyol természet. Már pappászentelése előtt teológiát tanított hazájában. 1591-től tíz évig tartózkodott Rómában (két évig mint stúdiumprefektus, nyolc éven át mint professzor), majd Salamanca és Granada egyetemein adott elő. A rendfőnök és a pápai udvar is gyakran élt szaktanácsaival. Hazatérve Acquaviva ellenzékéhez csatlakozott és a generálisnak nem egy szomorú órát szerzett. Előadásait mély gondolatok, gazdag tudás és éles megkülönböztető készség jellemzi, de bizonyos egyenetlenség is. Nyomtatásban csak keveset tett közzé, ehhez bizonyára nem volt elég türelme.

Sokkal harmonikusabb egyéniség a spoletói születésű *Muzio de Angelis*. Nem volt zseni. Amikor filozófiát kezdett tanítani (ezeket az előadásait Szent Alajos is hallgatta egy darabig), előjárói „közepes ítéletűnek és tehetségűnek” jellemzik.⁵⁹ De fáradhatatlan kutatói szorgalma és elmélyedő hajlama egyre gazdagabb tudás birtokába juttatta. Ami pedig még fontosabb, tudása mély lelkiérettel és szerető segítenivágyással párosult. Cepari így jellemzi: „nemcsak nagyon művelt, de egyben nagyon lelki és erényes ember is.”⁶⁰ Följegyezték róla, hogy mind rendi testvérei, mind kívülállók sokszor és szívesen keresték fel tanácsért, vigasztalásért, úgyhogy „communis omnium Pater, Frater, Magister, Amicus, Patronus” volt.⁶¹ Sajnos nem sokáig: élete virágjában, 39 éves korában halt meg. Ezért is nem jelent meg tőle jóformán semmi nyomtatásban. Előadásai világosak, áttekinthetők. Először röviden felvázolja a kérdést, utána megadja a jól átgondolt, magvas feleletet. A vitás kérdéseknél hosszasan időzött: látszik, hogy hallgatóit az életre is fel akarta készíteni. Mint Szent Tamás nagy tisztelője, a „Divus Thomas” tekintélyére hivatkozik mindig a megoldásokban. Ő az egyetlen professzor, akinek előadásait Pázmány egész római tanulmányi ideje alatt hallgatta. 1604-ben még kegyelettel őrizte akkor már halott tanára jegyzeteit; márc. 10-én Acquavivának írt egyik kiadatlan levelében — a gráci egyetemen előadott tételei körül megindult vita során — hivatkozik rá: „Quod ipsum ad verbum Praeceptor meus (cuius memoria in benedictionibus) Mutius de Angelis 1 II q. 109 a. 2 docuit . . .”⁶²

Juan Azor kora egyik legolvasottabb és legtudósabb morálteológusa volt. Nem kisebb szaktekintély, mint Liguori Szent Alfonz a „doctores classici” közé számolja és D. Soto mellé állítja.⁶³ Először spanyol hazájában tanított. 1584-ben — ekkor már csaknem ötven éves — rendeli a generális Rómába a Ratio studiorum előkészítő bizottságába. Ezután

a kollégiumban tanított felváltva theologia scholasticát, exegesist és kazuisztikát. Főgondja azonban élete nagy művének, a három főlírkötetben megjelent (és még így is befejezetlen) „Institutiones morales”-nak sajtó alá rendezése volt. Nagy tudás mellett kiegyensúlyozott, világos előadásmód és szép stílus jellemzi. Nagy műve ajánlásában maga mondja: úgy igyekezett megfogalmazni mondanivalóját, „ut et satisfaceret doctis et rudioribus”. Mint embert pedig szerénynek, nyíltnak, barátságosnak és tisztalelkűnek jellemzik. Pázmányra való hatását Félegyházy József egy kissé túlbecsüli: Pázmány elég ritkán hivatkozik Azorra — gráci tanársága idején nagy munkájának még csak első kötete jelent meg, előadásait pedig csak az első év végén és a harmadik évben hallgatta. Igaz viszont, hogy az első két évben stúdium-prefektusa volt, tehát jelentős szerepet játszott a római tanulmányi életbe való beilleszkedésében. (A második bienniumban ezt a szerepet Vázquez töltötte be).

Pierantonio Spinelli az utolsó évben volt Pázmány professzora. Nápolyi származású, Acquaviva generális rokona. Csak ebben az egy évben tanított, előtte is, utána is rektor: a Germanicumban, majd a Collegium Romanumban. Acquaviva után ő lett volna a legesélyesebb utód, de hirtelen halála megakadályozta megválasztását. Túlnyomóan aszketikus műveket írt: Szűz Máriáról, az angyalokról és szentekről. Egyetlen ismeretes teológiai traktátusa éppen a Pázmányéknak leadott „De Deo uno et trino”, amelyet a dillingeni Studiumbibliothek rendezetlen kéziratanyagából kellett előkutatnom. Valószínűleg gyakorlatlansága is indokolja, hogy időzavarba jutott és a téma második felére már nem maradt ideje. Előadásai nem olyan szellemesek és lendületesek, mint Vázquezéi, viszont tagolása áttekinthetőbb, megokolásai világosabbak. A protestáns nézeteket is jól ismeri, hivatkozik is szerzőikre. De főleg egyéniségével hathatott hallgatóira. Sotvells azt mondja róla: már tudatos életének hajnalától kiváló életszentségre törekedett.⁶⁵ Óráiról pedig ezt olvassuk: „arca az előadások alatt fényben ragyogott, amely lassan bevilágította egész alakját.”⁶⁶ Az „inspirált” professzor típusát sejtethetik benne, akinek az előkészület élmény, az előadás pedig vallomás.

A szentírástanárok közül hárman tanítottak ott ezekben az években. Kettejük: Del Prado és Perera csak egy-egy évig. Hogy Pázmány hallgatta-e őket, nem tudtam biztosan megállapítani, de munkásságukat ismerte, mert műveiben hivatkozik rájuk. Sőt a „csepregi morgók” Bellarmin és Valenciai Gergely mellett éppen Pererát nevezik meg azok között a teológusok között, akikre hivatkozni szokott.⁶⁷ Biztosan hallgatta a római születésű Antonio Valtrino szentírásmagyarázatát. Ez a „vir candidi ingenii multaeque eruditionis”⁶⁸ legszívesebben azzal foglalkozott, hogy a jézustársasági hivatások történetét, vértanúinak

és szentjeinek adatait gyűjtögesse. Kedvence volt a két fiatal, Alajos és Szaniszló.⁶⁹ Mint prefektusnak feladatai közé tartozott az ebédői próbaprédikációk és az akadémiai ünnepi beszédek irányítása, valamint az asztali olvasás ellenőrzése.⁷⁰ Így Pázmány személyes érintkezésben is volt vele, s közeli benyomásokat kaphatott izzó hivatástudatáról és a Társaság iránti mélységes szeretetéről.

A héber nyelv tanára 26 éven át Girolamo Brunelli volt. A kázustanárok között találjuk a már említett Mucantin és Alagonán kívül Lepido Piccolominit és a skót Jacob Gordont. Ez utóbbi azonban nem azonos azzal a — szintén skót jezsuita — Gordonnal, akinek „*Epitome controversiarum christianae fidei*” c. művét Pázmány többször idézi.⁷¹

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az ifjú Pázmány négy éven át komoly és sokoldalú tanulmányokat folytatott a Collegium Romanumban. Tanárai nem voltak ugyan „elsőrangú csillagok”, de nagytudású emberek, érdekes egyéniségek, nem egy közülük pedig szentéletű szerzetes, aki a nyitottszemű és tágszívű fiatalok lelki alakulására is hatással volt. Az előjárók eközben féltő gonddal ügyeltek, hogy a skolasztikusokat ne ragadja el a túlfeszített tudásvágy, nehogy ellankadjon bennük az erényekre való törekvés és a szerzetesi hivatás szelleme.⁷² A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, milyen eszközöket alkalmaztak a lelkiség formálására.

LELKI NEVELÉS

A Collegium Romanum, „mundi quasi compendium”, nemcsak kora intellektuális, hanem spirituális irányainak is gyűjtőpontjában állt. Szent Ignác és utódai számára ez a kollégium minden jezsuita iskola mintája. A falai közül kikerült papok az egész világra szétvitték a Társaság szívében kapott szellemi és lelki nevelés gyümölcseit.

A spirituális: Ceccotti

A lelki irányítás fő letéteményese a rendi szervezet értelmében itt is a kollégium spirituálisja.

Sajnos éppen az 1590-es évek elején nagy űr tátong a kollégiumi katalógusokban — talán valamelyik túlbuzgó kutató vágta ki az idevonatkozó lapokat — és más adatot sem tudtunk felkutatni arra vonatkozólag, ki töltötte be Pázmány otlétének első éveiben ezt a tisztelet. 1595 késő őszen — talán csak decemberben — azonban átveszi P. *Gianbattista Ceccotti*, hogy azután több mint 40 évig egyfolytában, egészen haláláig ellássa.⁷³ Ez a tény egymagában is eléggé tanúskodik arról, mennyire alkalmasnak ítélték erre a munkára. A rendnek jó-

formán minden provinciájában működtek olyanok, akik ez alatt a négy évtized alatt az ő lelki iskolájában képződtek ki. Amennyire ez a századok távolából megítélhető, Ceccotti alakja úgy áll előttünk, mint „hű és okos szolgáló, aki kiméri a búzát háza népének”.⁷⁴ Nem zsenije a lelkiéletnek vagy a pedagógiának, nem bővíti el a hozzá közeledőt egy Bellarmino vagy Fabius módjára, de sokat merített elődeitől, Gagliarditól és Riccitól, s lelkiismeretes, megbízható irányításával szolid és tartós alapot adott a fiatalok lelkiéletének. Az 1619-es katalógus az akkor már 64 éves spirituálist így jellemzi: „Testileg gyengélkedő, tehetségben közepes, vérmérséklete szangvinikus, de igen nagy gyakorlata van a lelkivezetésben, amelyre kiválóan alkalmas.”⁷⁵ Impozáns életének igénytelensége és szigora. Negyven éven át csak egyszer lakott jól napjában, egyszerű celláját — amelynek ékessége csak a feszület volt — ok nélkül soha el nem hagyta, annál kevésbé a kollégium épületét. Egész napokat töltött imádságban, elmélkedésben, lelki könyvek olvasásában.⁷⁶ Legfőbb büszkesége jezsuita hivatása volt. A rendalapító írásait, rendje szabályait szent ereklyeként tisztelte és egész lelkivezetése középpontjává tette. Természete inkább racionális, művei tele vannak felosztásokkal, táblázatokkal. Ma talán nem egyszer erőltetettnek, túlságosan bonyolultnak érezzük ezt a módszert. Kétségtelen azonban, hogy szerencsésen egyesíti a tartalmi bőséget az áttekinthetőséggel.

Jézus, Szűz Mária és a szentek életéről szóló meditációi megjelenésük előtt a skolasztikusok napi elmélkedésének anyagául szolgáló kéziratok voltak. Az elmélkedési pontokat mindig összeköti a jezsuita szabályok idézésével, főleg azokéval, amelyek a tanulók életére vonatkoznak. Nagyon hangsúlyozza az aszketikus oldalt, az önmegtagadást, de megmutatja Jézus személyiségének pozitív szerepét is a jezsuita életideálban. A spirituális tisztában volt az egyesek képességei és lelki adottságai közti különbséggel, s módszerével nem akart gúzsba kötni senkit. Könyvében kifejti, hogy azokat, akik képesek értelmileg jól kiaknázni egy-egy elmélkedési pontot, bátorítani kell erre, de csak addig, amíg az okoskodás az érzelmek fölkeltségére és az akarat megindítására alkalmas. Akiknek viszont nincs hajlandóságuk erre, illetőleg intuíciójukkal egyszerre tudják megragadni az igazságot, azoknak az ilyen eljárás haszontalan, sőt káros. Az ilyenek inkább a szentignáci hármias imamódot, vagy az érzékek alkalmazását használják.⁷⁷

Isten fölségének mély tisztelete, az Isten jelenlétében való tartózkodás, egész magtartásunk reverenciája az Ő színe előtt Ceccotti aszketikájának egyik alapvető vonása. Ezt tartja a legfontosabbnak az imádságra való előkészületben is. Magát az imádságot jellemző módon így határozza meg: „Az imádság a lélek felsőbb részének tevékenysége, amellyel az ember egészen Isten jelenlétének benső megismeréséig

emelkedik fel, hogy közvetlenül beszélgetve Teremtőjével, megadja a köteles hódolatot és tiszteletet, kiöntse szeretetét és lelkének minden érzelmét jóságának láttára, s így az Istennel való meghitt közlekedés édességét élvezze.“⁷⁸ Mondanunk sem kell, hogy az isteni Fölségnek ez a mély átélése, amelyből az „amor reverentialis“ magatartása fakad, mennyire genuin vonása a jezsuita lelkiségnek. De ugyanakkor egészen rokon a magyar lélekkel és magának Pázmánynak lelkivilágával is. Pázmány Istene valóban „örök Mindenható, felséges Isten, uraknak Ura, királyoknak Királya“, akinek „tekintetire a föld megindul, az angyalok meghorgadnak őelőtte“, akinek „csodálatos tulajdonságait“ „ájtatos szeretettel ismerné minden ember“ — és ugyanakkor „a mi lelkünk jegyese“, akivel a tiszta szeretet által úgy eggyé leszünk, „mint a világosság a levegő-éggel, mint a tűz a tüzes vassal, mint a test a lélekkel“. Isten jelenlétéről külön prédikációban is szól. Itt olvassuk többek között ezt a gyönyörű, eredeti pázmányinak tűnő ötletet: „**Ha** Christus vas-szegekkel kezére íratta a mi emlékezetünket, mi is szívünkbe pecsételjük, karunkra bélyegezzük az ő emlékezését, hogy soha jelenlétéről el ne feledkezzünk.“⁷⁹

Maga Ceccotti így írja le lelkivezetési módszerét: „A skolasztikusok vezetésében szabályaink meghagyása szerint arra törekedtem, hogy egész lelkiéletünkről kimerítő oktatást adjak. Ezért a legfontosabb erények fővonásaira vezettem vissza, az egész lelkiéletet pedig a hármas út szerint rendeztem el. Állandóan lelki forrásainkból, főleg a Summariumból és az általános szabályokból merítettem.“⁸⁰ A kezdő filozófusokat kéthetenként, a többi havonként hívta lelkibeszélgetésre. Ilyenkor beszámoltak lelkiéletükről, nehézségeikről, sikereikről, az examen particulare tárgyául vett erényben való előhaladásukról. Ezt és az általános lelkiismeretvizsgálatot a spirituális nagyon fontosnak tartotta; még az elmélkedés alól is inkább adna felmentést, mint a lelkiismeretvizsgálat alól. A beszámoló megkönnyítésére állította össze „Compendium instructionum spiritualium“-át. Ez 39 elmélkedésből áll. Az elsőben megadja a Jézustársaság célját, a többiben a cél elérésére szükséges eszközöket: kilencet a tisztulás, tizennyolcat a megvilágosodás és tizenkettőt az egyesülés útján. Minden elmélkedésben hivatkozik a Summarium és az általános szabályok megfelelő pontjaira. A művet egy gyakorlati útmutatás zárja: hogyan töltsük helyesen az őszi szünetet, hogy kihasználjuk tanulmányi és irodalmi továbbképzésünkre.

Az egyesülés útján, Szent Ignác hűséges követőjeként, nem a magányba vonzó passzív elmerülést, hanem a szeretet tetteiben megmutató aktív egyesülést sürgette. A Társaság imamódszere — mondja — olyan, hogy sok teendő, külső elfoglaltság között is mindig megtaláljuk Istent. Az imában nem vígasztalásokat kell keresni, hanem az erények

iskolája, az önmegtagadás erőforrása legyen. Kérő imánk két fókusza: saját lelkünk üdvössége és felebarátunk apostoli segítése. Az imádság érzelmi motívumait sem hanyagolta el, Szent Ignác nyomán hangsúlyozva, hogy nem a sokféle megfontolásban, hanem a dolgok ízelelésében és átélésében rejlik az imádság gyümölcse. A Liber Instructionum nyomatékosan megállapítja: „Institutum nostrum vult nos de fidei mysteriis praeclare sentire”⁸¹ (Pázmány szavával: „ízit, gyönyörűségét és táplálását érezhetni” az isteni titkoknak). Lelkiolvasmányul a rendalapító lelki hagyatékán kívül szívesen ajánlotta Szent Ágoston Soliloquiáját, vagy a mézajkú Szent Bernátnak szerzetestestvéreihez intézett meleghangú leveleit.

Ceccotti lelkigyakorlatos kommentárja a szentignáci imamód kinccsébányája. Kiemeli itt is az érzelmi elemet, „mert az Istennek való odaadás ad a léleknek békét”. Ajánlja a szemlélődést (Pázmány így mondaná: „a csudálkozást”) és az érzékek alkalmazását Jézus életének titkainál. A zárókollokvium legyen különösen bensőséges, családi beszélgetés Istennel, a mi Urunkkal az alázatos bizalom szellemében, buzgó összeszedettséggel. Pázmány ezt később így fogalmazza: „... a jelen-való Istent tiszteljük; magunkat előtte megalázzuk; buzgó szeretettel őhozzá folyamodjunk; gyakor fohászkodásinkkal őtöle segítséget kérjünk és úgy beszéljünk véle, mint jelenlévővel. Egyszer, mint gondviselő Atyáknak, hálákat adjunk; másszor, mint szünetlen reánk vigyázó Pásztorunktól, oltalmat kérjünk; néha, mint bíránkat, félelemmel engeszteljük; néha, mint adakozó Urunkat, dücsöítsük”⁸². A tapasztalt spirituális hangsúlyozza ugyan, hogy a lelkigyakorlatozó annál több kegyelmet fog kapni, minél hűségesebben ragaszkodik a Lelkigyakorlatos könyvben lefektetett alapelvekhez, de meghagyja az egyéni szabadságot is: mindenki azt a módszert alkalmazza, ami legjobban megfelel természetének. A Szentlélek rendkívüli kegyelmi adományainak is szabad utat engedett.

Bellarmino házi exhortáció

A hivatalos lelkivezetés mellett Pázmány erős lelki hatást merített *Bellarmino rektor házi exhortációiból*. Bellarmino mellett olykor mások is tartottak buzdító beszédet, így a kollégium egy-egy neves vendége, néha pedig maga Acquaviva generális. Emellett a generális nagyszerű körlevelei is az egyes házak lelki tápláléka voltak. Éppen Pázmány odaérkezése előtt (1590. május 8-án) küldte szét az egyik legértékesebbet, amely az imádságnak és önmegtagadásnak a Társaság szelleme szerinti módjairól szól. 1592-ből való a harmadik próbációról szóló részletes utasítás, 1594. aug. 1-éről a missziókról írott, de ugyanabban a hónapban még egyet kiad: azokról, akik csak látszat szerint mutatnak haladást a szerzetben.

Bellarmino általában havonként kétszer tartotta exhortációit, mégpedig a segítőtestvérek kedvéért olaszul. Pázmány tehát legalább 20-22 beszédét hallotta. Egyrészüknek vázlata saját kezeírásában maradt fenn.⁸² Még ebben a „száraz” formájukban is árad belőlük a gondolat és az érzelmek gyűjtő bősége. Pázmány otlétele elején két nagy sorozatot tartott 1593 nagybőjtjén, illetőleg húsvét után az Úr Jézusról: „A mi Urunk kinszenvedése” és „A mi Urunk dicsősége”. Ezek azonban elvesztek. Utána a nyári hónapokban erkölcsi tárgyú (az igazságról, a szeretetről szóló) beszédeket mondott, majd a paradicsomról és a poklóról szóló két exhortációval zárta le az évet. Az 1593/94. tanéven egyetlen nagy sorozat húzódik végig: az „Isten ismeretéről” szóló. Ezek annyira tetszetek hallgatóinak, hogy utólag elkérték és leírták őket. Minden darabját a szentpáli „szélesség, hosszúság, magasság, mélység” szerkezetére építette fel. Az Isten lényegéről szóló két általános bevezető beszéd után sorravette Isten tulajdonságait: hatalmát, bölcsességét, irgalmasságát, igazságosságát. Különösen bőven fejtegette Isten bölcsességét: ennek „szélessége” a teremtésben, „hosszúsága” a megőrzésben, „magassága” a megváltásban, „mélysége” pedig a világ kormányzásában nyilvánul.

A nyári szünetekben legtöbbször már ebben az időben is elvégezték a nyolcnapos lelkigyakorlatot, bár a szabály még nem írta elő kötelezően. De a buzgóság sarkalta őket. Ezeket az évi lelkigyakorlatokat, meg a fogadalomújítási triduumokat is több ízben Bellarmino adta.

P. Fuligatti, Bellarmino első életrajzírója, akivel Pázmány majd a harmadik próbációban találkozik, így jellemzi a szent beszédeit: „Egyszerű, világos szavai, amelyek mentek voltak minden fitogtatástól, sokáig emlékezetünkben maradtak. Szolid argumentumai, melyeket a szentírásból, hagyományból, egyháztörténelemből merített, mindenkit meggyőztek, főleg mert érezni lehetett rajtuk az „*ignis meditationis*”-t. Bellarminóban megvan a prédikálás és az életszentség karizmája.”⁸⁴ Lancicius pedig lelkes vallomásban számol be arról, hogyan hatottak rá egyénileg ezek a beszédek. Annyira felgyullasztották az erény szeretetére és a tökéletlenségek gyűlöletére, hogy amint mondani szokás, tűzbe ment volna. Hatásuk alatt új életet kezdett, úgyhogy azt szokta mondani, hogy Bellarmino megtérítette. És ez valóban igaz, mert Isten kegyelme után ez volt a leghathatósabb külső eszköz, amely az ő szolgálatára és az életszentségre ösztönözte.⁸⁵

Bellarmino imént említett házi exhortációiból született húsz évvel később „*De ascensione mentis in Deum*” c. könyve, amelyben megmutatja, hogyan visz a teremtett dolgok szemlélete Isten felé. Hasonló gondolatmenetre építi fel Pázmány a Kalauz első könyvét. Egyik tanulmányozóját arra indította ez, hogy Bellarmino hatását fedezze fel Pázmány művében.⁸⁶ Csakhogy a Kalauz két évvel Bellarmino könyve előtt

jelent meg. A házi exhortációk emlékére azonban nagyon is gondolhatunk. De elsősorban nyilván azt kell mondanunk, hogy Bellarmino is, Pázmány is közös forrásból merít: a keresztény gondolkodás hagyományából, különösképpen pedig a teremtmények szemléletére és használatára vonatkozó szentignáci lelkiségből.

Meg kell még jegyeznünk, hogy bár a dolog természete szerint a papnövendékek lelki képzése, nevelése még elsősorban befelé, saját lelkiéletük alapjainak kialakítására irányul, mindamellett Pázmányék neveléséből nem hiányoztak az apostoli távlatok — nemcsak elvben, de gyakorlatban sem. A rendi vezetőségnek gondja volt rá, hogy az egyes házakat állandóan tájékoztassa a rend és a világegyház aktuális kérdéseiről és lelki támogatásukat kérje. Így pl. 1594. okt. 1-én Acquaviva Fabius de Fabiis akkori secretarius által kéri, ajánljanak fel miséket a Szentatya szándékára az egyházi zavarok tisztázódásáért. 1595. febr. 19-én pedig a Társaság szükségleteire kér miséket és imákat, amely Franciaországban sokat szenved.⁸⁷

Már a noviciátussal kapcsolatban megemlítettük, hogy az előjáróknak némi aggodalmaik voltak a Társaság eredeti lelkiségi irányát illetően. Éppen közvetlenül Pázmány Rómába érkezése előtt a központban egy érdekes lelkiségi vita robbant ki, s ez folytatódott az ő ottléte alatt.⁸⁸ Nemcsak a spanyol rendtagok nyugtalankodására kell itt gondolnunk, akik már jóideje több imádságot és kontemplatív vonást óhajtottak a rend életmódjában. Rómában az 1590-es prokurátori gyűlésen egyenesen az került élesen szóba, vajon maga Acquaviva generális nem hoz-e egy kis „sabor monastico“-t (Villoslada), a „vida solitaria“ vonását a Társaság életébe, főleg Nagy Szent Vazul és Szent Bernát írásainak gyakori olvasásával. Egyesek szerint az imádság és vezeklés módjairól szóló akkori exhortációja sem felelt meg egészen a Társaság szellemének. A jezsuita kúrián főleg a német asszisztens, a rend egyik legnagyobb egyénisége, Paul Hoffaeus, és a portugál asszisztens, P. Rodrigues fejezte ki ebbeli aggodalmát és kifogásolta a szentéletű P. Tucci néhány nézetét. Az viszont az olasz asszisztensben, Lorenzo Maggionban talált nagy támaszra. Tucci tételei szerint a rendtagok minden apostoli munkája csak másodrendű (accidentalia) a Társaságban; életük lényegében meg kell hogy egyezzek a monasztikus szerzetekével; túrhetetlen dolog lenne azt állítani, hogy a szemlélődés célja az actio; a hármass fogadalom mellett a tagok még külön halálos bűn terhe alatt kötelesek a tökéletességre törekedni, stb. Látnivaló, hogy ezen a vonalon haladva az eredeti kiegyensúlyozott elgondolást („in actione contemplativus“, vagy az alapító szavával: „minden dologban keressék és találják meg az Istent“) komoly veszély fenyegette volna. Az ellenzék attól félt, hogy a Társaság apostoli lelkiségét monasztikussá változtatják át. Ez a kérdés később még a V. congregatio generalison is felmerült. És

nem ugyan közvetlenül ennek, de ezzel összefüggő kérdéseknek a következménye lett, hogy Hoffaeust leváltották az asszisztensi állásról. Az ellenkező nézetek összecsapása mindenestre jó alkalom volt arra, hogy a Társaság lelkiéletének alapelvei jobban tisztázódjanak. Hiszen amilyen kétségtelen, hogy a Jézustársaság mint szerzet a régi rendekkel egyvonalban törekszik tagjainak egyéni megszentelődésére, épp olyan világos az is, hogy ugyanakkor új fejlődési irányt is képvisel. Nem azzal, hogy apostoli munkát végez, hiszen ezt a többi szerzet is megteszi, hanem azzal a maradéktalan következetességgel, amellyel Szent Ignác a Társaság egész életmódját, minden részletében ennek az apostoli célnak rendeli alá. Suarez találó megállapítása szerint: „A Jézustársaság úgy formálja meg fiainak tökéletességi eszményét, hogy ez maga és az elérésére való minden eszköz ismét a felebarát tökéletesítésének szolgálatában áll.“⁸⁹

„TANÁRSEGÉD” AZ ANGOL KOLLÉGIUMBAN

Az Angol Kollégium és növendékei

A Jézustársaság az alapító halálát követő évtizedekben fokozatosan irányítójává válik a teológiai képzésnek és a papnevelésnek egész Rómában. A jezsuiták fő papi iskolája a Collegium Romanum, Szent Ignác Benjámin-alapítása volt. Igazi központi kollégiummá XIII. Gergely pápa alatt alakult. A római klérust kiképző Seminarium Romanum vezetésével még IV. Pius bízta meg a jezsuitákat 1564-ben. Gergely pápa szívéhez is legközelebb állt a római papság neveltetése, de amellett nagy gondot fordított a veszélyeztetett északi országok papi utánpótlására is. Ennek szolgálatában állott a még Szent Ignác alapította Collegium Germanicum a középeurópai országok, valamint a Collegium Anglicanum az angol szigetország és a skandináv országok növendékei részére. XIII. Gergely az újjászervezett Germanicumot 1580-ban egyesítette a Collegium Hungaricummal, 1579-ben pedig a kevéssel ezelőtt alapított angol kollégium vezetését is a jezsuitákra bízta. Ezenkívül két keleti kispapcsoport nevelését is ők irányították: 1591-ben adta át nekik a pápa az 1577-ben alapított Collegium Graecum-ot, ahol a görögök, főleg az Égei tengeri szigetcsoport növendékei tanultak (ez utóbbinak hívei csodálatosképpen akkor még nem szakadtak el Rómától), 1584-ben pedig a Collegium Maronitarum-ot, amelyben a Libanon hegység egyesült maronitái nevelődtek. XIII. Gergely halálakor Róma a Társaság vezetése alatt álló elsőrangú egyházi nemzetközi főiskolák városa.

Az egyetem körébe tartozó kollégiumokban a szellemi, tudományos képzésről és a lelki nevelésről egyaránt gondoskodtak. A jezsuiták

adták a kollégiumokba az előjáróságot, a felügyelőket és a segítőtestvéreket. Fiatal rendtagok mint repetitorok vagy felügyelő-nevelő prefektusok szerepeltek. A repetitorok amolyan kis „asszisztensek” voltak a tanárok mellett.

Három év pontos kollégiumi beosztását sikerült felkutatnom: az 1593/94, 1594/95 és 1595/96 év adatait.⁹⁰ Ezek szerint a Collegium Romanum 133 teológus és filozófus hallgatójából kb. húszan éltek a házon kívül, ebből 12-13 volt a repetitor. A Seminarium Romanum volt legjobban ellátva ilyen segédszeméllyel. Egy teológiai és három filozófiai repetitoron kívül a rétorok és humanisták számára is rendelkezésre állt egy-egy skolasztikus, és még 4 mint szobaprefektus szerepelt, tehát összesen 10 skolasztikus élt ott 6 páterrel. A Germanicum-ban ugyanakkor 7 páter és 4 repetitor volt. A görög kollégiumban 4 páter mellett csak 1 repetitor, a maronitában 1 páter 1 sociussal. A Collegium Anglicanum-ban 1594/95-ben három filozófiai repetitor volt: egy-egy a metafizika, fizika és logika számára, a következő évben azonban már egy teológiai repetitor is szerepel, aki egyben stúdium-prefektus is. Az 1594/95-ös év metafizikai repetitora — Pázmány Péter.

Sokáig rejtély volt előttem, honnan van az, hogy Pázmány egyes teológiai, főleg egyháztani kérdésekben inkább a löweni és angol irány híve volt, mint a déli római irányé.⁹¹ Erre most némi világosságot derít az a tény, hogy egy évet nem a Collegium Romanumban, hanem az angol kollégiumban töltött.

Nem tudjuk, hogyan került oda. Vajon csak tehetségét jól ismerő előjárói választották-e ki erre a kitüntető és nehéz feladatra (a repetitorok kinevezése a Collegium Romanum előjáróitól és tanáraitól függött), vagy pedig ő maga nyilvánított hajlandóságot rá? Berchmans Szent János életéből tudjuk, hogy ilyen kérést elő lehetett terjeszteni. Ő azt kívánta, hogy egy-egy évet a német ill. az angol kollégiumban tölthessen, hiszen hazájába visszatérve tábori lelkész akart lenni. **Pázmány is „ultramontán” volt.** Az angol kollégiumról talán már kolozsvári rektora, P. Capeci is említést tett exhortációiban, hiszen gyakorlatilag egyik alapítója volt. Bécsi filozófiatanára, William Wright pedig ott kezdte tanulmányait.⁹² De Bellarmino-nak is szívügye az angol kollégium. Az átvételi ünnepségen a provinciálison kívül ő volt jelen, mint a Collegium Romanum kontroverz tanára, és tanúja volt annak a nagylelkű ígéretnek, hogy a kollégium növendékei mindenkor hajlandók az angliai misszióba visszatérni, ott életüket és vérüket is áldozni az angol hívek segítésére. (Hogy ez nem volt üres szó, hanem sokan csakugyan saját halálos ítéletüket pecsételték meg önként vele, arról mindjárt beszélünk).⁹³ Mint rektor két gárdát állított össze a kollégiumnak. 1593/94-ben Eudaimonjoannes volt a stúdium-prefektus, mellette Filippo Rinaldi (később a Collegium Germanicum-

nak több éven át rektora), Francesco Masbelli és Giovanni Tosco repetitor. 1594/95-ben P. Rinaldi lett a tanulmányi felügyelő, Pázmány a metafizika, Cesare Alucci a fizika, Girolamo Sopranis a logika repetitora. Mindkét gárda gondos válogatásra utal. Pályafutásukra még visszatérünk.

Az angol kollégium a római papnevelő házak között tekintélyével és jelentőségével a Romanum és a Germanicum után harmadik helyen állt. 1576-ban alapította William Allen, az angolok nagy apostola, akit honfitársa, a jezsuita P. Holt kijelentése szerint „egyenesen Anglia üdvösségére teremtettek.”⁵⁴ Mindenütt, amerre járt, angol kollégiumokat alapított és erősített meg, tíz év alatt összesen négyet. Sűrű összeköttetésben állt Robert Personssal, az angol misszió egyik vezető személyiségével, a kollégium későbbi rektorával. A római angol kollégium a Via di Monserratón lévő Szent Tamás zárándokházban kapott szállást és először világi papok vezették. Mivel Mercurian generális nehezen szánta rá magát átvételére, Allen a Szentatyánál lépett közbe ennek érdekében. Közbejött az is, hogy 33 növendék nem volt hajlandó tovább alávetni magát a kollégium akkori kelta elöljárójának. Jezsuita vezetést kívántak. Mikor ez nem teljesült, otthagyták a szemináriumot. Ez az esemény nagy feltűnést keltett. A pápa ekkor 1579 márciusában parancsba adta a jezsuitáknak a kollégium átvételét.⁵⁵ Április 23-án volt az átvételi ünnepély. A kollégiumnak ekkor már 42 növendéke volt. P. Agazzari lett az első jezsuita rektor. Később megegyeszer ő irányította a kollégiumot. 1587-ben Allent a pápa bíboros-sá és a Rómában élő összes angolok legfőbb lelkipásztorává nevezte ki, 1591 óta pedig a vatikáni könyvtár prefektusa volt. Aránylag korán, 62 éves korában halt meg, 1594. okt. 16-án. Pázmány egyik első ténykedése tehát az angol kollégiumban az ő temetésén való részvétel lehetett. A római faliújságok (avvisi) mint tudós, példás életű, szelídlelkű embert parentálták el, aki szentül élt és úgy is halt meg.

Közben a kollégium szépen gyarapodott. 1593-ban 60 növendéke volt; a számmal együtt növekedett a jámborság és a tanulmányi buzgalom is. A szünidőben sokan végeztek el saját jószántukból a lelki gyakorlatokat. A kollégium kibővítésére 2000 scudóért megvásároltak egy házat.⁵⁶ (Úgy látszik amerre Pázmány jár, mindenütt építkezések vagy azok „utózóngéi“ kísérik — így volt már Kolozsvárott, majd Krakkóban és Bécsben is!). Michael Walpole (Henrynek, a későbbi vértanúnak a testvére) meghatóan írja le, hogyan igyekeztek ők az angol kollégiumban hűségesen utánozni — világi papnövendék létükre — a S. Andrea noviciátus életét, szolgálva a konyhán és a kórházakban.⁵⁷

Nem hiába köszöntötte az öreg Néri Szent Fülöp az angol kollégium növendégeit az utcán ezekkel a szavakkal: „Salvete flores mar-

tyrum!“ Pázmány odaérkezéséig a 153 növendékből 22 nyerte el a vértanúság koronáját. A francia forradalomig, két évszázad alatt összesen 1341 papot küldtek hazájukba, közülük 42 szenvedett börtönt vagy vértanúhalált.⁹⁸ A kollégium első angol rektora, William Holt (1586-88) annyira értett fiatal honfitársai föllelkesítéséhez, hogy Rómában szállóigévé vált: ha más szemináriumok Collegium philosophorum, theologorum, oratorum, canonicorum, akkor ez a „Seminarium martyrum“.⁹⁹ Akik idejöttek, tudták, hogy a hivatottak egészen különleges csoportjába tartoznak. „Beszél-e a történelem — írja Persons 1591-ben — emberemlékezet óta csodálatosabb dologról, mint hogy nemesi születésű és nagyrészt jómódú ifjak, akik otthon kényelmesen és gondtalanul élhetnének, csupán hitük iránti buzgóságuktól indíttatva elhagynak hazát, szülőket és barátokat és mindent, ami ebben az életben drága nekik, hogy önkéntes száműzetésbe menjenek, olyan lelki nagysággal és állhatatossággal, hogy sem kémeektől, sem börtöntől, sem hóhértól, sem kínzóeszközöktől nem riadnak vissza a vallás és a lelkek üdvé érdekében?“¹⁰⁰ Az angol katolicizmus — amely az utóbbi évtizedekben „csodálatosan gyarapodott számban és makacsságban“¹⁰¹ — ekkoriban vívta élet-halál harcát Erzsébet királyné vallásüldözésével. Rendeletei mindinkább megnehezítették a titokban való vallásgyakorlást is. A szigetországból csak kb. 150 000 katolikus maradt, jóllehet trónraléptekor még $\frac{2}{3}$ rész volt katolikus. Kíméletlenül üldözték a papokat, azok közt is elsősorban a jezsuitákat. Álöltözetben vándoroltak egyik helyről a másikra, megbízható világiai kíséretében, akik jó katolikus családokhoz kalauzolták őket. Itt aztán gyóntattak, misét mondtak, és másnap gyorsan továbbálltak, mert a hosszabb időzés veszélyt hozhatott rájuk és vendéglátóikra. A sajátos angol humor nem minden szikrája nélkül írja Persons, hogy a börtönben lévő papok — akik ott általában bizonyos tevékenységi szabadságot élveztek, misézhettek, látogatókat fogadhattak, ezek gyónását is meghallgatták — sokszor nagyobb hasznára vannak a híveknek, mint a szabadon élők: ezeket legalább mindig megtalálják.¹⁰² Pázmány repetitori működésének évében szenvedett vértanúságot P. Robert Southwell, annak idején maga is tanulmányi felügyelő a kollégiumban. Munkája, az *Instructio novitiorum* a bécsi Schottenstift könyvtárban kéziratban olvasható. Évekig tudott honfitársai között dolgozni és irodalmi dicsőséget is szerzett magának. Két és fél évig tartották fogva a Tower börtönében, míg végül 1595. febr. 21-én lefejezték. A másik vértanú, Henry Walpole, Edmund Campion kivégzésén volt jelen és annak bátorsága úgy megragadta, hogy nagy költeményben énekelte meg hősi halálát. Ez volt megtérésének kezdete. Az angol kollégiumba ment, majd belépett a S. Andrea noviciátusba. Fölszentelése után Németalföldön mint tábori lelkész fogságba esett, de Mihály testvére — Pázmány későbbi

teológustársa — kiváltotta. Amikor 1593 decemberében visszamerészkedett hazájába, már néhány óra múlva letartóztatták és haláláig, 1595. ápr. 7-ig börtönben sínylődött. Vértanúsága egészen közelről érintette nemcsak az angol kollégiumot, hanem a Romanumot is, hiszen ekkoriban már ott tanult testvére, Mihály és unokaöccse, Kristóf. (A családból egy évtized alatt hatan léptek be a Társaságba! A már régebben boldoggáavatott angol vértanúkat éppen napjainkban, 1970. okt. 25-én nyilvánította szentté az Egyház.) Micsoda rekreációs témák lehettek ezek a hírek az ifjú skolasztikusok között, micsoda asztali olvasmányok a vértanúk levelei, a kivégzésükről szóló beszámolók! Hogyne tett volna Pázmányra mély benyomást ez a hozzá hasonló, de már hősi sorsra eljegyzett fiatalemberek között töltött év!

Mindamellet az angol kollégium vezetése igen kemény feladat elé állította az előjáróságot. A növendékek kissé gyökértelenek voltak. Nemcsak hogy távol kellett élniök hazájuktól, hanem sokan gyors megtérés után, lelkileg nem eléggé megalapozottan jöttek. Sajátos helyzetük magyarázza azt is, hogy egy világi papok nevelésére szánt kollégiumból aránylag olyan sokan léptek szerzetbe (1596-ig 31 lett jezsuita, néhányan más szerzet tagjai): a hazátlan fiatalok a szerzetben találtak otthonra. Fokozta a nehézségeket, hogy a rektori tiszten többnyire olaszok töltötték be, már kezdettől fogva. A legfőbb rendi vezetőség nem vette tekintetbe, hogy egy nép fiait csak saját honfitársai értik meg igazán. Ez különben a többi külföldieknek alapított kollégiumban is így volt. E tekintetben a különben oly kitűnően kormányzó Acquaviva generálist némileg el kell marasztalnunk: túlságosan támaszkodott honfitársaira, akiket persze legjobban ismerhetett. Az idegen vezetés miatti elégedetlenség mellett főleg kívülről származó lázítás volt az oka annak, hogy a Pázmány otléte utáni évben, 1596-ban ismét nagy „palotaforradalom” tört ki a növendékek között. A lázadás egyik célpontja a ház rektora volt — ugyanaz, akiről pontosan egy évvel azelőtt, 1595 májusában a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak egy a generálishoz intézett írásban. A ház gyóntatójában azt nehezményezték, hogy a legjobb növendékeket a Társaságba csalogatja. A repetitorok egyikét-másikát nem odavalónak nevezték, mert pajtáskodó magatartásukkal nem tudtak tekintélyt szerezni maguknak. A bíborosi felülvizsgálat a vádak alaptalanoknak találta. Viszont tanultak az esetből: ezután nevezték ki végre ismét rektorra 1597-ben az angol Robert Persons-t¹⁰³, a nagy misszionáriust, és ő 13 éven át teljes békeességben irányította s egészen föllendítette a ház életét.

Az anyakönyv nemcsak a belépők addigi életadatait közli, hanem többnyire későbbi sorsukat is. Roppant tanulságos nyomon követni egy-egy csoport történetét. Így pl. az 1590 májusától 1595. okt. 4-ig anyakönyvezett 217-301. sorszámú, összesen 84 növendék közül 15-nek

további sorsáról nem tudunk. A többi közül jezsuita lett 13, más szerzetbe lépett 5, az angol misszióba került vissza 11, vértanú lett 2, a nagyobb rendeket fölvette 10, kilépett 2, aposztatált 6, megbetegedett 6, meghalt 6 (egy úton), lázadó lett 7, eretnek 2, más kollégiumba küldtek át ötöt.

A növendékek létszáma a jezsuiták vezetése alatt rohamosan nőtt. De a 90-es évek derekán — a Germanicummal együtt — némi pangás állt be: 1593-ban még 23 új növendék érkezett, 1595-ben már csak négy. Ez év májusában a kollégiumnak 68 tanulója van.¹⁰⁴ A „palotaforradalom” után 47-re zuhant le a létszám. Ekkor repetitor is kevesebb volt.

A belépés időpontjának megfelelően az 1592-ben ill. 93-ban érkezett növendékek lehettek az 1594/95-ös évben metafizikusok. Számuk 10 körül mozgott. Anglia több egyházmegyéje képviselve volt köztük. Főleg a yorki egyházmegye küldött hűségesen Rómába növendékeket. Pázmány „fiai” között találunk egy Pole nevűt, a hasonló nevű angol bíboros rokonát. Burton John yorki növendékével sajnos csak röviden találkozott, mert az 1594 novemberében a Collegium Romanumban időzve hirtelen meghalt. Ennél is megrázóbb élménye volt az évnek, amikor az egyik volt növendék — aki közben elpártolt a katolikus hittől — a celebráló pap kezéből kiragadta és a földre hajította a Szentostyát. Máglyán fejezte be életét.

A ház rektora 1594 májusától Girolamo Fioravanti, Róma szülötte. Eppen negyvenedik évét tölti be, ebből már 23-at a Társaságban. Humán tárgyakat és morálist tanított. A latinon kívül a keleti nyelvek (arab, görög, héber, szír, etruszk) tudósa, „nagy hittudós és egyházi férfiú”. Az angol kollégiumon kívül a loretoi házat, a római maronita kollégiumot és a római professzusházat vezette. VIII. Orbán pápának gyónatója volt. A Szentháromságról írt könyvét Suarez, a nagy teológus dicsérte meg. Hosszú élet végén Rómában halt meg 1630-ban.¹⁰⁵ Mellette vicerektor és gondnok az angol Edmund Harward, Pázmány későbbi harmadik probációs társa, spirituális pedig Giulio Fuligatti aki asztro-nómiával is foglalkozott. Rajtuk kívül még három segítőtestvér működött a házban, összesen tehát a stúdiumprefektussal és a repetitorokkal együtt 10 jezsuita.¹⁰⁶

A repetitor munkája

A repetitorok munkája nemcsak arra szorítkozott — mint ezt a nevük sugallaná —, hogy az előírt anyagot mechanikusan számonkérjék a rájuk bízott növendékektől. Az ismételésekről szólva már bőven tárgyaltunk arról, mennyi intelligenciát követelt meg ez a gyakorlat, annál inkább az irányítása. A repetitorok amolyan kis tudományos asszisztensek voltak a professzorok mellett, igazi házitanítók, olyasféleképpen, mint az angol egyetemeken máig is működő tutorok. Ők

vezették a napi repetitiókat, a heti disputációkat és a növendékek körében alakított circulusokat, a mai egyetemi szemináriumoknak megfelelő tudományos gyakorlatokat.¹⁰⁷ A jezsuiták tudták, hogy csak kis csoportokkal lehet eredményes munkát végezni. Pázmány évében, amint láttuk, 68 növendéknek 4 házitánító állt rendelkezésére — mondhatni éjjel-nappal, hiszen ott éltek növendékeik között. Az 1596-os lázadásakor a kollégisták egyik kifogása éppen az volt, hogy a repetitor velük egy szobában lakik. De az előljárók a szegénységre hivatkozva nem tágitottak.

Nem volt ez könnyű munka. A fiatal tanítónak tudásával és pedagógiai érzékével kellett tekintélyt szereznie, hiszen csaknem egykorú társak vezetésével volt megbízva. A vizsga szemek keresztűzésében egyénisége, lelkesége valóban csak igazi értékekkel érvényesülhetett. A sok foglalkozás alaposan igénybevette idejét. Amellett saját tanulmányait is folytatnia kellett. Pázmány ebben az évben harmadéves teológus a Collegium Romanumban. A huszonnégyéves fiatalembert előljárói tehát már alkalmasnak ítélték ilyen bizalmi állásra és ilyen megterhelésre.

A filozófus repetitor elfoglaltsága a szabályzat szerint nagyjából a következő volt¹⁰⁸: A repetitio az egyetemi előadások megkezdése utáni napon kezdődött és tartott egészen a nagyvakáció kezdetéig, szept. 8-ig, mégpedig mindennap. Ideje: télen közvetlenül vacsora előtt, nyáron a déli recreatio után egy órával. Tartama: egy teljes óra. Nem volt ismétlés azokon a napokon, amikor a tanár órája elmaradt; szombaton sem, a gyónás miatt; továbbá ha a Collegium Romanumban actus publicus, vagy nyilvános metafizikus-vizsga volt, mert ezen ügyis résztvettek a hallgatók.

Disputációt hetenként egyszer tartottak a filozófusok: húsvétig vasárnap, utána pedig — mivel vasárnap repetitio volt — hétfőn, másfél órán át. A repetitor gondja volt ezek előkészítése. A filozófiai tételeket a védő előzőleg bemutatta neki. A többi disputára is a repetitor gondoskodott támadókról. Jókor — két héttel előbb — ki kellett jelölnie azokat, akik az előadóteremben disputáltak, vagy az ebédelőben lectiot (kis tudományos előadást) tartottak. Mindkettőt a metafizikusok kezdték az év megnyitása utáni második vasárnap, ill. hétfőn. Általában a repetitorok osztották be, kinek mit kell a rájuk bízottak közül végeznie. A kivitelben a növendékek közül való bidellus volt segítségükre. A repetitoroknak legalábbis október közepén már helyben kellett lenniök, hogy megismerkedjenek az új környezettel.

A Collegium Romanumban tartott disputációkon először egy angol teológus argumentált egy germanikus ellen, utána fordítva. — Érdekes megemlíteni, hogy a különben mindenütt latinul tartott próbaprédikációkat itt honi nyelven mondták. Vasárnaponként, közvetlenül a déli

recreatio után, az előadóteremben a tanulmányi vezető felügyeletével folytak ezek, és az utolsó évfolyam teológusai angolul tartották. Utána következett a görög irodalmi akadémia. Szent István vértanú ünnepén a kollégium egy növendéke a Szentatya előtt tartott beszédet, de ezt előbb be kellett mutatni a Collegium Romanum stúdiumprefektusának.

A szabályzat meghagyja, hogy a növendékek a vitánál ne legyenek harapósak (mordaces) vagy makacsok, hanem engedékenyek és szelídek. Mindig latinul beszéljenek. Tanulmányi beosztásukat hagyják az előjárókra.

A repetitorok működéséről — igaz, csak elvétele — történelmi művekben is olvashatunk. Mindig azt emelik ki, mennyi hasznót hajtott ez az intézmény a növendékeknek. Megtanították őket logikus, rendszeres gondolkodásra és módszeres munkára. Ez igaz. De sehol sem találtunk utalást arra nézve, mit jelentett a repetitorság maguknak a házitánítónak: remek előkészületet a tanári munkára. Ezt szépen igazolja későbbi sorsuk. Utánajártam, mi lett az akkori római repetitorokból a további években és kitűnt, hogy kiváló filozófiai vagy teológiai tanárok lettek, akik hosszú időn át tanítottak a jezsuita főiskolákon. Így, hogy csak néhányat soroljunk fel: a görög Paleologus uralkodócsaládból származó Eudaimonjoannes András, a görög kollégium első repetitora, később ugyanott rektor, Bellarmino bizalmas embere és tudományos tanácsadója. Az anglikán teológusokkal vitázott és Bellarmino halála után Róma legtekintélyesebb apologetájaként tartották számon. Cesare Alucciból, Pázmány repetitortársából neves régész lett. Másik társa, Sopranis, az ugyancsak ez időben repetitoroskodó Nicoló Baldellivel és Antonio Santarellivel együtt hosszú évekig működött professzorként a Collegium Romanumban. Terenzio Alciati 14 évi tanárság után a kollégium stúdiumprefektusa lett. A francia Rémond és a belga Burghesius hazájában tanított mint professzor, Henry Tichborn, Pázmány repetitor-utóda pedig morálist adott elő a szevillai angol kollégiumban.

Még egy érdekes kérdés merül fel Pázmány tanársegédi évével kapcsolatban: Megtanult-e vajon ebben az évben, ha csak valamennyire is, angolul? Adatunk nincs rá. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy római tartózkodása alatt a lengyel és német mellett megtanult olaszul, sőt spanyolul is.¹⁰⁹ Ha ehhez hozzávesszük alapos latin, görög és héber tudását, akkor a maga idejében szokatlanul gazdag nyelvkészséget látunk nála. Jellemző klasszikus nyelvi jártasságára, hogy 16 év múlva elsőnek őt nevezik meg egy tervezett jezsuita hármashozottságban, amelynek feladata lenne a Káldi-féle bibliafordítás ellenőrzése, ill. az eredeti héber és görög szövegek alapján való átdolgozása. Ennek érdekében 1612 márciusában szó volt arról, hogy az illető pátereket visszahívják a magyar misszióból. Szerencsére Pázmány esetében a

terv nem valósult meg: Káldi Márton és Forró György lett a két megbízott.¹¹⁰ Különböző Pázmány ügylátszik maga fordította a prédikációi elején felolvasott perikopákat; legalábbis Sík Sándor összehasonlításai során nem talált olyan fordítást, amely Pázmány szövegeivel egyeznék. Ő maga beszédei során ismételten hivatkozik az eredeti héber és görög szentírási szövegekre.¹¹² Ókori klasszikus írókat pedig feltűnően sokat idéz.¹¹³

Ha tanítványai nyelvét nem is sajátította el, mindenesetre közvetlenül megismerkedett ebben az évben az angol nép jellemével, kultúrkincsével. Közben pedig önállósága, elméje, vitázó készsége és pedagógiai tapasztalata is gyarapodott. Tehát a repetitori esztendőt mindenképpen neveltetésének pozitív oldalán kell elkönyvelnünk. A kollégium missziós öntudatot és vértanúi elszántságot lehelő szelleme pedig nem téveszthette el hatását Erdély fiára, akiben ezekben az években — ha talán még tudat alatt is — érlelődött már sajátos hivatása.

RÓMAI KIKÉPZÉSÉNEK KORONÁJA

Papi kiképzésének megkoronázása a papszentelés. Ebben kapja a karizmatikus jegyet, amely egész életére ráüti bélyegét. Szellemi, teológiai kiképzésének záróköve az ünnepélyes disputáció, koronája lesz majd a doktorráavatás. Jellembeli és szerzetesi kiképzésének, egyben lelkipásztori előkészületének koronája a következő év: a harmadik probáció. Így áll előttünk a kész pap, teológus és jezsuita szerzetes. Ezek közül a harmadik probációval, amely egy teljes évre terjed és a kutatók előtt eddig teljesen ismeretlen volt, külön fejezetben foglalkozunk. Itt most Pázmány szentelését és ünnepélyes záródisputáját tárgyaljuk.

Papszentelés

Pázmány egész életben elsősorban pap volt. Az maradt politikai és diplomáciai tevékenysége közben is. Tanúsítják ezt az erdélyi fejedelemhez, II. Rákóczi Györgyhez intézett levelei. Sohasem lett belőle a diplomáciai mesterkedésben felolvasó Richelieu. Diplomáciai megbízatásai és küldetései (pl. két római útja) szintén lelki célt szolgáltak: a szabadság visszaszerzését és az igaz hit megerősítését hazájában. Meggyőződése, hogy a katolikus megújulás elsősorban a klérus buzgóságától függ. Azért legfőbb gondja volt, hogy szellemileg és lelkileg magasan álló papságot képezzen ki. Ennek érdekében alapította 1623-ban a bécsi Pázmáneumot és több szemináriumot, végül pedig a nagyszombati egyetemet. Amikor 1627-ben

először szentelhette pázmánitáit, így nyilatkozott: „Amióta érseki székre emelttem, soha nagyobb örömöm nem volt, mint ez alkalommal.”¹¹⁴

Ez az általános papi és lélekmentő beállítottság a papságról vallott igen magas felfogásából fakadt. Erre vonatkozólag bőséges dokumentumot találunk írásaiban. Ott van klasszikus prédikációja a papi rend méltóságáról¹¹⁵, amelyben a papot mint lelkipásztort, mint a beteg lelkek orvosát és mint Isten előtti közbenjárót mutatja be. Remekei e műfajnak Nagyszombatban tartott zsinati buzdító beszédei. (1629-től kezdve haláláig évenként tartott egyházmegyei és háromszor nemzeti zsinatot.) Idézzünk néhány sort az elsőből: „Ha van valami, amit én igen-nagyon elvárok tőletek, az nem más, mint hogy annak a hivatásnak az eszményét, amelyre az isteni Főlség meghívott és kiválasztott benneteket, soha szem elől ne tévesszétek. Mert szívetekeket a jámbor életre és a szorgos lelkipásztori munkára semmi hatásosabban nem ösztökélheti, mint ha figyelmetek folyton hivatástokra és a vele járó kötelességekre irányul. Hiszenti vagytok a világ világossága . . . a föld sava . . . az Isten titkainak kiszolgálói: rátok az Isten nem földi és esendő dolgokat bízott, mint a föld királyaira, hanem rátok bízta Fia vére árát, az Ő Egyszülöttének halála által megváltott lelkeket. Ennél értékesebb pedig nincs a világon. Ha tehát Isten hívása benneteket a többi emberek fölé emelt; ha a lelkek gondozóivá és pásztoraivá rendelt: eszméljetekek rá méltóságokra, és azt a főséges tisztet ne szennyezzétek be elfajzott gyermekek viselkedési módjával. Életmódotok annyival legyen kifogástalanabb, viselkedésetek annyival szentebb, erkölceitek annyival legyenek kiválóbbak, amennyivel fölülműl tisztetek minden földi méltóságot. Gondoljátok meg, drága gyermekeim, hogy rajtatok és életek példáján múlik, hogy a nép életmódja megújul-e vagy nem.”¹¹⁶

És szellemi hagyatékában, a prédikációs kötet ajánló írásában „a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez“, a hit kegyelme mellett a papságra való hivatást tartja élete legnagyobb kegyelmének: „hálát adok szent Felségednek, hogy engemet kegyelmességedből az igaz hit zászlaja alatt egyházi állapotban köteles szolgálóddá fogadtál.”¹¹⁷

Ha mindenütt élmény a papszentelés, Rómában kétszeresen is az volt. Bő alkalom adódott ezekre az élményekre: az évnek szinte minden hónapjában, februártól késő ősziig voltak szentelések a város különböző templomaiban, kis házi kápolnáktól a nagy bazilikákig. 1595-ben pl. Jacobus Colens, Pázmány római útítársa már febr. 18-án, a kántorhét szombatján megkapta a diakonátust. Thorday, Felnémeti, Keresztesi magyar germanikusok április 30-án kapták a kisebb rendeket. Szentgyörgyi János, később Pázmány missziós társa és Dávid Pál, a későbbi püspök május 1-én. Nagy csoportok szentelése mindig

a „sacrosancta Lateranensis basilica“-ban történt, amelynek bejáratánál márványtáblán kétszer is olvassuk: „omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput“. Bíborosok vagy segédpüspökök végezték. XIII. Gergely pápa 1582. szept. 22-i bullája alapján a jezsuitáknak nem kellett megtartaniuk az interstitiumokat (az egyes szentelési fokozatok között előírt időközöket), hanem akár három egymásutáni vasárnap vagy ünnepen is fölvehették a nagyobb rendeket. Többnyire nagyböjtben ill. húsvét táján történt ez.

Hogy Pázmány mikor kapta meg a kisebb rendeket, arról nincs tudomásunk. De megtaláltam a Vicariatus levéltárában a szubdiakonátus és a presbiterátus pontos idejét.¹¹⁸

A szubdiakonátust 1596 március 9-én, a kántorböjt szombatján kapta, Claudius Sozomenos polai címzetes püspöknek, Rusticucci bíboros-vikárius segédpüspökének kezéből. Egész kis regiment állt ekkor az oltár előtt: 26 jelölt vette fel a kisebb rendeket, 30 (köztük 16 jezsuita) a szubdiakonátust, 20 a diakonátust és 19 az áldozópapságot.

A diakonátusról nincs határozott adatunk. Valószínűleg a feketevasárnap előtti Sittientes szombaton, március 30-án részesedett benne. Erre a napra valóban jelez az anyakönyv egy szentelést a jezsuita kollégium házikápolnájában. Név azonban nincs feltüntetve.

A papi rendet nagyszombaton, 1596 április 13-án vette fel a Lateránban, húsz társával együtt, köztük egy kanonok és 16 jezsuita, „omnes Societatis Jesu praesentatione et proprio examine idonei recepti“. Azt is tudjuk, hogy ennek a vizsgának az elnöke a jezsuita Pietro Alagona, a római gyóntatók házának vezetője volt. Szentelési lelkigyakorlatait spirituálisától, Ceccottitól kapta Pázmány.¹¹⁹ Az asszisztenciában ott láthatta előljáróit, lelkivezetőjét és rendtestvéreit, köztük egykori kolozsvári társait: Körösyt, Szalayt és Nagy Jánost. Germanikus honfitársai is bizonyára jelen voltak. Nagy öröme lehetett P. Carrillo ottléte. Az erdélyi misszió vezetője április 4-én érkezett Rómába és talán azért is maradt ott egészen húsvéthét-főig, hogy ő is rátehesse kezét a szentelendők fejére és résztvegyen Pázmány (húsvétvasárnap?) primíciáján. Hiszen lélekben már rég kiszemelte őt az erdélyi misszió számára. Csakhogy Isten tervei ezúttal mások voltak.

Unnepélyes záródisputa

Pázmány olyan jól megtanulta professzorától, Miguel Vázqueztól, meg a kontroverz gyakorlatokon a vitatkozás mesterfogásait, hogy egész életén át félelmetes mestere maradt ennek a művészetnek. „Tehetséges emberek állnak itt szemben a lángelmével“ — mondja

Sík Sándor, amikor Pázmányt legjelentősebb vitaellenfeleivel hasonlítja össze. Ravasz László református püspök pedig „a vitakozás virtuózának” nevezi.¹²⁰ Van egy érdekes kortörténeti adatunk arra nézve, hogy már római tanulmányi éve alatt felismerték „oroszláncörmeit”. Kitionich János koronaügysz, jogi művét Pázmánynak dedikálva, a következőképpen ír: „Romae certe eam nominis tui memoriam atque adhuc Juvenis reliquisti, sive alios oppugnare litterarii exercitii causa, sive temetipsum defendens disputando, quam non nisi rari atque doctissimi viri consequuntur.”¹²¹

Valóban „ritka embernek” kijáró feladattal bízták meg tanulmányai végeztével előljárói az ifjú skolasztikust: a nápolyi Negronasszal együtt őt szemelték ki arra, hogy a teljes teológia anyagát nyilvános vitán védelmezzék. Erre az aktusra a tanulmányi igazgató, a tanárok véleményét meghallgatva, mindig a legtehetségesebb hallgatókat választotta ki¹²², ez tehát fényes bizonyossága volt teológiai talentumának. Az ünnepélyes záródisputa több részletben folyt le. Nagybőjt idején a teológia egyes területeiről vett tételeket védtek több, két és fél óráig tartó vita folyamán: a Summa Theologica négy részéből 15-15 tételt. Év végén zajlott le azután az „actus generalis”: a teológia egész anyagából 50 kiválasztott tételt vitattak meg 5 órán át. Az első támadó egy teológiai doktor volt. A jelenlevő professzorok is tettek keresztkérdéseket. Szívet gyönyörködtető látvány lehetett, amikor a fiatal erdélyi magyar, Vázquez professzor katedráján állva — alatta ült a professzor —, a három támadó érvelésének és a közbevetett ellenvetéseknek keresztüztüzében védelmezte téziseit. Ez volt hatéves stúdiumának megkoronázása.

A tételeket ilyen alkalommal ki is nyomatták. Sajnos ezek általában nem maradtak fenn. Pázmány tételei sem. Sikertelen azonban fölfedeznem három gyűjteményt, egyet a megelőző 1595-ös évből, a müncheni, bambergi ill. schaffhauseni állami könyvtárban. Anyaguk majdnem megegyezik. A müncheni egy jezsuita skolasztikus 50 tételt tartalmazza a Collegium Romanumból.¹²³

Pázmány ezzel jogot kapott a teológiai doktori címre. Ezt azonban nem nyomban ott Rómában nyerte el — mint eddigi életírói gondolták —, hanem csak hosszú évek múltán Grácban. A Társaságban általános szokás volt, hogy csak többéves tanári működés után avatták doktorrá a végzett növendékeket. Így Pázmány tanára, Wright 12 éves tanítás után, barátja, Lamormain 6 év után kapta meg a teológiai doktori címet. Pázmány esetében Carrillo provinciális ugyan már teológiai tanári működése elején, 1603-ban javasolja a generalisnak doktorráavatását, de még ugyanebben az évben egyes tételei miatt nehézségei támadnak rendi felsőbbségével, így a Társaság hírnevére oly kényes Acquaviva kétszer is elhalasztja a dol-

got¹²⁴, míg végre 1606. nov. 4-én „creatus est in cubiculo R. P. Rectoris SS Theologiae Doctor P. Petrus Pazman, Professor Theologiae Ordinarius“. A filozófiai doktori címet már korábban megkapta: 1597. okt 26-án.¹²⁵

Önkéntelenül tolul itt tollunkra az a különleges zamatú kis epizód, Pázmány „vitakozói hattúdála“, amelyet a jezsuita Dobronoky György, hűségese titkára jegyzett fel nem egészen egy évvel halála előtt. A nagyszombati egyetem megnyitása után félévire ünnepélyes disputát rendeztek. Pázmány is megjelent ragyogó egyházfejedelmi kísérettel. Az idős Eminentissimust a rég hallott, jólismert aktus úgy tűzbe hozta, hogy kétszer is beleszólt, nehézségeket vetve közbe, és „jöllehet életének hatvanhatodik évét taposta és vagy 25 éve se nem hallott, se nem tárgyalt a logika területéről való ellenvetéseket, mégis olyan teljes lélekjelenléttel, ruganyos felépéssel és töretlen szellemi erővel szorította sarokba a magyarázó professzort, hogy úgy látszott, mintha azon frissiben került volna ki Aristoteles iskolájából.“¹²⁶

PÁZMÁNY RÓMA-ÉLMÉNYE

Most, amikor Pázmány római tanulmányi korszaka lezárul, fölmerül a kérdés: a szorosan vett teológiai szakképzettségen túl mit adtak neki ezek az évek?

Legértékesebb lenne természetesen, ha tőle magától tudhatnánk meg valamit erre vonatkozólag. De ha jól körülnézünk műveiben, nem is maradunk minden támpont nélkül. Érdekes, hogy míg Kolozsvárról, Krakkóról, Bécsről valóban csak elvétve tesz említést, római éveire jóval több utalást találunk, mintegy annak jeléül, hogy ez a korszak maradt számára a legemlékezetesebb. Főként a Tíz Bizonyosságban (1605) kerülnek elő még élményien meleg emlékei egy-egy megjegyzéssel, de 3-4 évtized múlva is felbukkannak a prédikációs könyvben. Persze csak egy-egy mondatban, nem egyszer csak a könyv karéjára följegyezve. De ha összevetjük ezeket az akkori történelemmel és egyháztörténettel, érdekes dolgoknak jutunk nyomára.

Róma-élményének szíve minden kétséget kizáróan *egyházélménye* volt. Ennek középpontjában a Szentatya állt, akihez mint katolikust és mint jezsuitát kétszeresen is szoros kapcsolat fűzte. Hiszen még alig több mint félszázada annak, hogy a rendalapító és első társai a pápa személyes rendelkezésére bocsátották magukat. És a rend minden ünnepélyes fogadalmas tagja (Pázmány is ilyen lesz) máig külön engedelmisséget ígér a Szentatyának mindenfajta küldetésre vonatkozóan. VIII. Kelemen, aki 1592-1605 között ült Szent Péter széké-

ben,¹²⁷ egyénileg teljesen megfelelt a tridenti reform püspökideáljának: jámbor papi életet élt, havonta gyalog járta végig Róma hét főtemplomát, kolostorokba, kórházakba látogatott, a jubileumi évben szegény zarándokok lábát mosta és asztalához hívta őket, a Szent Péterben órák hosszat gyóntatott. Lelkivezetőjéül Baroniust választotta. De hallgassuk csak Pázmányt: „... a pápa is megtartja a keresztyén alázatosságot, és minden héten az ő gyóntatóatyja előtt térdre esvén, bűnét megvallja, nagycsütörtökön mindenek láttára 12 koldusnak lábát megmossa, minden héten asztalánál etet 10—12 szegény embert, és annyira megalázza magát, hogy Clemens Octavus, mikor én Rómában valék, mezítelen lábbal egyik templomból a másikba ment egynehányszor, Franciaországért könyörögvén Istennek.”¹²⁸ A felsorolás közben egyre inkább érződik, hogy itt nem akadémikus értekezésről, hanem személyes emlékekről van szó, míg végre a máig ható élmény megrendültségében csattan ki. Ez a „Franciaországért való könyörgés” a pápa egyik nagy gondja, a kiközösített IV. Henrik francia király miatt történt. Sokáig húzódott a dolog. A király 1593. júl. 25-én kibékült az Egyházzal, utána megkapta a feloldozást, de a végleges béke csak 1598-ban állt helyre. Rectorsága előtt Bellarmino is járt egyszer nála a párizsi legátus kíséretében. „Clemens Octavus” másik szívfájdalma az angol egyházüldözés volt. Erről Pázmány elsőkézből kapta a híreket legalábbis az angol kolégiumban eltöltött év alatt.

Az is kiderül a Magyarinak írt Feleletből, hogy Pázmány részt vett a pápai udvarban a már akkor tartott nagyböjti beszédeken, amelyeket Kelemen pápa alatt egy kapucinus páter mondott: „Az pápák gonosz életét (mikor gonoszul kezdenek élni) és az ő udvara feslett erkölcsét nyilva ez mai napon is, szinte Rómába is, szinte a pápa és Cardinálók hallatára is, mindennap erősen feddik és dorgálják a jámbor tudós tanítók. És csak én is kemény szókkal hallottam Rómában, hogy megfeddették az udvar népének vétkeit, hogy soha egyik is ezek közül, kiket te elő számlálsz, keményben meg nem feddhetne.”¹²⁹ Mikor pedig azzal a váddal kerül szembe, hogy a Szent Péter templomban az apácák és barátok „iszonyú förtelmességet” műveltek, fölényes jólétiúsággal csak ennyit mond: „Maga bizony senki Rómában a piacon vagy szent Péter templomban apácát nem látott, mert soha a klastromból ki nem mennek Rómában az apácák.”¹³⁰ Ernőgött a pápa szigorú rendelkezése rejlik, aki a zárdáknak még az utcára néző ablakait is befalaztatta a klauzúra védelmében. És arról írva, hogy „főpaphoz illendő böcsületet” adunk a pápának „és (miképpen ez világi fejedelmeknek is, tétet, fejet hajtván, kezeket megcsókolván etc) tiszteljük ötet”¹³¹, nem kevésbé személyes tapasztalatból szól, mert ottléte alatt 1594-ben a pápa a Gesú-ba látoga-

tott el, 1597-ben pedig a S. Andrea noviciátusba, ahol a ház valamennyi tagját — tehát az akkor próbaévét végző Pázmányt is — hódolatra bocsátotta magához.¹³²

Az Aldobrandini-pápa hibája bizonyos habozás és határozatlanság volt. Talán ezért is hagyott egy kicsit alább uralkodása alatt a tridenti reform első nagy lendülete. Nem ügyesen irányította a domonkosok és jezsuiták között fellángoló kegyelemvitát sem. És bár mint egykori lengyel nuncius egyáltalán nem volt járatlannak mondható a politika terén, az ügyek intézését mégis majdnem teljesen két unoka-öccsére hagyta.

A törökkel szemben azonban — akiknek kiűzése Pázmány magyar szívének nyilván egyik legfőbb vágya volt — töretlen a pápai politika vonala. Kelemen pápa rögtön trónralépése után európai szövetséget akart szervezni ellenük és pápai sereget készült Magyarországra küldeni.¹³³ De terve a császári udvarnál ellenzésre talált. Így anyagi segítséget küldött. Közben 1594. szept. 29-én Szinán basa elfoglalta Győr várát, majd Komáromot is. Nagy volt a riadalom Bécsben, amely felé most már nyitva állt az út, és egész Nyugaton. A római jezsuita skolasztikusok — Pázmány ott van közöttük — olyan kemény penitenciákat vállaltak magukra, hogy az előljárók kénytelenek voltak mérsékelni őket. Annál nagyobb örömet okozott Esztergom és Komárom felszabadulása. A pápai diplomáciának köszönhető, hogy 1595. jan. 28-án létrejött a szövetség Rudolf császár és az erdélyi fejedelem között. Májusban külön pápai sereg indult Magyarországra. Jezsuiták és kápucinusok gondoskodtak a katonák lelki szükségleteiről. Tíznapos ostrom után szept. 2-án bevették Esztergomot, utána Visegrádot, és az osztrák sereg kellő támogatása esetén Budaváráig is eljutottak volna. Az ország rendjei hálából az 1596-os pozsonyi országgyűlésről feliratot intéztek a pápához: „Szentatya, mint reménységünk szent horgonyához tehozzád fordulunk, mert látjuk, hogy a vallás, a hit és a kereszténység békességének érdekeiért te leginkább buzgólkodol.”

De legközelebről szűkebb hazájának sorsa érdekelhette Pázmányt.

Erdély és Róma között sohasem volt olyan élénk az érintkezés, mint éppen a XVI. század utolsó éveiben. Szinte megszakítás nélkül tartózkodtak külön nunciusok a fejedelem udvarában és sűrűn jártak fejedelmi követek a Szentszéknél. Még V. Sixtus feloldotta Báthory Zsigmondot az exkommunikáció alól, amelyet a jezsuiták 1588-i kiűzésével magára vont. VIII. Kelemen trónralépése után már két hónapra küldött nunciust Erdélybe, hogy rábírja a fejedelmet a jezsuiták visszahívására és arra, hogy katolikus feleséget vegyen. A fejedelem bizalmi embere P. Alfonso Carrillo volt. Carrillo 15 évig filozófiát és teológiát tanított Franciaországban, majd Bécsben a tartományfőnök titkára lett. Innen küldik 1591-ben az újjászervezett erdélyi misszióba.

A fejedelem hamarosan fölfedezte diplomáciai tehetségét. Pázmány római tartózkodása alatt háromszor járt ott. Először 1593. nov. 8-án érkezett oda és három hétig maradt. Küldetése annyira titkos volt, hogy még generálisát sem avathatta be. Arról volt szó, hogy a fejedelem hajlandó a töröktől elszakadni és az osztrák császárral szövetséget kötni, de a pápától komoly segítséget kér. Másodsor, mint láttuk, Pázmány szentelése idején járt ott. Harmadik útja pedig 1597-re esik. Rómában júl. 23-tól aug. 11-ig tartózkodik, s ő hozza vissza Pázmányt és Thordayt az Örök Városból. Szeptember 1-én érkeznek meg Grácba.¹³⁴

De Róma nemcsak az egyházpolitika, hanem a *világmisszió* központja is. A 90-es években már megalakul a pápai kúriában az első missziós kongregáció. A Jézustársaság az első között veszi ki részét a missziós munkából. 40 év múlva az öreg Pázmány még jól tudja, hogy „napkeleti Indiában, Kínában, napnyugoti Peruban, Mexicumban . . . csak a Jezsuitáknak kilencvenhét helyen vagyon lakóhelyek ezekben az országokban.”¹³⁵ Indiában Xavier utóda, P. de Nobili előfutára volt a modern irányzatnak, amely a néplélekhez, a helyi szokásokhoz való alkalmazkodást sürgeti. Reményteljesen fejlődött az ifjú japán egyház. 1593-ban 217 000 katolikus volt, 151 — részben bennszülött — jezsuita vezetése alatt. Három év múlva már 300 000 volt a számuk és következő években — a véres egyházüldözés ellenére — félmillióra szökkent fel. Mária-kongregációjukat a vértanúk kongregációjának nevezték el. Azt remélték, hogy kellő számú hithirdetővel tíz év alatt az egész országot meg lehetne téríteni. 1597-ben érkezett Nagasakiból 25 hithirdető, köztük három jezsuita vértanúságának híre. Az ilyesmi mindig mélyen hat a lelkesedő és hősie fiatalokra. Alegambe katalógusa 1597 augusztusáig nem kevesebb mint 117 személyt sorol fel névszerint a jezsuita mártírok között. Pázmány papszentelésének napjaiban búcsúztatják az új misszionáriusokat. Kettő Görögországba megy Chios szigetére, április 10-én pedig Lisszabonból indul Japánba P. Girolamo de Angelis, Muzio rokona. Benedetto Giustiniani, a kollégium tanára ugyanebben a hónapban ment a pápai bíboros legátussal Lengyelországba. 135a

Legközelebről kellett hogy érdekeljék azonban a vallásilag szét-hasadt Magyarország fiát az uniós törekvések. 1595 januárjában a kopotok küldöttsége jött keletről a Szentatyához, hogy előkészítsék egyesülésüket. Karácsony előtt pedig a lengyel ruténok püspöki küldöttsége érkezett Rómába. Ennek előjátékát már ismerjük Pázmány lengyelországi tartózkodása idejéből. Most néhány hónappal fölszentelése előtt a gyümölcs beérett. A karácsonykor kelt pápai bulla: „Magnus Dominus et laudabilis nimis“, visszafogadta a ruténeket, meghagyva saját rítusukat és önkormányzatukat, a következő év októberében

tartott bresti zsinat pedig szentesítette a visszatérést. Skarga Péter, az unió nagy apostola tartotta karácsonykor az ünnepi beszédet. 1596 júniusában pedig — Pázmány ekkor az utolsó nagy disputára készült — a Collegium Romanumból küldöttség indult a libanoni hegyekbe; P. Dandini mint pápai legátus társával, P. Brunoval keletre ment tanulmányozni a maroniták tanait. Missziós útjának leírását később unoka-öccse tette közzé. Pázmány tehát Rómában három földrészt missziós és uniós törekvéseivel ismerkedett meg. Ezek a küldöttségek még az Örök Városban sem voltak mindennapi jelenségek. Az ő lelkére is mély benyomást tehettek, és talán már akkor fölmerült benne valami későbbi nagy terveiből, hogy hazájának protestáns és ortodox híveit visszavezesse az Egyházba — sőt főművében, a Kalauzban még a mohamedánokkal is foglalkozott.

Egyelőre azonban három év szellemi és élményi kincsét kell megszerezni, és a tevékenység terére való kilépés előtt megszilárdítani az egyéniséget, a jellem alapjait. Erre hivatott Pázmány életében a következő esztendő.

A SZÍV FŐISKOLÁJÁN

A harmadik próbáció

Amint láttuk, Pázmány — az eddigi életrajzírók felfogásával ellentétben — nem 1593 őszétől 1597 nyaráig végezte Rómában teológiai tanulmányait, hanem már az 1593-as év nyári szemeszterében megkezdte és így 1596 júliusában be is fejezte.¹³⁶ Szentelése is 1596-ra esik. Hogy mégis csak 1597 nyarán hagyta el Rómát, annak oka az, hogy az utolsó évben a Jézustársaságban előírt harmadik próbaévet végezte el.

Acquaviva generálisnak ez a döntése sok ellenkező sürgetés ellenére és alapos megfontolás után történt. A tehetséges fiatal jezsuita híre már haza is eljutott. Alig győzik kivárni visszatérését. Hiszen Acquaviva már 1595 nyarán megígérte Carrillónak és a Grácot vizitáló Maggionnak, hogy több tanárral együtt Pázmányt is Erdélybe küldi.¹³⁷ Akkor még az volt a terv, hogy soronkívül fölszentelteti és azonnal magyar hitszónokká teszi meg Gyulafehérvárott. Wujek számított is rá, azért dec. 28-i levelében felpanaszolja a generálisnak: „P. Pasmanius nondum ad nos venit . . .”¹³⁸ Acquaviva azzal válaszol, hogy mégis jobbnak látja, ha Pázmány előbb befejezi tanulmányait, sőt esetleg a harmadik próbaévet is elvégzi. Annál értékesebb lélekkel és felkészültebben foghat majd munkához.¹³⁹ Wujek egyidőre megnyugszik, de év végén újból kéri a generálist, küldje már Pázmányt, „lesz itt munkája az aulikusok

és eretnekek megtérítésével“. Sőt egyenesen a nagytemplom és a fejedelmi udvar szónokának szánja. Majd néhány hét múlva újra ír érte, sőt már legmegfelelőbb útvonalára is kitér.¹⁴⁰ Ugyanakkor Alber osztrák provinciális is igényli a gráci egyetem filozófiai tanszékére. Acquaviva azonban hajthatatlan. Pázmány ugyan elvégezte tanulmányait, de kiképzése még nincs befejezve. Kemény és fáradtságos dolog lenne, ha ilyen „késztületlenül“ kellene nekifognia a filozófia tanításának. „A fő-dolog pedig: szükségesnek tartjuk, hogy valamennyi időt kapjon lelki megújódásra (ad recollendum spiritum) a próbációs házban.“¹⁴¹ A levél hangjából kiérzik, hogy a bölcs, széles látókörű rendfőnök a sürgetőknél is nagyobb reményeket fűz fiatal alattvalójához, de éppen ezért rászánja az időt teljes lelki kiérlelésére, mielőtt a tevékenység mezejére küldené. Ilyen sokatígérő jellemre feltétlenül rá kell tenni a koronát. Ezért küldi Pázmányt még egy évre a S. Andrea noviciátusba.

Mi ez a „harmadik próbaév“, amelyet a rendalapító és utódai ilyen fontosnak tartanak? Szent Ignác eredeti gondolatai közé tartozik. Mását előző szerzetben nem találjuk. Célját a rendalkotmányban így fejtí ki: „Miatán szorgos gonddal befejezték értelmük kiképzését, ezen utolsó próbaidő alatt még szorgalmasabban gyakorolják magukat a szív iskolájában (schola affectus), olyan lelki és testi foglalatosságokkal, amelyek előbbre viszik őket az alázatosságban, érzéki szeretetük, önakaratur és ítéletük megtagadásában, valamint Isten nagyobb ismeretében és szeretetében; hogy amikor így maguk már előrehaladtak, jobban segíthessenek másokat a lelki előmenetelben, Isten, a mi Urunk dicsőségére.“¹⁴² A cél tehát kettős: a hosszú tanulmányok fárasztó elmeképző munkája után a szívet is újra meleg élményekkel kell tölteni, s az önmegtagadások próbakövéen engedelmessé csiszolt akaratot az Isten dicsőségére, Krisztussal együtt végzett apostoli munka elszánt, egész vállalására lelkesíteni. Maga Szent Ignác is alkalmazta gyakorlatban előírását már a kezdeti időkben: Canisiust Rómába hívta és egy éven át maga volt a mestere. Ez az év szülte meg Németország nagy apostolát. A következő generálisok is sürgették a harmadik próbaévet. De teljesen kiépítve, úgy, ahogy máig is gyakorlatban van, éppen Acquaviva vezette be. Kormányra lépése után hamarosan külön levélben fordult a Társaság tagjaihoz ebben a tárgyban.¹⁴³ Az előjárókhöz intézett utasításaiban is több fejezetet szentelt neki. Az ő ideje óta a harmadik próbációsok a rend valamelyik noviciusházában tartózkodnak, de külön csoportot alkotnak, saját „instruktor“ vezetésével. Minden tanulmányi elfoglaltságot mellőzve, teljes visszavonultságban imádságos és vezeklő életet élnek, lelki és lelkipásztori továbbképzést kapnak. Az év folyamán mindenekelőtt újból elvégzik a 30 napos nagylelkigyakorlatot, amit egyszer már újonckorukban megtettek. „Próbaévnak“ pedig azért hívják, mert — ugyancsak a noviciátushoz hason-

lóan — a fiatal páterek különféle „experimentumokat“ végeznek. Ilyen a kórházzolgálat, a peregrináció, a konyhai és alacsonyrendű házimunkák végzése, a gyermekek és tanulatlan emberek közötti hitoktatás, a gyóntatás és prédikálás az egyszerű nép körében. Eközben az előjárók még jobban kiismerik őket, de ugyanakkor világos a „próbák“ roppant jellemnevelő ereje is: egyszerűsége, igénytelensége, alázatosságra és leleményességre szoktatnak, sokoldalúvá és gyakorlatiassá teszik az eddig magasabb tanulmányokba elmerült fiatal papokat, bevezetik őket az egyszerű emberek közötti lelkipásztorkodás módszereibe, „amelyet Társaságunk kezdettől fogva annyi szeretettel karolt fel“,¹⁴⁴ és élesítik szociális érzéküket.

A S. Andrea noviciátus

1596. október 24-én¹⁴⁵ Pázmány társával, a skót Turnbull Györggyel a Monte Cavallo dombján tart fölfele, a quirináli pápai palotával szemben fekvő Sant' Andrea jezsuita noviciátusba. Fiatalt még ekkor a Társaságnak ez a központi nevelőháza, alig idősebb Pázmánynál. Borja Szent Ferenc, Szent Ignác második generális-utóda, 1566. nov. 30-án, Szent András ünnepén rakta le alapkövét, hogy „az életszentség aranybányája“ legyen.¹⁴⁶ A harmadik próbáció pedig 1578 óta nyílt meg benne. A harminc év már elég volt egy egyszerű hagyomány kialakulására és az alapító óhajának beteljesedésére. Egy emberöltő alatt több mint ezer novicius ment át itt Szent Ignác jellemformáló iskoláján, s közülük azóta már nem egyet emelt oltárra az Egyház. De a noviciátus különös védőszentje mindmáig a csodálatos lengyel ifjú, Kosztka Szaniszló maradt, aki gyalog zarándokolt Rómáig, hogy ott végre beteljesedjék kettős vágya: jezsuitává lenni, s aztán — alig néhány hónap múlva — az égbe menni († 1568).

Nem Pázmány az első magyar, aki átlépi a ház küszöbét. Hernáth és Szántó még a Madonna della Strada melletti professzusházban végezte a noviciátust, kolozsvári társai: Sulyok, Szalay és Kőrösy azonban már itt kezdték meg.¹⁴⁷ De ő az első magyar, akit a teljes harmadik próbaév elvégzésére küldenek ide.

Érkezésekor a házat csaknem száz jezsuita lakta. Ez a szám év végére 111-re gyarapodott. Köztük hatvan novicius és tizenkét terciás.

A XVII. században a jezsuita kiképzés menete a következő volt: Két teljes év noviciátus, 3 év bölcseleti tanulmány, utána 2-3, néha 5-6 év prefektúra vagy magisztérium, tehát kollégiumi nevelősködés vagy tanítás a gimnázium alsó osztályaiban, azután négyéves teológiai tanulmány. A tanulmányokat szinte automatikusan zárta a harmadik próbáció. Nem így a Társaság első évszázadában, amikor a formák még kialakulóban voltak. Ebben a kezdeti „karizmatikus“ korszakban sokkal több eredetiséget engedtek meg rendtagoknak és előjáróknak

egyaránt. Ez megnyilatkozott a harmadik próbaév megszervezésében és végzésében is. Négy év teljes személyi listáját sikerült átelemezni. Vagyis azokét, akikkel Pázmány teológiai tanulmányai folyamán legnagyobbreszt találkozott. Legnagyobbreszt — mert nemcsak a Collegium Romanumból toborzódtak a probáció emberei, hanem a világ minden tájáról. A létszám 9 és 13 között ingadozott. Képviselve volt frországtól Szičiliáig és a hispán tengerparttól az Égei tenger szigeteiig minden nácio. A legváltozatosabb éppen Pázmány éve, amikor a kis apostoli kollégium hat külföldiből és négy különböző vidékről származó olaszokból verődött össze. Korban is igen változatos a lista. Évfolyamában 26 évével Pázmány a Benjámin. Van aki még csak 4-5 éves jezsuita, de pl. 1593/94-ben ott találjuk a rutén Fidelius (Fridel) Simont 56 évével, aki Kosztka Szaniszló előtt három héttel lépett be, viszont az akkor született Szent Alajos már 3 éve halott, amikor Fridel egy lelki felfrissítő évet kért generálisától. Pázmány csoportjában is volt néhány idősebb, így a bretagnei Albinus 19 éve van a rendben, a londoni Harward pedig a római angol kollégium vicerektora és gondnoka volt és már 42. évében járt — többet nem is ért meg, mert a probációs év folyamán, 1597 szeptemberében meghalt. Egyik-másik már képzett misszionárius, négyen tanulmányaik végén nyilvános disputában védték meg teológiai tételeiket. Látszik, hogy a legkiválóbb rendtagokat küldték ide.¹⁴⁸ A három névsorban szerepel P. Fericelli, aki Kolozsvárt Pázmány utolsó kollégiumi évében tanárkodott; Bubalo, Pázmány későbbi cenzora; a már többször emlegetett Eudaimonjoannes András; Cepari, az életrajzíró és más érdekes egyéniségek. Sajátságos, hogy egy-egy évfolyam tagjai nem egyidőben érkeznek, hanem egyesével-kettesével a legkülönbözőbb időpontokban az év leforgása alatt. A pázmányi csoportból pl. hárman októberben, hárman novemberben, egy februárban, négyen pedig csak tavasszal futottak be. Rejtély, mikor végezték el a nagylelkigyakorlatot, föltéve, hogy csoportosan végezték.¹⁴⁹ Ezért nem tudjuk biztosan azt sem, amit pedig igen érdekes volna tudnunk, hogy melyik rektorától kapta Pázmány a terciás lelki-gyakorlatot.

Izelítőül itt közöljük Pázmány évfolyamának listáját ¹⁵⁰:

N é v	Hová való	Hány éves Mióta jezsuita	Mikor érkezett
P. Grimaldus Joannes Paulus	Nápoly	32/15	1596. V. 24.
P. Mamburgus Joannes	Lotharingia	32/13	X. 7.
P. Pasman Petrus	Erdély	26/8	X. 24.
P. Turnebolus Georgius	Skócia	29/5	X. 24.
P. Negronus Michael	Nápoly	27/13	XI. 4.

P. Albinus Jacobus	Bretagne	36/19	XI. 18.
P. Nevola Alexander	Palermo	29/12	XI. 30.
P. Caldeira Simon	Portugália	34/15	1597. II. 10.
P. Alucci Caesar	Thiene (Velence)	30/12	IV. 29.
P. Harward Edmondus	Anglia	42/18	V. 3.
P. Aiello Claudius	Lecce (Nápoly)	32/14	május
P. Venustus Gabriel	Róma	31/11	május

Elöljárók: Rossignoli és Fabius

A rendalkotmány előírja, hogy a harmadik próbaév vezetője mintajezsuita és mintaelöljáró legyen, olyasvalaki, aki már több vezető állást töltött be, hogy így kellő tekintéllyel léphessen föl a fiatal páterek előtt.¹⁵¹ Ilyen ember volt Pázmány két rektora a S. Andreában: Bernardino Rossignoli és Fabius de Fabiis.

*Bernardino Rossignoli*¹⁵² a liguri tenger partján született. Jellemében volt valami a piemontiak zárkózottságából és határozottságából. Amikor 1563-ban Rómában belépett a Jézustársaságba, nemesnek, egészségesnek és jó fellépésűnek jellemezték. Az olasz jezsuiták történetírója a „vocazioni representative” közé sorolja. Előbb filozófiát és teológiát tanított Északolaszországban, de hamarosan előljáróva nevezték ki. Ő volt a Collegium Romanumban Alajos utolsó rektora, az ő kezéből kapta a szent kenetet. A Ratio studiorum bizottságának egyik főembere. Négyyszer volt rektor, négyyszer provinciális. De még többet mond képességeiről, hogy szinte egész szerzetesi életében a rendi élet egyik legkényesebb hivatását, a lelkivezetést töltötte be. 1595 őszén a generális Rómába hívja aszketikus munkájának összeállítására. Ennek érdekében teszi a noviciátus vezetőjévé is 1596 őszén. A következő 2-3 évben össze is állítja élete főművét, az első teljes jezsuitáknak szóló aszketikát: „De disciplina christianae perfectionis” (megjelent 1600-ban). Hamarosan lefordították franciára és lengyelre is. Három főrészeben a „kezdők, haladók és tökéletesek” állapotát tárgyalja. Mindegyik rész általános jellemzéssel kezdődik és az illető csoportra jellemző kísértések leírásával végződik. Az egész elé a lelkivezetés szükségességéről és a lelkivezető személyiségéről szóló bevezetést tett. Amit itt a jó lelkivezetőtől megkövetel: igyekezzék gyónóját jól megismerni, megérteni — ennek legjobb eszköze, ha szeretetével és türelmével bizalmat ébreszt benne — és buzgón imádkozzék érte, azt bizonyára ő maga is gyakorolta. Alegambe szerint „csodálatos ügyességgel rendelkezett a lelkekkel való foglalkozásban, mestere volt a szónak és természettől fogva kormányzásra termett”.¹⁵³ A milánói provincia történetében¹⁵⁴ úgy jellemzik, mint erényekben kiváló, érett tökéletességű férfiút, nagy teológust, nagy lelkivezetőt és nagy előljárót. Szeretete és kiváló okossága tette alkalmassá egyesek és egész közös-

ségek vezetésére. Egyik rendtársa szerint olyan erővel és annyi bensőséggel — nem ritkán könnyek között — beszélt a lelki dolgokról, hogy hallgatói egészen megdöbbentek „a fülemile mennydörgésétől” (szójáték nevének jelentésével) és arra kellett gondolniok, hogy Pál apostoltól kölcsönözte stílusát és szellemét, akit különösképpen szeretett.¹⁵⁵ 1613-ban halt meg.

Még impozánsabb egyéniség a következő rektor, Szent Szaniszló és P. Acquaviva noviciustársa, a Róma alapításáig visszanyúló híres patriciuscsalád utolsó sarja: *Fabius de Fabiis*. Jellemző rá az a szép mondása, hogy családjá nem halhat ki dicsőbben, mint a Jézustársaságban. Jellemében a nemes klasszikus hagyományok mély szerzetesi lelkiiséggel olvadnak össze.¹⁵⁶ Már ifjúkorában kemény életre szoktatta magát. Soha nem aludt puha ágyban, és komoly összeszedettségre törekedett. Bátor elszántság, nyugodt megfontolás megnyerő, szelíd modorral egyesült benne. Mindez szinte predestinálta a vezetésre — és valóban, jóformán egész életén át előljárói tisztségeket viselt. Négy évig volt asszisztens; négy alkalommal, 11 éven át provinciális; ötször rektor, 14 éven át; ötször vizitátor, hat évig; félévig a Társaság secretarius és élete utolsó két évében a generális admonitor: komoly ügyekben figyelmeztetője. (Tehát ő állt Acquaviva mellett abban az időben, amikor Pázmány belső vívódásokkal jött Rómába 1614/15 telén). Mint előjáró közmegelégedést vívott ki, mert „inkább példájával, mint parancsokkal kormányzott”.¹⁵⁷ Nagy rugalmasságára és indifferenciájára vall, hogy annyi különböző megbízatásban, sok utazás közt, más-más életmódban sohasem veszítette el türelmét és lelki nyugalmit. (Különböztetést hiszem, feltűnhetett már nem egy életrajznak ez a „tarkasága”: ezeket az embereket valóban Isten dicsőségének eszközeiként kezelték és ott éltek szolgálataikkal, ahol éppen szükség volt rájuk. Ők pedig természetesnek találták ezt.) Drámai esemény vetett véget életének: a Szent Pál bazilikába menet egy feldühödött bika megtaposta és hetednapra, 1615. nov. 12-én belehalt sebeibe.

A legkitűnőbbnek mégis mint nevelő és lelkivezető bizonyult. Ezért bízták meg élete folyamán háromszor is a noviciusmesteri tisztséggel: először 1571-től — amikor még pappá sem volt szentelve — 1577-ig, majd 1589-ben néhány hónapig a S. Andrea rektora és noviciusmestere, végül 1597 februárjában ismét visszakerül oda ebben a beosztásban.¹⁵⁸ A következő év, 1598 őszén pedig már Nápolyban működik vizitátorként. A Gondviselés tehát éppen Pázmány évében küldte oda a harmadik próbáció instruktorként. Érdekes az is, hogy változatos élete során sohasem kért magának semmi beosztást, csupán ezt az egyet¹⁵⁹ és ezt éppen Pázmány ottlétekor.

Kevés jezsuitának jutott az a ritka szerencse osztályrészéül, hogy különböző országokban kapott kiképzése alatt olyan egységes nevelői

irányításban részesülhessen, mint a mi Pázmányunk. Elöljárói ill. lelkevezetői jórésze annakidején éppen P. Fabius római noviciusa volt: így kolozsvári rektora, Capeci, két krakkói noviciusmestere: P. Pallavicino és P. Sawiczki, római kollégiumi lelkevezetője, P. Ceccotti. Most, kiképzésének koronája idején, magától a „forrástól” kapja irányítását. Fabius részben még az első nagy jezsuita nemzedék mestereitől tanult: Mercurian, Nadal, Gagliardi, Ruiz voltak tanítói. Kiváló ismerője volt a szentignáci lelkiségnek, különösen a lelkigyakorlatoknak és a rendalkotmánynak, tehát éppen a harmadik probáció fő stúdiumainak. Az 1593-as V. generális kongregáción két bizottság tagja: a lelkigyakorlatos direktórium felülvizsgálásával és a noviciusok nevelésével foglalkozónak. Ő maga is összeállított egy direktóriumvázlatot. Felfogását itt is a nagyvonalúság jellemzi: az alapvető pontokban hűen kell követni Szent Ignácot, a többit bízzák a lelkigyakorlat irányítójának okosságára, akinek azonban töviről hegyire ismernie és igen alaposan tanulmányoznia kell az anyagot. Az alapvető kérdésekben teológiai elmélyüléssel kell az elmélkedési pontokat megadni. A mai hivatalos direktóriumban a kollokviumról szóló rész az ő szövegezése. Mint az eredeti rendi hagyományok buzgó híve, az összes még élő kortársakat fel akarta szólítani, rögzítsék írásban tapasztalataikat és gyűjtsék össze direktóriumban azt, ami Szent Ignác lelkigyakorlatos utasításaiból még emlékezetükben van. Szorgalmasan gyűjtötte a rendalapítónak és első társainak írásait, valamint a rendfőnökök utasításait.¹⁶⁰ Római konferenciáiban mindezeket felhasználta. Ilyen irányítás alatt a terciások valóban mélyen behatolhattak a rend lelkiségébe. Életrajza is megjegyzi, hogy különleges kegyelemmel (*gratia particolare*) rendelkezett ezeknek az atyáknak irányítására; ritka ügyességgel és szelídséggel bánt velük, úgyhogy nagyon elégedettek voltak vele és mindenben alkalmazkodtak utasításához. Pázmányt annál jobban megérthette, mert nemcsak Olaszországot utazta be, hanem „többször járt a világ minden részén, különösen az északiakon”.¹⁶¹ Minden intézkedése nyomán nyugalom, béke és haszon járt, mind sajátmagára, mind másokra nézve. Akiket irányított, azokban nem elsősorban a tehetséget nézte, hanem a jó szellemet, a szerzetesi tanulékonytságot és készséget. Ő maga is eminensen az imádság embere volt, nem hogy hosszan, de szüntelenül imádkozott. Az isteni Fölség színe előtt a neki kijáró összeszedettséggel és tisztelettel időzött. A világ ilyenkor megszűnt számára, csak Isten szavára figyelt. Egy rendtársa mondta: élete során sok fejedelemmel és a pápával is volt dolga, de sohasem érzett olyan megilletődött tiszteletet, mint P. Fabius előtt.¹⁶² És egy névtelen méltatója ezt merte állítani róla: „Egészen tökéletes férfiú, mind az előljárók, mind az alattvalók eleven tükre . . . Ezt a nagylelkű embert mindig és mindenütt a Társaság élő törvényének nevezték.”¹⁶³

A harmadik próbaév rendje

Amikor a terciások a házban vannak, az előírt napirendet tartják. Ennek sűrű programja már a krakkói noviciátusból ismerős.¹⁶⁴ Napirendjük a noviciusokétól legfeljebb annyiban tért el, hogy valamivel korábban keltek, napközben elosztva a breviáriumot végezték és több időt kaptak a rendi alkotmány tanulmányozására, az önművelés és közvetlen apostoli előkészület céljaira. Az „emlékezet gyakorlása“ (exercitium memoriae) idején napi félórán át a zoltárokat, Szent Pál leveleit és a kisebb prófétákat tanulták könyv nélkül. Így méginkább megértjük, miért ismeri annyira és tudja oly könnyedén alkalmazni Pázmány később a Szentírást. Imakönyve elején maga jelzi: „több dolgaik közt egynehány ájtatos könyörgéseket és hálaadásokat szedék össze nemcsak a régi szent Atyák írásiból, de legfőképpen a Szent Írásból, hogy a Istennek szájából származott igékkel könyörögének. Mert noha a könyv szélire fel nem jegyezhettem mindenütt a Szent írás helyeit, de mind az által e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a Szent írásból vétetett.“¹⁶⁵ Vitairataiban, prédikációiban a lélegztetvétel természetes ritmusával és állandóságával árad a szentírási idézetek és reminiscenciák bősége.¹⁶⁶ Isten igéje neki kétélű pallas, mely a hiendő és cselekedendő dolgokra utat nyit; égi lámpás, mely a sötétségben fényeskedik és értelmünket világosítja; tűz, mely megmelegíti és felgerjeszti akaratomkat isteni szerelemre; nemes oltóványág, mely lelki vadságunkat szelídíti; forrás, mely nélkül úgy nem élhet a lelkünk, mint a hal nem él víz nélkül; eső, mely a földet nedvesíti és gyümölcsözővé teszi; lelki szárny, mellyel Isten eleibe röpkülünk; út, melyen igyenesen mehetünk a mennyország felé.¹⁶⁷

A harmadik próbáció elsősorban az imádság és a benső elmélyedés éve. A napi kétszeri elmélkedésen kívül ezt mozdítják elő személyes közvetlenséggel a gyakori szentséglátogatások. Fontos szerep jut a lelkiolvasmánynak. Acquaviva előírásai szerint¹⁶⁸ a nagy egyházatyákból a kappadóciai Vazult és a római Gergely és Leó pápát forgatták a próbációsok, az aszketikus írókból Gersont, Hugo a S. Victoret, a szeretet nagy teológusát, továbbá Climacust és a kevéssel azelőtt elhunyt misztikus spanyol dominikánust, Granadai Lajost. A jezsuiták közül Nadal, Bruno és Pinelli műveit használták meditációs anyagul. Gagliardi és Bellarmin aszketikus munkái részletekben jutottak el hozzájuk. A szentírásolvasásnál Maldonatus exegézise és Bellarmin zoltármagyarázatai voltak nagy segítségükre. Az egyháztörténeti művekből Palladius, Theodoretus és Caesarius szerzetes-történeteit olvasták. A szentek életéről szóló könyvek közül Sz. Domonkos és Sz. Ferenc krónikáit írja elő a lista. Szomjasan olvashatták Ribadaneira első Szent Ignác- és Borja-életrajzát, Xavier indiai leveleit és életrajzát

Tursellinitől, P. Valtrino feljegyzéseit Szaniszlóról, Alajosról és az addigi jezsuita vértanúkról. A Társaság eleven életének eseményeit az *Annuae Litterae* évről-évre megjelenő hírkronikája közvetítette számukra. Esténként az előljárával folytatott lelkibeszélgetések mélyítették el a kapott hatásokat.

A harmadik próbáció egyik legfontosabb feladata volt: behatolás a Rend szervezetébe és szellemébe. Ez főleg az alapvető források: a Lelkigyakorlatos könyv, a Rendalkotmány, és általában az Institutum tanulmányozásával történt.¹⁶⁹ A lelkigyakorlatok manrézai könyvecskéje mintegy sűrített esszenciája a Társaság lelkiségének. Vele szemben a Constitutio, hogy Sacchini szavával éljünk, „spiritu sapientiae architectonico” készült: mint a tágas barokk templomok, egységes, tökéletesen átlátható, nagyvonalú gondolatvezetése mellett a részletekben is aprólékosan kidolgozott. Minden arra való, hogy kialakítsa a jezsuita életideált: „contemplativus in actione”. Két főrésze: a Formula Instituti, a Társaság alapszabálya, amely a megerősítő pápai bullában is szerepel, és a tulajdonképpeni rendalkotmány, amelyet a rendalapító életnek utolsó éveiben vetett papírra.¹⁷⁰

Acquaviva generális éppen ebben az évben dolgozik legerősebben négy főművén, amelyekkel markánsan beírta nevét a Társaság történetébe: kettő, az „Instructio pro Superioribus” és az „Industriae”, az előljáróknak szól a Társaság szellemének megőrzéséről és a tagok lelki neveléséről; a másik kettő, amely inkább csak az ő irányítása alatt készült, a Társaság két legfőbb apostoli területéről tárgyal: a Directorium a lelkigyakorlatok adásának módjáról, a Ratio studiorum pedig az ifjúság neveléséről.¹⁷¹ E nagy lélektani és pedagógiai érzékkel megírt műveknek nem egy gondolatát közvetítették Fabius konferenciái a próbációsoknak.

A harmincnapos nagylelkigyakorlat elvégzése után következett a többi experimentum. Az *Annuae Litterae* épp az ezévi terciásokról nagyon elismerően nyilatkozik. Kiemeli, milyen buzgósággal dolgoztak a kórházi betegek és a foglyok között, „meglátogatva őket, vigasztalva és a keresztény hit és élet elemeit magyarázva nekik. A raboknak főleg sok alamizsnát gyűjtöttek a városban. A piacokon és a tereken a munkástömegeknek az isteni dolgokról beszéltek.”¹⁷² A házikronika is megjegyzi, milyen szeretettel szolgálták a szegény betegeket.¹⁷³ Nemcsak egy, hanem több kórházban is teljesítettek szolgálatot. Innen tudja olyan jól Pázmány, hogy „csak az egy Róma városában vagyon 15 kórház, melyek közül kinek 20 ezer, kinek 100 ezer forintnál is több jövedelme vagyon minden esztendőben”.¹⁷⁴ Bizonyára eljutottak az Ospedale della Consolazione-ba is, ahol Alajos lett áldozata a felebaráti szeretetnek.

A peregrinációt a terciásoknál többnyire összekapcsolták az apostoli munkával. Az ádventi és nagyböjti hetekben kettessel elindultak, hogy faluról-falura járva hirdessék az evangéliumot, vigasztalják a szegényeket, tanítsák a gyermekeket és gondozzák a betegeket. A szentignáci hagyomány szerint egymást kiegészítő párokat állítottak össze: egy-egy tapasztalatlan fiatal mellé egy-egy mérsékelt, higgadt idősebbet adtak. Hárman május hónapban kifejezetten népmisziókat tartottak az ezévi próbációsok közül. Pázmány peregrinációjáról nem tudunk közelebbit, de hogy próbációs prédikációit számontartotta, azt mutatja 1636-ban tett kijelentése: „Alítom (vélem), hogy ez leszen vége a negyven esztendőül-fogva-való predikálásomnak . . .”¹⁷⁵ Pedig ő nem volt olyan prédikálásra-termett alkat, mint bécsi példaképe, Scherer; „erat voce, pectore ad concitatum dicendi genus minime comparato”.¹⁷⁶ Mégis futotta energiájából több mint órahosszas prédikációkra évtizedeken át. Vajon ő is megfogadta növendék-korában a rendalapító tanácsát, amelyet bizalmasa, P. Nadal idéz, hogy Róma hatalmas romjai között gyakorolják hangjukat és fellépésüket, egy bíráló jelenlétében?¹⁷⁷

Ez az esztendő Pázmány utolsó nagy jellemképző iskolája. Itt alakul ki végképp belőle a „vir orationis et abnegationis”,¹⁷⁸ akinek megmarad a fényes érseki díszben is. Acquaviva bölcs szeme ezúttal is jól látott: Pázmány a harmadik próbaévben valóban betetőzte lelkiélete építményét. Missziós működése alatt bőven kijut majd neki a munkából, fáradságból, rágalomból, üldöztetésből, sőt életveszélyből is. De „a szív főiskoláján” megtanulta „megőrizni azt a lelki nagyságot és kiegyensúlyozottságot, hogy egyaránt fölébe kerekedjék a jó és a balszerencsének, semmi esemény meg ne törje, s el ne vegye sem hívő alázatát, sem szent szabadságát, sem azt az önmagáról alkotott jóvéleményt, amely szükséges a gyümölcsöző munkához.”¹⁷⁹ Így tudta töretlen lélekkel, fogyhatatlan energiával odaszánni életét az Isten „nagy neve dicsősége terjedésére”¹⁸⁰ és szegény megfogymatkozott hazája javára.

KITEKINTÉS

Pázmány tehát kész jezsuita. Teljes kilenc évig tartott kiképzése; ennek felét a kereszténység és a rend központjában, az Örök Városban töltötte. Tájak és emberek gazdag változatosságban gyarapították élményeit. Végigjárta Kelet-, Közép- és Déleurópa legfontosabb jezsuita központjait: Krakkót, Jaroslavot, Bécsset, Rómát. Szent és tudós egyéniségek formálták fogékony lelkét, és a rendi kiképzés egész apparátusa művelte ki nagyraemelt elméjét, szellemét. Olyan tele szívvel, annyi duzzadó erővel távozik, hogy telik belőle egy egész életre, negyven munkás és harcos évre: húsz éves jezsuita működésre és húsz éves érseki kormányzásra. Nyilvános pályafutása elején mintegy visszaadja kilencéves neveltetését a Társaságnak, amikor maga is kilenc éven át nevelői munkakört tölt be: Grácban három évig filozófiát, négy évig teológiát tanít és a konviktorok felügyelője, Sellyén pedig két évig legfőbb tanulmányi felügyelő. Csak ezután kerül ki végleg a csatatérre, a tértítő munka élére.

1600-ban gráci előljárói a következőképpen jellemzik a férfivá érett Pázmányt: „Acuti ingenii, boni iudicii et prudentiae, experientiae exiguae, profectus valde boni in litteris, cholericus et submelancholicus, aptus ad docendam Philosophiam et Theologiam et forte ad gubernandum.“¹

Az ember nem is tudja, mit csodáljon jobban ebben a tömör kis lélektani remekműben: a dicsérő jelzők feltűnő sokaságát — ezekkel a rendi jellemzések általában csínján bántak: „éles“ elméről, „kiváló“ előmenetelről igen ritkán beszélnek —, a jellem kitűnő rajzát — micsoda életművet fog majd létrehozni a „kolerikus“ Pázmány kemény akarása, és mennyi szenvedést, mennyi belső válságot okoz neki „submelankolikus“ érzékenysége —, vagy a jövő pályafutás óvatos-élesszemű megjósolását, hiszen a század egyik legnagyobb vezéregyéniségét bocsátják most ki kezük alól.

Egyvalamiről azonban nem emlékezik meg a rendi jellemzés, nem is tudhat róla. Ez pedig az a nem kevésbé csodálatos tény, hogy a megerőltető szellemi munka, az odaadó készségű lelki formálódás, a hazájától távol töltött hosszú idő során a magyarság és missziós elhivatottság mélyrétege Pázmány szívében nem satnyul el, sőt egyre izmosodik. Csak így érthető, hogy a legelső adott alkalommal a szököár erejével és bőségével tör felszínre. Szépen írja Kornis: „A messze idegenben majdnem két évtizeden át megőrzi magyarságát, sőt ennek tudata csak fokozódik benne. Amikor hazajő . . . úgy ír, mintha sohasem lett volna távol: töről metszett magyarossággával, nagyszerű ere-

deti szófordulataival, pompás írói művészetével, stílusának hatalmas energiájával egy új nemzeti irodalomnak megalapítója.“²

Nem mintha csukott szemmel és szívvel járt volna Krakkó, Bécs, Róma szépségei és kultúrkincsei között. Inkább nagyon is szomjasan szívott magába minden értéket, minden nemes hatást, amit tájak és emberek, tapasztalat és nevelés nyújthattak neki. De mégsem olvadt fel a nemzetköziség kohójában: mindezenközben makacsul virrasztott lelke mélyén sajátos hivatásának tudata. Amit Európától kapott, azt fel tudta dolgozni harmonikus magyar és pázmányi egésszé, nemzete javát, felemelését célzó missziós kincssé.

A tehetséges, sokoldalú fiatal jezsuitáért szószék és katedra verseng. Wujek viceprovinciális még folyvást számít rá mint a gyulafehérvári nagytemplom és fejedelmi udvar szónokára. Carrillo is az erdélyi misszióba szánná. Bizonyára beszélt még erről generálisával római útjai alkalmával. De Erdélyből éppen 1597-ben ismét nyugtalanító hírek futnak be. Ügylátszik, féltik a fiatal pátert, akinek kiképzésére annyi gondot fordítottak. Legalábbis 1597. febr. 22-én a generális azt írja P. Wujeknak: Alber osztrák provinciális és P. Carrillo véleménye szerint is jobb, ha Pázmány előbb Ausztriában működik, úgy megy aztán Erdélybe.³ Végre 1597. júl. 20-án Acquaviva közli Alberrel: Pázmányt „via brevi“ küldi Ausztriába, ott döntsék el, mire alkalmazzák.⁴ Kétségtelen tény azonban, hogy az 1597. júl. 30-án Carrillo és négy utitársa — köztük ismét első helyen Pázmány — részére kiállított „litterae patentes“ Erdélybe szól.⁵ Acquaviva tehát elvben tartotta magát kezdeti szándékához. Roppant érdekes lenne olvasnunk Pázmánynak azt a levelét, amelyben első beszámolóját küldi Grácból rendfőnökének. Ez sajnos elveszett. Megvan azonban Acquaviva válasza, amely szerint nemcsak azt tudta meg leveléből, hogy szerencsésen odaérkezett, hanem azt is: milyen készséges és serény lélekkel lát a provinciálisától rábízott munkához. Azt kívánja, írjon neki gyakran magáról és kurzusa sikeréről.⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy P. Alber mondta ki Bécsben a döntő szót. És nem csodálhatjuk, hogy ez Grác javára szólt. Viller provinciális már annakidején is nehezen engedte el maga mellől a tehetséges skolasztikust, hogyne örült volna utóda, hogy mint kész tanárt visszakapja.

Egyelőre tehát a katedra győzött: Carrillo Grácban hagyja utitársát, akihez pedig Erdélyben annyi szép reményt fűztek. A csalódott erdélyi misszió nem adja meg magát egykönnyen. 1601-1603 között több kísérlet történik, hogy Pázmányt Erdélybe vigyék. Acquaviva is még mindig az eredeti elgondolást képviseli: azt írja Albernek, átengedheti Erdélynek Pázmányt, ha tud gondoskodni pótlásáról.⁷ De a terv sohasem sikerül: mindig közbejön valami. Tíz év múlva Pázmány majd végleg eljegyz magát a szószékkel és a pennával, amelyhez halálig hű marad.

De soha többé nem adatik meg neki, hogy szűkebb hazáját viszontlássa. A Gondviselés nagyobb szerepet szánt neki, mint amiről ifjúsága gondos nevelői közül bárki is álmodhatott volna: a magyar Sion ormára állította, hogy legyen egész nemzetének „húséges dajkája”,⁸ századokra messzefénylő jele.

JEGYZETEK

Erdélyben

- ¹ DR III 305-307. (Documenta Romana — lásd a Bibliográfiában)
- ² Fraknoi először egy váradai újságban közli ezt a jelenetet: Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban. Klny. a Tiszántúl 1901. évi 31. sz.-ból, 8. — Két év múlva megjelenő „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal“ c. művében így ír: „... aki kétségkívül Pázmány Miklós alispán volt.“ (3. k. Bp. Sz. István 1903. 176)
- ³ H. Brémond: Histoire littéraire du sentiment religieux en France depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours. I. (Paris, 1935) 15.
- ⁴ A *Pázmány-nemzetség* történetét és Pázmány származását röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze: Géza fejedelem idején két testvér: Hunt (Hont) és Pázmán, Sváboországból a Szentföldre indult, de Géza kérésére Esztergomtól északra és délre letelepedtek. Ők a vezérei annak a seregnek, amely a pártütő Koppányt legyőzte. Jutalmul István fejedelemtől a Garam és Ipoly partján kapnak birtokokat. A XIII. sz. elején Bihar megyében találjuk őket, a Sebes-Körös partján van egy Pázmán nevű falu. Pázmány Istvánnak Róbert Károly kiűtött három foga helyett három bihari falut ajándékozik. (Arany János: Pázmán lovag!) Mátyás király idején, 1465-ben újabb falvakat kapnak. Báthory Zsigmond fejedelem 1594-ben Pázmány Györgyöt (Péter testvérét) és Gergelyt (nagybátyját) érdemeikért megerősíti birtokaikban. — A mi Pázmányunk dedápa, Pázmány János 1520 körül lett kálvinistává. Felesége Artánci Kata. Egyik fia Péter, ennek második felesége Csáki Katalin. Ettől származik Pázmány Miklós, Péter atyja, aki 1560 körül a család feje. Első felesége, Massai Margit, 1578 után meghalt. 1582 körül elveszi a katolikus Toldy Borbálát. Első házasságából született Péter 1570 október 4-én, a másodikból 1582-ben vagy 83-ban György. 1584 őszén halt meg, egyes kutatók szerint szept. 8, mások szerint nov. 4 körül. Pázmány Györgynek, Péter öccsének 1623-ban született egy Miklós nevű fia, akit Pázmány téritett a katolikus vallásra és grófi rangot kapott. — Pázmány tehát jogos öntudattal írja magáról: „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más . . . Mert noha most a sok hadak között megaprósodott a Pázmány-nemzetség, azt bizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak. A nagyanyám Csáky Miklós lánya volt, az anyám Massai-nemzet volt, Artánci Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyjafiai voltak az atyámnak.“ (Thurzó nádornak 1616 aug. 20-án: ÖL I 61)
- ⁵ P. Piattinak 1585. márc. 10. DR III 478.
- ⁶ ÖM I 418, III 312 és ÖL II 82, ill. i. m. 3-4. A Pázmány-idézetek helyesírását egy kissé mai helyesírásunkhoz idomíttottuk.
- ⁷ Szántó levele Acquavivának 1581. szept. 1. DR III 61.
- ⁸ Vö. Campano Acquavivának 1584. márc. 31. DR III 412.

- ⁹ Vö. Fr. Sacchini: Hist. Soc. Jesu V/1 180.
- ¹⁰ Lásd erről bővebben a fejezet végén.
- ¹¹ Wujek levelezése. Roczniki . . . 46 (1919) 58, ill. DR III 624.
- ¹² Wujek Acquavivának 1588. okt. 5: ARSJ Fondo Ges. 650 B/ Nr. 566.
- ¹³ Ratio Seminarii Claudiopoli administrandi. A R. P. Antonio Possevino praescripta. DR III 230-34. A levél: uo. 412. Possevino megbízatásáról: DR III 230.
- ¹⁴ ÖL I 294: Sopron, 1622. jún. 20; ill. I 677: 1628. okt. 3. Senkvicz prepost felterjesztése Pázmány nevében.
- ¹⁵ Campano levele 1584. dec. 1. DR III 526.
- ¹⁶ Campano 1584. márc. 31. DR III 412.
- ¹⁷ 1581. máj. 4. DR III 24.
- ¹⁸ Campano 1585. dec. 1. DR III 527.
- ¹⁹ Mercurian generálisnak 1580. febr. 8. DR II 47.
- ²⁰ DR III 231. ²¹ Sík 14-15. ²² ÖL II 73.
- ²³ P. Piattinak 1585. márc. 10. DR III 474.
- ²⁴ Biró Vencel: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszenmárton, 1925. A Báthoryak kora. 53. — Vö. Campano Acquavivának 1585. dec. 1.: „Iam fere collegium nostrum spoliavit scholam haereticam.“ DR III 527.
- ²⁵ ÖL I 607 (1627. jún. 7) és I 294 (1622. jan. 20).
- ²⁶ Az adatokra nézve lásd a katalógusokat.
- ²⁷ DR III 611. ²⁸ Uo. 455-59. ²⁹ Uo. 611.
- ³⁰ Regulae communes 9.
- ³¹ Ratio studiorum. Lásd M. Pachtler: Die Reform unserer Gymnasien. II. Geschichtlicher Überblick über das alte Gymnasium vom 16. Jahrhundert bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu. Stimmen aus Maria-Laach 17 (1879) 150-52.
- ³² ÖL I 677. ³³ f. 165r
- ³⁴ Wujek levele Acquavivának 1588. okt. 5.
- ³⁵ Pázmány később aggódik, hogy így a nemesi családok kihalnak, mert ötösével-hatosával küldik a noviciátusba sarjaikat. Ezért arra kéri a Szentszéket, hogy a jezsuiták ne vehessenek fel a magyar főnemesek közül senkit az esztergomi érsek megkérdezése nélkül. ÖL I 607.
- ³⁶ I. m. II (Bp Akadémia 1969) 378.
- ³⁷ Lásd DR III 396.
- ³⁸ Ki térítette meg Pázmány Pétert a katolikus hitre? Nagyvárad 1901.
- ³⁹ V. Pál pápa brevéje 1616. nov. 10: ÖL I 779.
- ⁴⁰ ARSJ Hist. Soc. 56 f. 113.
- ⁴¹ Lásd erről később, Szántó jellemzésénél.
- ⁴² É. Villaret: Les Congrégations Mariales (Paris 1947) 199, ill. Fr. Weiser SJ: Die marianischen Kongregationen Ungarns und die Rettung Ungarns, 1686-1699 (Regensburg, Pustet 1891) 19.
- ⁴³ Bp. OL. Acta Jes. Irreg. B. 414. f. 1654.

- ⁴⁴ Fraknói 8. ⁴⁵ Pol. 7 II f. 111r.
- ⁴⁶ Vö. DR III 107: „Ordo studiorum, a P. Magio constitutus alibi, hic servetur donec aliud fuerit ordinatum.“ Ez az „ordo“ nem más, mint az 1569-es Ratio studiorum, amelyet P. Maggio mint lengyel vizitátor az ottani kollégiumokban 1570-ben már bevezetett. Szövegét a Monumenta Paedagogica S. I. quae primam Rationem Studiorum anno 1586 editam praecessere (Madrid 1901) c. kiadvány 280-312. oldalán találjuk meg. Hogy ez a szöveg valóban nem más, mint az első jezsuita Ratio studiorum, azt Lukács László SJ bizonyította be körületekintően tanulmányában: De prima Societatis Ratione studiorum sancto Francisco Borgia praeposito generali constituta (1565-1569) in: AHSJ 27 (1958) 209-32. A következőkben ennek rendelkezéseire támaszkodunk.
- ⁴⁷ 1588. okt. 5. ⁴⁸ Lásd az imént idézett gyűjtőkötet 313 skk. oldalain.
- ⁴⁹ Az itt közöltekre nézve lásd Pachtler II 200-204.
- ⁵⁰ Vö. DR III 363. Az 1584-es katalógus adatai.
- ⁵¹ 1585. aug. 9. DR III 503. ⁵² A Veress: Epist. et acta II 234.
- ⁵³ A fejezetben közölt adatokhoz általában vö. Bíró Vencel: A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején (1579-1588-ig). Kolozsvár 1914 — valamint M. Barbera SJ cikksorozatát a jezsuita nevelésről: La Civiltà Cattolica 97 (1946) III 117-123, 98 (1947) I 50-58, II 51-64, 147-151 — végül a már idézett Ratio Seminarii, DR III 230-234 és Leges Seminariorum Pontificiorum, uo. 236-37.
- ⁵⁴ DR III 502. ⁵⁵ Uo. II 500.
- ⁵⁶ Campano Aquavivának 1584. febr. 27. DR III 398.
- ⁵⁷ Campano levele 1584. febr. 24 (DR III 400), 1585. máj. 25 (487), Capecie 1585. aug. 9. (502).
- ⁵⁸ Id. Sík 17. ⁵⁹ Uo. 16-17. ⁶⁰ DR III 115, 174. ⁶¹ Sík 17-18.
- ⁶² DR III 545.
- ⁶³ Uo. 175, 534. — Veress Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története (Erdélyi Múzeum 1906) 184.
- ⁶⁴ ÖM I 413 és IV 784.
- ⁶⁵ Szántó (Arator) István sz. 1540 körül Devecseren (Veszprém m.). 15 éves korában édesanyját, két nővérét és öccsét a törökök rabszíjra fűzték. Ekkor került Galgócra szabómester nagybátyjához. A sötét élmény bizonyára élethossziglan ráfeküdt kedélyére. Mint világi kispap került Rómába, de már 1561-ben belép a jezsuita noviciátusba. A teológiát Bécsben végzi. 1563-ban dr. phil. 1566 dec. 20-án Nagyszombatban pappá szentelik. Bécsben és Grazban filozófiát tanít. 1575-től Rómában magyar gyóntató. Az ő sürgetésére alapították a Coll. Hungaricumot, amely később a német kollégiummal egyesült — Szántó nagy bánatára. Kolozsvárra 1580. febr. 20-án érkezett mint magyar szónok. 1584. február 19-én Nagyváradra küldik házfőnöknök és magyar szónoknak. 1587 nyarán Gyulafehérvárott prédikál és neve Liesszivel együtt Báthory Zsigmond fejedelmet. 1588. dec. 20-án ő tartja a kiüzetéssel fenyegetett jezsuiták mellett a magyar védőbeszédet. A kiüzetés után az egri püspökség területén népmiszsiókat tart. 1589-ben Sellyén, 1590 decemberében Váralján találjuk. 1591 nyaratól a bécsi kollégiumban kazuisztikát tanít. 1592-ben a

magyarok kérésére ugyanott magyar szónok és febr. 9-én leteszi ünnepélyes fogadalmait. Filozófiát és teológiát tanít. 1600 elején Turóóra kerül. A Bocskay-felkelés idején összes írásai elégnék. Olmützbe küldik, ott dolgozik héber, görög és latin szöveg alapján készülő szentírásfordításán. Eközben éri a halál 1612. júl. 3-án. Hatalmas szóbeli — szónoki és vitatkozó — tevékenysége mellett erős irodalmi működést is folytatott. Művei: Összeállított egy magyar katekizmust és imakönyvet, ezek nem maradtak fenn. Megírta a jezsuita rend történetét Erdélyben (*Historia Seminarii Hungarici*). Sokat fordított olaszból és latinból. Legnagyobb vállalkozása a valószínűleg 1590-ben kezdett bibliafordítás. Sajnos ebből sem maradt ránk semmi.

⁶⁶ 1581. aug. 22. DR III 47. ⁶⁷ Acquavivának 1581. szept. 1 Uo. 61.

⁶⁸ 1585. jan. 5. 450 skk.

⁶⁹ Wujek Acquavivának 1581. ápr. 12. (DR III 7), jún. 2 (27), aug. 18. (40).

⁷⁰ Campano Acquavivának uo. 138.

⁷¹ Uo. 56; 46-47. ⁷² Uo. 63-64; 53. ⁷³ Uo. 155. ⁷⁴ Uo. 556.

⁷⁵ 1600. máj. 28. Germ. 179, 129v.

⁷⁶ *Wujek Jakab* Vagroviec-ben, Posen tartományban (Lengyelország) született 1540-ben. Bécsi és krakkói tanulmányairól, meg hivatásának kalandos megszületéséről maga írt a *Vocationum liber*-ben. Rómában lépett a Társaságba 1565. júl. 25-én. Két év múlva Pultuszkban találjuk, itt szentelték pappá. Onnan Poznanba került mint a kollégium rektora. Már akkor elismert templomi szónok. A latinon kívül a görögben és héberben is igen járatos volt. Pultuszkban avatták teológiai doktorrá 1570-ben. Tíz éven át volt kollégiumi rektor. 1579-ben Vilnából kerül az erdélyi misszióba. Kolozsvárott rektor 1584 januárjáig, majd Lengyelországban működik. A pestis után kb. 1587 augusztusától ő szervezi újjá a kolozsvári házat. 1587 októberétől 1589 januárjáig, a rend kiűzetéséig, mint erdélyi viceprovinciális Gyulafehérvárott tartózkodik és Báthory Zsigmond fejedelem nevelője. Utána Krakkóban és Poznanban van, de az erdélyi misszió második szakaszában minden tiltakozása ellenére újból visszakerül viceprovinciálisnak 1595-től 1597 januárjáig. Krakkóban halt meg 1597. július 27-én.

⁷⁷ 1582. aug. 24-25, szept. 21. DR III 135, 142.

⁷⁸ Uo. 144. ⁷⁹ Uo. 556. ⁸⁰ Uo. 135-36.

⁸¹ Erről később, Pázmány lengyelországi tartózkodásánál lesz szó.

⁸² Campano 1582. jún. 26, szept. 3. DR III 125, 139.

⁸³ Campano Acquavivának 1582. aug. 24-25. DR III 134-36.

⁸⁴ Sacchini: *Hist. Soc. Jesu* V/I 180.

⁸⁵ Életének és jellemének legjobb összefoglalását Michele Volpe S. J. könyvében találjuk: P. Antonio Capece S. J. *Martyre nel Giappone*. Napoli 1912. A második fejezet szól a három jezsuita Capeciről. 1546-ban született Salernoban, nemesi családból. A humaniora elvégzése után filozófiát és polgári jogot tanult. 26 éves korában, 1571. aug. 15-én lépett be Rómában a S. Andrea noviciátusba. Már akkor szónok és költő hírében állt. De a Társaságban mégis elvégeztették vele a teljes filozófiai és teológiai kurzust. Mindkettőben akadémiai fokoza-

- tot nyert. Utána a Collegium Romanum-ban tanít és a római angol kollégium egyik alapítója. 1583. júl. 15-én nevezik ki a kolozsvári kollégium rektorává. 1584 februárjában veszi át hivatalát. 1586. júl. 31-én pestisben meghal.
- ⁸⁶ Campano Acquavivának 1584. febr. 27. DR III 399.
- ⁸⁷ Vö. Acquavivának írt levelét 1584. febr. 27. DR III 403.
- ⁸⁸ Uo. 431. Szántó beszámolója. ⁸⁹ Uo. 443.
- ⁹⁰ 1582. szept. 3. DR III 139. ⁹¹ Uo. 450.
- ⁹² Wujek lev. Roczniki . . . 46 (1919) 59. ⁹³ 1586 máj. 20. DR III 578.
- ⁹⁴ Uo. 526, 487. ⁹⁵ 1586. jan. 15. DR III 542.
- ⁹⁶ *Johann Ardolphus* a déltiroli Alberben született. Rómában a Collegium Germanicumban tanult. 1573-78 között végzett filozófiát és teológiát. 1578 decemberében P. Possevino egyik társa svédországi útján, és ott a hitében ingatag III. János király katolikus vallású első felesége mellett mint lelkivezető és lekipásztor működött. Valószínűleg csak egy évvel Possevino után, 1581-ben hagyta el Stockholmot. Braunsbergába ment és ott belépett a Jézustársaságba. Az 1583-as csoporttal került Erdélybe. Az iskolában — mint már Braunsbergában is — egyformán kiválóan tanít görögöt és latint és a szászok szónoka, bár azok nehezen értették tiroli tájszólását. 1586. júl. 31-én halt meg pestisben.
- ⁹⁷ 1585 jan. 27 (DR III 459), 1586. jan. 28 (545).
- ⁹⁸ Ezt megerősíti, hogy Campano provinciális már néhány hónappal belépése után arra gondol: szükség esetén őt teszi meg noviciusmesternek. DR III 167.
- ⁹⁹ Uo. III 611. ¹⁰⁰ 1585. aug. 9. DR III 499.
- ¹⁰¹ *Girolamo Fanfonio* 1578. nov. 2-án született Velletriben. 21 éves korában lépett a Társaságba, de már előtte retorikát és filozófiát tanult. A Társaságban teológiát végzett. A római szemináriumban repetitor volt grammatikából, filozófiából és teológiából, valamint stúdiumprefektus. Erdélybe vezető útján egyideig Krakkóban tartózkodott és ott nagyon jól szónokolt olaszul. Kolozsvárott 1584-ben retorikát és dialektikát tanított, 1585 őszétől pedig filozófiát. Ő volt a Szentháromságról nevezett konviktus vezetője is, továbbá iskolaigazgató és a Mária kongregáció vezetője. 1585. jún. 14-én Campano az akadémiái grádusra terjeszti elő. 1586. aug. 17-én halt meg pestisben.
- ¹⁰² DR III 505-7, 590-91. ¹⁰³ Uo. 408. ¹⁰⁴ Uo. 613, 622.
- ¹⁰⁵ Kornis Gyula: Pázmány személyisége (Bp. 1935) 5.
- ¹⁰⁶ Lásd: Nyílt parancs az 1682 ápr. 2-án megnyílt főpapi határozmány határozatairól . . . ÖL 697.

Lengyelországban

Első fogalmazását 1. Katolikus Szemle (Róma) 15 (1963) 206-218.

¹ Lányi Ede SJ: Pázmány fejlődése. Egyházi Lapok 58 (1935) 343.

² ÖL II 488, 539.

- ³ A. Kroess SJ: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I* (Wien 1910) 421. N. Angelini SJ: *I beati can. Crisino, padri Pongrácz . . .* (Roma 1904) 49.
- ⁴ S. Timon SJ: *Purpura Pannonica* (Tyrnaviae 1715) 60.
- ⁵ Bp. Egyetemi Könyvtár, Coll. Kaprin. 99 f. 8 és 235.
- ⁶ Az 1590-i jaroslavi katalógus 1588 novemberére, az 1597-i római katalógus 1588 szept. 8-ára teszi a belépés idejét: Pol. 7 II f. 111r és Rom. 53 f. 257.
- ⁷ Fondo Ges. 650 B Nr. 566 és Polonia Sacra 3 (1950) 1-2. füzet 90. (Ezt a lengyel bibliafordítás 350. évfordulójára, Wujek tiszteletére kiadott különszámot még többször fogjuk idézni: a továbbiakban Pol. S. jelzéssel.) — Vegáról lásd még Coll. Kaprin. B. 99, f. 8: „Unde per Emmanuelem Vegam Lusitanum . . . Cracoviam missus ad novitiatum“.
- ⁸ Veress A.: *Epistolae et Acta Jesuitarum Transylvan. II* (Bp 1913) 166.
- ⁹ Ezekről az *Annuae Litterae Soc. Jesu* 1588, 85 és 89. lapján olvashatunk. A pestis áldozatairól P. Busau részletes beszámolót küld P. Skargának, P. Wujek pedig Acquaviva rendfőnöknek (Roczniki . . . 46 (1919) 57-60).
- ¹⁰ Pázmánynak az 1587. esztendőben — elhunyt atyja helyett — egy birtokpört kellett lefolytatnia a két Csáky-testvér ellen. Ez volt első nyilvános szereplése: Esztergom, Prímási világi levéltár T. 203 és 211. „Nicolao Pázmány fatis functo, filius eiusdem Petrus Pázmán causam hanc reassumit . . .“ A pert meg is nyerte és ezzel visszaszerzett a családnak két falut.
- ¹¹ Meszlényi Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században* (Bp. 1913) 194 és 200.
- ¹² Sík 20. ¹³ ÖM V 349.
- ¹⁴ Jan Wielewicki SJ: *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jesuitow u. S. Barbary w Krakowie* (Kraków 1881) 116-7.
- ¹⁵ Révai Lexikon II (1911) 689
- ¹⁶ *Dziennik* . . . 113, 117, 118-122, 124
- ¹⁷ Fr. Stegmüller: *Jesuitentheologie in schwedischen Bibliotheken AHSJ* 18 (1949) 194.
- ¹⁸ *Boterus Lőrinc* 1587. szept. 20-án lépett be a lengyel provinciába, előtte már elvégezte a filozófiát, sőt a teológiát is megkezdte a vilnai akadémián. Elöljárói először a livóniai Dorpatba, majd 1588. márc. 9-én, 8 hónappal Pázmány belépése előtt, a krakkói noviciátusba küldték. Anyanyelvén kívül valamennyire beszélt németül, lengyelül, kicsit olaszul és észtül is. Később 3 évig P. Norvegus (Lauritz Nilsson) társa és tanácsadója az északi misszió ügyében. Mint a noviciusmester segítője és a vilnai szeminárium viceprefektusa gondoskodik hazája missziójának utánpótlásáról.
- ¹⁹ A kézirat első része 126, a második 257 levélből áll. A címlap csak az első részt jelzi: „Tractatus formandis in religioso perfectoque Societatis Jesu instituto animis perquam accomodus ex optimis auctoribus concinnatus per RP Fabritium Pallavicinum Genuensem Soc. Jesu Theologum novitiorum Cracoviae moderatorem felicissimum.“

Anno Domini 1588.“ Ezt a konferenciasorozatot a T 352 jelzésű kézirat is tartalmazza és Stegmüller ismertette említett cikkében. Minthogy a noviciusmester már 1587 őszén megkezdte konferenciáit, Boierus pedig csak 1588 márciusában érkezett oda, írása inkább utólagos másolat, mint előadás közben készített jegyzet. Ezt bizonyítja az írás egyenletessége és a művészien kicifrázott befejezés is. — A második rész zömmel szintén 1588-ból való: a f. 57r-en az író a Jézus Társaságának engedélyezett búcsúkat 1588-ig foglalja össze. A kézirat a második felének érdekesebb válogatott témái a következők (a csoportosítás és számozás tőlem való; zárójelben a kézirat fóliaszáma):

- a) A Krisztus-követéshez szükséges isteni adományok (136)
 1. Summarium Constitutionum (1r)
 2. A cremonai püspök fejtegetései a 3 szerz. fogadalomról (15r)
 3. Az alázatosság 12 foka (Sz. Benedek szabályaiból) (32r)
 4. A szerzetesi és a világi állapot tükré (35r)
 5. Ratio conscientiae, Examen pro generali confessione (45r)
- b) Jogi jellegű jegyzékek:
 1. A J. T.-ban fenntartott esetek (casus reservati) (52r)
 2. A pápától engedélyezett privilégiumok (57r)
 3. A 7 római stációs templomban nyerhető búcsúk (60r)
- c) Noviciátusi gyakorlatok megörökítése:
 1. A szónoki gyakorlat „Scitote quonam pacto“ kezdetű formulája latin, svéd, észt, lengyel, német és olasz nyelven (64r)
 2. Miért kell a csendhallgatást megtartani? (74r)
 3. Az utazók 12 szabálya (Regulae peregrinorum) (75r)
 4. A lelkiolvasmányok jegyzéke: ebédői olvasásra (76r), a noviciusoknak (77r), az asztali olvasás ellenőrzőjének szabályai (78r)
 5. Tiltott könyvek jegyzéke a profán és lelki irodalomból (78r)
- d) Elmélkedési vázlatok egyes erényekről (79r)
- e) A jezsuita lelkiéletéről szóló magyarázatok: szabálymagyarázat, lelkiismeretvizsgálás, szentáldozás, gyónás, stb. (136r)
- f) Libri ascetici a Patribus S. J. conscripti Ronsignolio tr. (= traditi?) (257r). Ez az utolsó rész jóval később készült: 1606-ban megjelent munka is szerepel benne.

²⁰ A krakkói ház külső történetére és belső életére nézve főforrásaim: a kézirat os háztörténet (Historia Domus Probationis Cracoviae ad S. Stephanum) Pol. 66; a Provincia szokásai: Ordo domesticus Provinciae communis a P. Decio Striverio Provinciali Poloniae a. 1604 (régí szokások írásba foglalása) Pol. 4. — Az egész lengyel rendtartomány életéről 3 provinciái gyűlés tájékoztató. Határozatait lásd: Acta Congr. Prov. 1576 (Pol. Congr. 97), 1587 (Pol. Congr. 43), 1590 (ÖNB 11977).

²¹ ÖNB Kod. 11977, f. 68r. ²² Boierus f. 78r.

²³ Schütz Antal: A nemzetnevelő Pázmány (Bp. Sz. István 1938) 11.

²⁴ ÖM I 208. ²⁵ Pol. S. 54.

²⁶ A lelkeségi vitáról lásd J. de Guibert: La spiritualité de la Compagnie de Jésus (Roma, Instit. Hist. 1953) 204-207, és saját rövid ismertetésünket a Rómáról szóló fejezetben.

²⁷ Duhr I 538. ²⁸ Reg. comm. 9. ²⁹ Lásd az Ordo domesticus-t.

³⁰ A bécsiek 1587-ben kérték, hogy latinul tarthassák, mert a német beszédeket sokan nem értik. Róma válasza: néha lehet latinul.

- ³¹ Az 1590 decemberi bécsi katalógus szerint: „parum Polonicam novit linguam“. Austr. 123 f. 9.
- ³² Congr. Prov. Pol. 1590, ÖNB 11977 f. 97v: „ob angustiam loci, antequam finiatur fabrica, multi novitiorum infirmantur.“
- ³³ Hist. dom. 89r. ³⁴ Uo. 89v és Dziennik . . . 116.
- ³⁵ Hist. dom. 90rv. ³⁶ Pol. 7 II f. 77c.
- ³⁷ Az 1587-es csoport tagjai: Dobokay Sándor, Mediomontanus, aki később Moldvába, majd Udvaraljára kerül, a kolozsvári Alárdi (Alarth) Mihály, a nagyváradai Rivulinus, a váradi Puskás és a gyulai Koppany. 1588-ban léptek be: okt. 31-én Nagy János, novemberben Forró, Kabos, Pázmány.
- ³⁸ Csak egy remek „négyesfogat“ kerül össze tíz év múlva a sellyei kollégiumban: Dobokay a rektor, Pázmány a hitszónok és tanulmányi felügyelő, Forró a spirituális-katekéta és Rivulinus a házgondnok. Ugyanakkor a bibliafordító Káldi György Brünnből jön, Vásárhelyi Gergely átmenetileg a ház építését vezeti, Hajnal Mátyás, az író a grammatika tanára és Eszterházy Miklós egyike a 400 növendéknek.
- ³⁹ J. Teschitel SJ: Schweden in der Gesellschaft Jesu. AHSJ (1952) 329-343; 331-333, 339.
- ⁴⁰ ÖNB 11977, f. 63bis v. ⁴¹ DR III 203. ⁴² Pol. I 81, f. 9.
- ⁴³ St. Zaleski: Jezuci w Polsce I (Kraków 1900) 676. — Az 1587-es házi katalógusban P. Abyrcumbi és P. Pallavicino még együtt szerepel.
- ⁴⁴ ÖNB 11977 f. 91r.
- ⁴⁵ *Fabrizio Pallavicino* 1555-ben Genovában született. Rómában lépett a Társaságba 1574. máj. 29-én. Fabius de Fabiis noviciusa. Filozófiai és teológiai tanulmányait a Collegium Romanum-ban végezte, ugyancsak Rómában az angol kollégiumnak lett tanulmányi felügyelője, majd különböző kollégiumokban — köztük a Coll. Romanumban — tanított: görögöt, matematikát, filozófiát. 1589 márciusában a generális visszahívja Krakkóból Rómába. A subalpin kollégiumok vizitációjával bízta meg. Aszketikai munkáján kívül egyik kézírata gyakorlati érzékről is tanúskodik: *De cambiis mercatorum*. Ennek nyomdába készítése közben érte a halál. Napszúrásban hal meg szülővárosában 1600. szept. 7-én.
- ⁴⁶ DR III 636.
- ⁴⁷ Alegambe: *Bibliotheca Scriptorum S. J.* (1643) 107.
- ⁴⁸ *Notulae Exercitiorum*. Uppsalai Egyetemi Könyvtár T 352, számozatlan lapokkal.
- ⁴⁹ Hist. dom. f. 89v.
- ⁵⁰ *Sawicki* Curriculum vitae-jét lásd Pol. 7 I f. 258r (Krakkó, ad S. Barbaram, 1599 aug.), II f. 56r (1587 június végén, Danzig), II f. 127 (1590 június végén, Krakkó, ad S. Stephanum). Elég részletes életrajzát közli: Alegambe-Sotvellus (1676) 281. — Vlnában született, kb. 1552-ben. 24 éves korában Rómában lépett a Társaságba. Előtte már elvégzte a human tanulmányokat és a filozófiai kurzust, sőt Rómában a teológiát is megkezdte. 1578-1580 között Bellarmin tanítványa. 1580-ban szentelik pappá. Ezután hét évig főleg tanárkodik, Jaroslavban és a vilnai akadémián elsősorban kontroverzteológiát

ad elő, majd másfél évig a danzigi misszióban működik. 1589 márciusától 1598 augusztusáig a noviciátus rektora és ujoncmestere Krakkóban, majd egy évig a tartományfőnök titkára. 1599 augusztusában a krakkói professzusház kijelölt superiorja. 1620-ban halt meg.

⁵¹ Congr. 97, f. 204v-205r.

⁵² Ezt a kalandot maga írta meg Possevinonak 1605 februárjától júliusáig 11 levélben, amelyet a rend római levéltára ma is őriz: Pol. 81 f. 92-106. A kaland romantikus leírását hozza R. Fülöp Miller: *Macht und Geheimnis der Jesuiten* (München, 1960^o) 515-524.

⁵³ ÖM XII (Bp. 1928) 305.

⁵⁴ M. I. Const. I 54: Aki nem tud egy napot étel és kényelmes ágy nélkül tölteni, az nem fog kitartani. Const. Pars III Cap. II.: A mi hivatásunk különböző helyeken megfordulni és Krisztus helytartójának parancsára mindig készen állni.

⁵⁵ Austr. Congr. 42, f. 172.

⁵⁶ Mon. Nad. V. 75.

⁵⁷ DR III 398.

⁵⁸ Polon. Congr. 43, f. 81.

⁵⁹ Mon. Ign. Directoria (1955). Sawickié 786-789, Quadrantinié 755-772.

⁶⁰ *Fabianus Quadrantinus* (Dreiloth) rutén luteránus szülöktől a porosz Starrgardban született a század közepén. Iskoláit a braunsbergai kollégiumban végezte, ott lett katolikus 1567-ben Hosius hatására. Vele ment 1569-ben Rómába, ahol négy évig a Germanicum növendéke volt. Megtérése történetét maga írta meg *Pallinodiae* c. művében (ezt Hosius összes műveihez szokták csatolni). Pappá szentelik, de öt év múlva elhagyja egyházmegyéjét és visszatér a luteránusokhoz. Három hónap múlva újra katolikus lesz és 1578 májusában felvételét kéri a Jézustársaságba. Még a fogadalmak előtt elhagyja a noviciátust és visszatér Ermlandba, ahol gutstadi kanonok, püspöki káplán, majd helynök. 1582-től kezdve főleg Livónia katolikus missziójában buzgólkodik. 1588-ban másodszor lép be a jezsuita rendbe. 1590-ben a noviciátus házgondnoka és német szónoka lesz. Egy ideig noviciusmester is, majd a lengyel királynő, Ausztriai Anna gyóntatója és életrajzírója. Kitűnő szónok és jó professzor volt. Poznanban és Krakkóban is működött. Elég fiatalon halt meg 1605.márc. 6-án Braunsbergában.

⁶¹ F. Wulf: *Die Bedeutung der schöpferischen Phantasie für die Betrachtung nach Ignatius von Loyola. Geist und Leben* 22 (1949) 461-467; H. Rahner: *Anwendung der Sinne in der Betrachtungsmethode des Hl. Ignatius von Loyola*, ZKTh 69 (1957) 434-456.

⁶² Sík 361.

⁶³ Frideczky J.: Pázmány Péter (Bp. 1942) 70-71.

⁶⁴ Germ. 168 f. 194, Fondo Ges. 645 Epist. sel. II. n. 98.

⁶⁵ Forróról és Kabosról a kaliszi katalógus külön megjegyzi, hogy egy évet és négy hónapot töltött a noviciátusban — innen a pontos időadat: Pol. 7 II 54.

⁶⁶ Fraknoi 20, Lányi 342, Gerencsér: *A filozófus Pázmány* (Bp. 1937) 48.

⁶⁷ Lásd a köv. fejezet elején.

⁶⁸ „Petrus Pasman, Hungarus Varadiensis, annorum ut putat 22, virium debilium ob capitis languorem in domo probationis acquisitum. Societatem ingressus Cracoviae in novembri 1588. Studuit extra Socie-

tatem Claudiopoli usque ad rhetoricam, et in cursu philosophiae logicam absolverat. Vota nondum habet." Pol. 7 II f. 111r.

⁶⁷ Jaroslav leírását és történetét lásd St. Zaleski SJ: *Jezuici w Polsce IV* (Lwów 1905). Nem tartozik a tárgyhoz, mégis megemlékezünk Jaroslav érdekes szerepéről hazánk későbbi történelmében. Másfél század múlva a kollégium templomába temetik a rendház jótevőjét: Bercsényiné Kőszegi Zsuzsannát, Mikes Kelemen reménytelen szerelmét. A szabadságharc idején az Ostrogi hercegi palotában lakik Rákóczi fejedelemasszony. Sok bujdosó kuruc húzódik itt meg a szatmári béke után. Rodostó mellett Jaroslav lesz Rákóczi hűséges híveinek menedéke. Vö. Thaly Kálmán: *Jaroszlavi kutatások. Századok* 1888, 609.

⁷⁰ Vö. ÖM VII 82. ⁷¹ Fondo Ges. 645, Epist. sel. II nr. 98.

⁷² Pol. 7 II Catalog. Alegambe 380: „Vir multae orationis, coniunctionis cum Deo“.

⁷³ Cat. Coll. Jaroslav. 1590 júl. Pol. 7 II f. 108v.

⁷⁴ Thorday János életéről Pázmány prédikációján kívül (ÖM II 794-799) részletesen tájékoztat: Vita Johannis Tordani, Bp. Egyet. Kvt. Coll. Kaprin. 99, f. 40-41; Veress E.: Carrillo Alfonz levelezése II (Bp. 1943) 334, 340, valamint Ipolyi A.: Veresmarti Mihály élete és munkái (Bp. 1875) 420-426.

⁷⁵ Szentiványi Róbert: *Pázmány és Prohászka. Történelmi dolgozatok*, Szeged, 1946, 2.

⁷⁶ „... totus suis scriptionibus et impressionibus intentus“: Masselli provinciális Acquavivának 1592. jun. 26. Germ. 170 f. 180v.

⁷⁷ Lásd 7. jegyzetet. Bibliafordításáról: 52-65.

⁷⁸ P. Laterna levele Acquavivához 1583. IX. 23. DR III 360. LTK² X (1965) 1246: Wujek arbeitete von 1583 an der Bibelübersetzung.

⁷⁹ Pol. S. 83. ⁸⁰ Uo. 59-60.

⁸¹ Masselli Acquavivának 1593. jan. 9. Germ. 171 f. 3.

⁸² Uo. 173 f. 276.

⁸³ Pol. 7 II 134. Skarga pályafutásáról lásd: *Dictionnaire de Théologie Catholique* XI 2230-2245, LThK² (1964) 816-817, továbbá B. Stasiewski: *Reformation und Gegenreformation in Polen* (Münster, 1961) 88-91. A kétkötetes lengyel életrajz: Rychciecki: *Skarga Péter és kora* (Krakkó 1850, 1868) nem került a kezembe. — *Skarga Péter* Grójecben (Mazovia) született 1536 februárjában. Krakkóban és Varsóban tanult, Bécsben nevelősködik. Hazatérve 1564-ben pap és lemlbergi kanonok lesz. Már ekkor elismert szónok. 1568-ban Rómába megy és hamarosan belép a S. Andrea-noviciátusba. Visszatérve Litvánia és Lengyelország különböző helyein dolgozik. 1578-ban a vilnai akadémia rektora lesz. Báthory király tanácsosa, még a hadjáratokra is magával viszi. 1584-ben a krakkói S. Barbara-ház főnöke és áttelepíti a lengyel noviciátust Braunsbergából Krakkóba. 1588 januárjában a 21 éves III. Zsigmond teológusának és udvari szónokának választja. Összes munkáit Vilnában adták ki négy főlírkötetben. A fáradt apostol 1612. szept. 12-én halt meg Krakkóban, 76 éves korában.

⁸⁴ Vö. Öry M.: *Pázmány az ige szolgálatában. Szolgálat 2. sz.* (1969) 66. Lásd erről később a harmadik próbációnál részletesebben.

⁸⁵ Erre a római fejezetben még visszatérünk. — Az ügyről lásd E. Li-kowski: Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung, genannt Union zu Brest. Freiburg (Herder) 1904; főleg 67-69 (a vilnai kezdet War-szewicki és Skarga vezetésével), 95 (a rutén püspökökkel való tárgyalásai 1590-1592), 138-139 (a végső aktusok: bresti zsinat, római küldöttség).

⁸⁶ Kornis Gyula: Pázmány személyisége 63.

⁸⁷ ÖM IV 287.

⁸⁸ ÖM IV 359 és I 37.

⁸⁹ Vö. Szentiványi 92.

Bécsben

¹ Fondo Ges. 645, Epist. Selectae II. nr. 98.

² Appendix a Mahomed vallásáról ÖM III 740.

³ Vö. Péteri János: Az első jezsuiták Magyarországon. 1561-1567 (Róma 1963) 9.

⁴ A következő leírásra nézve lásd K. Ziak: Unvergängliches Wien. Ein Gang durch die Geschichte von der Urzeit bis zur Gegenwart. Wien (Europa) 1964, 98-147 — továbbá egykorú térképek jegyzeteit.

⁵ Péteri 233.

⁶ ÖM V 425, 457.

⁷ OO III 542.

⁸ Hist. Coll. Vienn. f. 38v. [ÖNB Cod. 8367.]

⁹ Germ. 169 f. 16.

¹⁰ Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai I 5 (1591. febr. 22), ill. II 63.

¹¹ Ann. litt. 1591-1593, 194.

¹² E fejezetre nézve vö. főleg: Historia Collegii Viennensis Societatis Jesu a prima eius origine. ÖNB Kod. 8367 — továbbá Péteri János idézett művét.

¹³ Szent Ignác lev. MI Epp. II 303, IV 186.

¹⁴ Félegyházy József: Pázmány bölcselate (Bp. 1937) 121.

¹⁵ A. Wappler: Geschichte der theol. Facultät der k. k. Universität zu Wien 65, idézi Félegyházy 122.

¹⁶ L. Bernhard Duhr SJ: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert. I. (Freiburg i. Breisgau 1907). 274skk, 301sk, 801sk, 804.

¹⁷ Duhr I 274-275.

¹⁸ Péteri 21.

¹⁹ Austr. 123a f. 7, a következő évek: f. 15.

²⁰ J. Kroess SJ: Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I (Wien 1910) 652, 717.

²¹ Kroess 490.

²² Hist. Coll. Vienn. 38v.

²³ Vö. ehhez: Ratio atque Institutio studiorum, Romae 1591, továbbá Duhr I 280skk, Gerencsér i. m. 49.

²⁴ „Professores et scholastici ipsum Aristotelis textum ferant in scholam“ Pachtler II 130.

²⁵ „... et ita ut Theologiae scholasticae vere ancillari et subservire faciant“. Congr. gen. III. can. 8. Pachtler II 132.

²⁶ Vö. Rom. 1 f. 217v: Ex summulis Toleti et Fonsecae.

- ²⁷ A következő részhez lásd: *Ratio studiorum* 1586, Pachtler II 81-85, 98-107, 108, valamint: Ordini de studii nelle scuole superiori, cioè Theologia, Casi, et Filosofia. Roma, Bibl. Naz., Ges. 3562/1433, f. 332r-343v. (1589-ből) Általában az összes jezsuita iskola gyakorlata, kisebb helyi eltérésekkel, egységes volt. Így az itt jellemzett módszer Pázmány római éveire is érvényes. — A római tanulmányi rend három gyakorlatot különböztet meg: előadás, ismétlés és vitatkozás. Ezek a legfőbbek. Mi a pontosabb áttekintés kedvéért jobban tagoltuk a mozzanatokat.
- ²⁸ Pachtler II 108. ²⁹ Pachtler II 83.
- ³⁰ Mario Scaduto SJ: *Il mondo di Luigi Gonzaga* (Róma 1968) 64-65.
- ^{30a} Duhr I 557. ³¹ Félegyházy 137. ³² ÖM II 10.
- ³³ 1586-os *Ratio studiorum*: Pachtler II 103.
- ³⁴ M. Flick: La riforma degli studi all'università Gregoriana. *La Civ. Catt.* 19. nov. 1966, 322.
- ³⁵ Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század. (A magyar irodalom története III.) Budapest (Szent István) 1935, 60.
- ³⁵ Duhr I 287. ³⁷ Decr. 41. *Instit. Soc. Jesu* II (Firenze 1893) 273.
- ³⁸ Sík 26-27.
- ³⁹ *Georg Scherer* 1540-ben született a tiroli Schwaz községben, nyolcgymekes, szegény, de igen buzgó katolikus családból. 1559-ben Bécsben lép be a Társaságba. Előtte zenéléssel kereste kenyerét. Elvégzi a retorikát és két év filozófiát, de már 1561-ben a rendi katalógus mint szónokot (concionator) emlegeti. A nagyszombati kollégium híres német szónoka, P. Seidel, aki ekkor átmenetileg éppen Bécsben prédikál, panaszkodik: nem járja, hogy egy még föl sem szentelt ifjonc nagy tömegeknek prédikáljon vasárnaponként, míg egy élemedett doktor az ünnepekre van beosztva, amikor kevesebben jönnek templomba. Persze nyilván azért jártak Scherer beszédeire többen, mert már akkor megérezték benne a nagy szónokot és a buzgó apostolt (Péteri 279). 1563-ban, még a teológia elvégzése előtt pappá szentelik. 1564-ben magister artium. 1570-ben csak másodéves teológus, viszont a nép tódul prédikációira. 1589. dec. 7-én bécsi vice-rektorra nevezik ki, 1590. ápr. 14-én kapja a litterae patentes-t (*Hist. Soc.* 61 f. 122r), de csak május 20-án iktatják be a rektorságba. 1594-ben Paul Neukirch váltja le. A kollégium templomának főszónoka, a Hofburgkapelle-ben udvari szónok, főhercegi gyóntató, a Szent István-dóm szónoka 1594. aug. 9-ig (Neubeck püspök gyászbeszéde az utolsó, amit ott elmond). 1600-tól Linzben működik, közben 1603-ban kiadja vasárnapi prédikációi gyűjteményét. 1606-ban már második kiadásban, két kötetre bővítve jelennek meg. 1605. júl. 10-én stílszerűen a szószéken éri szélütés. Mégegyszer összeszedi magát, prédikálni is kezd, de nov. 26-án egy második szélütés életébe kerül. Beszédekén kívül 34 vitatratot adott ki, pl.: *Ob der Bapst zu Rom der Antichrist sei?* 1585. *Gelinde Antwort* 1586. *Triumph der Wahrheit wider Lukas Osiander* 1587. *Der lutherische Bettler Mantel* 1590, stb. Néhány visszhang ezekre fellelhető Pázmány későbbi műveiben annak jeléül, hogy forgatta őket. — Jellemzésére nézve lásd Duhr I. 798-820; Schlesinger: *Jesuitenporträts* 240-246; J. Wodka: *Kirche in Österreich*, Wien (Herder) 1959, 209; Paul Müller: *Ein Prediger wider die Zeit*, Georg Scherer. Wien (Reinhold) 1933. Pázmány és Scherer

szónoki elméletének és stílusának összevetéséről lásd Öry: Pázmány az ige szolgálatában Szolgálat 2 (1969) 53-54 és ÖM VI p. XXIX- XXXVII.

⁴⁰ Germ. 170 f. 114.

⁴¹ Reg. comm. 2. Keresztény oktatás vagy sacra lectio: a hitigazságok fejtegetése és szentírásmagyarázat a keresztény nép tanítására. Vö. Const. p. IV. c. 8. nr. 3.

⁴² 1554. jan. 7. Id. Duhr I 805-806.

⁴³ Id. Duhr I 800.

⁴⁴ ÖL II 488.

⁴⁵ Duhr I 814.

⁴⁶ Viller levele Acquavivához 1591. jan. 26-án. Germ. 169 f. 34.

⁴⁷ Yorkban született 1562-ben. 19 éves korában került Rómába az angol kollégiumba és már az év végén jezsuita novicius lett. Utána egy év retorikát és két év filozófiát végzett Rómában, a teológiát pedig 1586-1590 között Bécsben. 1590. nov. 10-én szentelik pappá. 1604-ig tanárkodik, előbb Bécsben, majd 1596-tól Grácban. 1603. nov. 27-én a generális hívására Rómába küldik. Visszaérkezése után már nem tanít, de benn van a házi tanácsban (1605-1606). 1606-ban többszörös kérésére visszatérhet hazájába és haláláig az angol misszióban működik. Húsz évig az általa alapított Leicestershire-i misszió előljárója. 79 éves korában hirtelen hal meg, valószínűleg agyvérzés következtében. — Művei: Három önálló polemikus munkát írt, több könyvet fordított, így Gordon Jakab kontroverziáit és Lessius művét, amely két év múlva második kiadásban is megjelent — és amelyet két évizedes múlva Pázmány Veresmarti Mihállyal fordított magyarra. A japán keresztények üldözéséről is lefordított egy munkát. — Életről lásd H. Foley SJ: Records of the English Province of the Society of Jesus. II. (London 1875) 275-286: The Life of Fr. William Wright.

⁴⁸ Austr. 24 f. 64v, 1587 június.

⁴⁹ Austr. 24 f. 171v; 24 f. 235r.

⁵⁰ Iuvencius: Hist. Soc. V/2 (1710) 173.

⁵¹ Austr. I II f. 175.

⁵² Austr. I II f. 622.

⁵³ Uo. 1592. aug. 16.

⁵⁴ Uo. 634.

⁵⁵ Ennek a fontos dokumentumnak a szövege kissé zavaros. A sok elírás is mutatja, hogy fáradt ember levele. A következőképpen hangzik: „His diebus ingressuri sunt iter Romanum Petrus Pasman Hungarus ex voluntate VRP. ac Iarolus (!) Colens Bohemus, optimi duo fratres. Ille solum absolvit cursum in quo fuit Couensilius et etiam inceperat a festo omnium Sanctorum Theologiam.” Germ. 171 f. 56. (Érdemes megjegyezni, milyen hangsúlyozottan hivatkozik Viller a generális kívánságára; mintha mondaná: nem szívesen bár . . .) Az „ille” névmás nyilván Pázmányra vonatkozik. A kötetkezések felsorakoztatása (solum . . . et etiam) legalábbis szokatlan. A helyes mondat szerkesztésben vagy „hic etiam” kellene, és akkor Colensre vonatkozik, vagy „iste etiam”, és akkor Pázmányra. Viszont az 1592. dec. 2-a után írt katalógusban (a prágai rektor, Voit halála után állították össze) Pázmány még egész határozottan mint „studiosus philosophiae” szerepel. De úgylátszik a filozófiai kurzusnak végére járt és római útja előtt levizsgáztatták a metafizikából. Rómában mindezenre rögtön teológus.

⁵⁶ Hist. Coll. Vienn. f. 40: „10 Martii Petrus Pazman et Jacobus Colens missi sunt Romam ad studium theologicum.” — Vö. Dobronoky: Vita brevis. Bp. Egyet. Könyvtár Coll. Kaprin. 99, f. 31, széljegyzet: „1593 die 10 Martii”.

⁵⁷ Austr. I II f. 644.

Rómában

- ¹ Lásd hivatkozását: ÖM IV 587. Persze ez a visszaúton is lehetett. Carrillo onnan küldte egyik beszámolóját a generálisnak (vö. Austr. 1 II 780r).
- ² Sík 27-28.
- ³ A következőkre nézve vö. Antonio Tempesta: *Orbis Romae prospectus* 1593, cf. Pastor XI (1927) 670-672.
- ⁴ Vö. Kalazantinus [Balanyi György] cikkét: Pázmány Péter népszövegségi tervezete. Kat. Szemle (Róma 1950) 156-160.
- ⁵ Vitae 146 f. 33-42v. ⁶ 1593. ápr. 24 Pastor XI 438.
- ⁷ Ph. Alegambe SJ: *Bibl. Script. S. J.* (1643) 416.
- ⁸ „... et redeuntem ad Collegium hoc nostrum obruunt me domesticae occupationes. Sunt enim in hoc Collegio supra viginti professores et circiter duo milia auditores, ex nostris autem religiosi circiter ducenti.” A löweni egyetem dékánjának írt levele. Le Bachelet SJ: *Bellarmin avant son cardinalat* (Paris 1911) 340.
- ⁹ Cepari: *Vita del Beato Luigi Gonzaga* (Roma 1923) 133.
- ¹⁰ Sotvellus 779. Vö. Sommervogel II 266-271.
- ¹¹ Bp. Egyetemi Könyvtár J 2: *Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu* 1690.
- ¹² Vitae vol. 44-50. Élete: Vitae 134, az idézet f. 74r.
- ¹³ Megtérése históriája. Ipolyi A.: *Régi magyar egyházi írók I* (Bp 1875) 34, 89.
- ¹⁴ Lásd 11. jegyzetet.
- ¹⁵ S. Tromp SJ: S. Roberti Card. Bellarmini SJ *Opera oratoria postuma IX* (Róma 1948) 525-525.
- ¹⁶ Idézi James Brodrick-Giuseppe Ursillo SJ: S. Roberto Bellarmino. (Milano 1965) 169 — akitől a fenti jellemzésnek még több mozzanatát is vettük. Használtuk Fuligatti életrajza első kiadásának 1626-ban készült latin fordítását: Vita Roberti Bellarmini Politiani. A rektori jellemzés: lib. 2. c. 10.
- ¹⁷ Idézi Bartoli: *Della vita di Rob. Card. Bellarmino II* (Napoli 1854) 59. Lásd Brodrick 163.
- ¹⁸ 1605. máj. 30. R. Bellarmino: *Epistolae familiares* (Pragae 1753) 58-59.
- ¹⁹ Rom. 53 f. 217. ¹⁹ Sík 36.
- ²¹ Mario Scaduto: *L'epoca di Giacomo Lainez. Storia della Compagnia di Gesù in Italia III* (Róma 1964) 256. — Életről P. Pirri: *Gagliardiana*, AHSJ 29 (1960) 100.
- ²² Alegambe 314.
- ²³ Pastor XI 499-500. Konstantin Kempf: *Heiligkeit der Gesellschaft Jesu I* (Freiburg 1921) 150-152.
- ²⁴ Megtalálhatók Rómában a *Bibl. Naz. Mss. Ges.* 241 sz. alatt.
- ²⁵ OO II 521. ²⁶ ÖM VI 645.
- ²⁷ Lásd G. Filograssi SJ: *L'insegnamento della teologia* és P. Galtier SJ: *La teologia dommatica. La Compagnia di Gesù e le scienze sacre c. gyűjtemény* 26. ill. 29. oldalán.

- ²⁸ Rom. 53 f. 76v.
- ²⁹ Geschichte der kath. Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit (Freiburg 1933) 155.
- ³⁰ „... voluntate propensi sint ad sacram hanc doctrinam avide et devote capessendam et ... ad proficiendum in eadem sint idonei.“ A bajor hercegnek írt levelében 1551. szept. 22-én. Mon. Ign. Epp. III 659.
- ³¹ „... qui praestant ingenio et natura valde docili“. Ratio studiorum 1586. Pachtler II 115.
- ³² Assiduitas enim quattuor lectionum tolerari vix potest a Nostris salva valetudine. Pachtler II 120.
- ³³ Ezekkel a bécsi fejezetben részletesen foglalkoztunk.
- ³⁴ Cepari 154. ³⁵ Instit. Soc. II (Firenze 1893) 282.
- ³⁶ Const. IV. c. 14. nr. 1.
- ³⁷ A kéziratok rövid jegyzékét lásd a bibliográfiában.
- ³⁸ Bp. Egyetemi Könyvtár A 34, f. 74r. ³⁹ Uo. f. 242v.
- ⁴⁰ A budapesti Egyetemi Könyvtár A 33 jelzetű két vaskos kötete ezeknek az előadásoknak lejegyzését tartalmazza.
- ⁴¹ OO IV 254: Reiiicitur sententia Michael Vásquez.
- ⁴² Pachtler II 67.
- ⁴³ ÖM VI 506. A Szentírás felséges méltóságáról szóló prédikáció.
- ⁴⁴ Pachtler II 67.
- ⁴⁵ Ezek közül a római Gregoriana-könyvtárban Cod. 497 jelzet alatt személyesen átvizsgáltam P. Valtrino Jób-magyarázatát és a Római levélről szóló előadását, P. Medici bevezetőjét a prófétákról általában és főleg Izaiásról, valamint a zsoltárokról szóló magyarázatát. Medici 1599-ben belefogott a Zsidókhoz szóló levélbe, de közben meghalt (f. 202r), előadásait P. Azor vette át, az Énekek énekének magyarázatával.
- ⁴⁶ Vö. erre vonatkozólag: Eöry J.: A Szentírás Pázmány beszédeiben. Egyházi Lapok 43 (1920) 7-8, 22-23. Sík 79-80, 310-314, 357 skk. Öry M.: Pázmány az ige szolgálatában. Szolgálat 2. sz. (1969) 47-70.
- ⁴⁷ Pachtler II 120: regulariter unam quotidie lectionem casuum audire uno biennio. Megkivánja ezt a Const. IV. c. 5 is.
- ⁴⁸ Ordini de studii 334r, 33v „... e gli convittori non odono casi“. A kázus-előadások órarendje is párhuzamos volt a theol. schol.-val.
- ⁴⁹ A kolligátum címe: Tractatus de X praeceptis decalogi traditus a Petro Alagone Romae 1593. Ebben f. 98-224: Tractatus de praecepto Decalogi VII et X. Romae in Collegio Romano traditus a Blasio Mocanto S. J. sacerdote anno 1593. Alagone előadásait f. 225-347v alatt találjuk. A 343v alján a bejegyzés szerepel: „Haec de sexto decalogi praecepto absol. Romae 14. sept. 1593.“
- ⁵⁰ Vö. erre vonatkozólag a kolozsvári fejezetben az erdélyi lelkipásztorkodásról szóló részt.
- ⁵¹ Rom. 52 f. 212, 220r. ⁵² Pachtler II 117.
- ⁵³ Ordini de studii 332r. A délutáni első félóra anyagát nem közli a teológusoknál, csak azt mondja, hogy a theologia scholastica második

tanára „la sera, dopo la prima mezz'ora delle scuole“ tartja óráját. Az 1586-os Ratio studiorum a Szentírást a reggeli első órára teszi (Pachtler II 116), de a Rómában érvényes Ordini szerint „la sera dopo la scholastica, all'ultima hora“ tartják.

- ⁵⁴ Pl. Muzio de Angelis a „De angelis“ 168. oldalán: „legatur hic articulus in D. Thoma“, vagy De caritate 392: „Hae tres quaestiones legi possunt apud D. Thomam, fere enim nihil difficultatis habent“. Vázquez Eucharisztia-traktátusának 17. fejezetében a hallgatókat Suarez magyarázataira utalja. Spinelli időhiány miatt írja elő hallgatóinak a 147. lecke végén: „Legatur Augustinus 15 de Trinitate c. 5.“
- ⁵⁵ Így pl. Vázquez az Eucharisztia-ról nem kevesebb mint 175 előadást tartott, ugyanakkor egyáltalán nem tárgyalta az erre a szemeszterre szintén előírt keresztséget és bérmlást. Spinelli, miután a „De Deo uno“ traktátusról 153 órán át beszélt, elhagyta az egész Szentháromság-tant. Muzio de Angelis az angyalokról csekély 102 előadást tartott. Így aztán azévi utolsó anyagára (De actibus humanis) még a következő tanév két teljes első hónapját is igénybevette.
- ⁵⁶ Ma a teológián az angyalokról legföljebb 2-3 órában emlékeznek meg, De Angelis professzor 102 órát fordított erre. A christologia a soterológiával 60-65 előadást vesz igénybe; Vázquez De Verbo incarnato 115 előadást tartott. A teológiai eredményekről néhány előadásban szólnak; Rómában 180 előadás volt a hit-remény-szeretetről.
- ⁵⁷ Lásd erről bővebben a lelki nevelésről és a harmadik próbaévről szóló részekben.
- ⁵⁸ A. Pérez Goyena: Catedráticos de teología españoles en Roma. Miguel Vasquez de Padilla. Estudios Ecles. 5(1926) 26-43.
- ⁵⁹ Rom. 53 f. 101r. ⁶⁰ Cepari 153.
- ⁶¹ Juvencius: Historiae Soc. Jesu V/2 (Romae 1710) 798-799.
- ⁶² 1604. márc. 10. Fondo Ges. 656a f. 305. Pázmány kiadatlan leveleit másutt publikáljuk.
- ⁶³ Életről és jelleméről lásd LThK² I (Freiburg 1957) 1159; L. Koch SJ: Jesuitenlexikon 146; Alegambe-Sotvellus: Bibl. Scriptorum SJ 406-407; F. Pelster: Zwei Vorträge über Druck und Verlag der Institutiones morales des Johann Azor SJ: AHSJ 12 (1943) 134-144.
- ⁶⁴ Bécsi és római hatások a fejlődő Pázmányra. Kat. Szemle 51(1937) 202.
- ⁶⁵ Alegambe-Sotvellus 658. ⁶⁶ Alegambe 371.
- ⁶⁷ ÖM V 242, I 107. Prado Ezekiel-kommentárjára hivatkozik VI 199,
- ⁶⁸ Alegambe 230.
- ⁶⁹ Lásd: Vocazioni meravigliose alla Compagnia, raccolte dal P. Gio. Antonio Valtrino . . . ad Dei Sanctorumque gloriam et spiritualem Carissimorum Fratrum consolationem. Fondo Ges. 3 kötet és ARSJ Vitae 5 és 14. Vö. AHSJ 1(1932) 256.
- ⁷⁰ Rom. 53 f. 222. ⁷¹ ÖM III 480, IV 255.
- ⁷² „Ne fervore studiorum intepescat solidarum virtutum ac religiosae vitae amor“ Reg. Schol. 2.

⁷³ Életének külső kerete igen egyszerű. 1554-ben Pisában született, 1572-ben lépett a Társaságba. A Collegium Romanumban grammatikát tanított. Egyideig népmissziós szónok volt. A 90-es évek elején a milánói Brerában működött, mint gyóntató, lelkipvezető és kongregációs prézes (ARSJ Med. 47 f. 7v, 43v, 49v, 69v). 1639-ben halt meg Rómában. Művei: *Apparatus ad Meditationes Vitae* D. N. J. C. Romae Corbelletti, 1631. Kéziratban: *Declaratio exercitiorum spiritualium* B. P. N. Ignatii. APUG 1777 f. 1-548v; *Compendium Instructionum spiritualium*, quae privatim Nostris a Praefecto rerum spiritualium traduntur, singulae singulis vicibus, redactum ad methodum trium Statuum, Purgativi, Illuminativi, Unitivi: APUG 1299, és még több hasonló. 1925-ben kiadták lelkigyakorlatait: *Exercitia* a P. J. B. Ceccotti proposita, Coll. Bibl. Exerc. 91, Bruxelles. Annotációi a Manresa c. spanyol folyóiratban folytatásokban jelentek meg 1935-1946 között. — Életére és lelkiségére nézve vö. John V. O'Connor SJ: *The Spiritual Teachings of Father John B. Ceccotti S. J. at the Roman College 1595-1639* (Róma 1949). Lelkipvezetését jellemzi K. Schoeters SJ: *War Johannes Berchmans Mystiker?* ZAM 13 (1948) 240-242. A Collegium Romanum lelkiségéről részletes képet ad Iparaguirre Ignatius SJ: *Para la historia de la oración en el Colegio Romano durante la segunda mitad del siglo XVI.* AHSJ 15(1946) 77-126, Ceccottiról 107-122. Ceccotti részletes curriculum vitae-jét P. Lamalle SJ-nek köszönöm.

⁷⁴ Hitvalló miséjének communiója. ⁷⁵ Cat. triennal. 1619, Rom 53.

⁷⁶ Rom. 185 f. 215v.

⁷⁷ *Apparatus ad Meditationes* 58, 71. ⁷⁸ Uo. 43.

⁷⁹ Isten a mi lelkünk jegyese: ÖM VII 525-537. Isten mindenütt jelen vagyon: uo. 538-551. A többi idézet a Prédikációk ajánlásából, valamint VII 21 és Kalauz I. kv.

⁸⁰ Id. Schoeters, ZAM 13(1938) 241. ⁸¹ *Apparatus* 46.

⁸² ÖM VII 550.

⁸³ Kiadjuk S. Tromp: *Opera oratoria postuma IX. Exhortationes domesticae* (Romae 1948).

⁸⁴ Lásd 16. jegyz.

⁸⁵ Id. Brodrick, Bellarmino 162.

⁸⁶ Kovács Lajos: Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatioi. Kassa 1908.

⁸⁷ Rom. 1 f. 190r, 208r.

⁸⁸ Lásd erre vonatkozólag B. Schneider: *Der Konflikt zwischen Claudius Aquaviva und Paul Hoffaeus*: AHSJ 26 (1957) 3-56, 27 (1958) 279-306; továbbá B. Schneider: *Die Denkschrift des Paul Hoffaeus S. I. De unione animarum in Societate*: AHSJ 29(1960) 85-98. P. Tucciról bővebben Giovanni Gorgianni: Stefano Tucci S. J. (1540-1597): *Educare* 12(1961) 33-49.

⁸⁹ Vö. J. Stierli: *Die Jesuiten* (Freiburg 1955) 116. Ugyanott a 108-110. oldalon az előző gondolatmenet részletes kifejtése.

⁹⁰ Rom. 53 f. 178r-181v: *Index Catalogi Communis Prov. Rom. Confecti ultimo dec. 1593; 1595. ápr. 15: 53 f. 193r skk; 1596 június: 53 f. 217r skk.*

⁹¹ Vö. erre vonatkozólag Öry M.: *Doctrina Petri Cardinalis Pázmány de notis Ecclesiae* (Chieri 1952) 94-96.

- ⁹² 1581. okt. 28-án logikára jött. Agazzari rektor vette fel, Buoncompagni bíboros kifejezett parancsára. Ebbe a kollégiumba ui. az előjáró csak egy prelátus ajánlására vehetett fel valakit. — Az angol kollégium életére, növendékeire és szabályzatára vonatkozó levéltári anyagot az Archivio del Venerabile Collegio Inglese-ben tanulmányoztam, Rómában, a Via Monserrato 43-44 alatt. Felsorolását lásd a bibliográfiában.
- ⁹³ H. Foley SJ: Records of the English Province of the Society of Jesus. VI. Diary and Pilgrim-Book of the English College from 1579 to 1773 (London, Burns & Oates 1880) 130. A továbbiakban is ez a főforrásunk a történeti adatokhoz. Mivel Pázmány életének ez a szakasza teljesen ismeretlen, egy kicsit részletesebben kellett a környezetet megrajzolnunk.
- ⁹⁴ Pastor XI 322. ⁹⁵ Pastor IX 279-280.
- ⁹⁶ Rom. 127 1 f. 220r. Vö. erről az egyik legbuzgóbb nevelő és hivatalosbész, P. John Gerard megemlékezését, in: P. Morris SJ — M. Hoffmann: *Memorien eines Jesuiten* (Freiburg² 1878) 36.
- ⁹⁷ Uo. 13. ⁹⁸ Pastor IX 281.
- ⁹⁹ *Fasti Societatis Jesu Opera et Studio R. P. Joannis Drews S. J. Pars III* (Pragae 1740) 23. Holt különben Persons megtérítője volt: a lelkigyakorlatokkal nyerte meg. P. Possevinonak pedig utitársa.
- ¹⁰⁰ Pastor IX 281.
- ¹⁰¹ „Do marvellously increase in number and obstinacy.“ Az anglikán püspökök jelentése 1577-ből: Pastor IX 282.
- ¹⁰² Ad hos enim, cum certi constantesque in eodem loco sint, multi posunt accedere, qui alios sacerdotes reperire non possunt. Pastor IX 283.
- ¹⁰³ Előtte rövid ideig már betöltötte ezt a tiszteletet (1588/89).
- ¹⁰⁴ Records . . . VI 48. ¹⁰⁵ Alegambe-Sotvellus 339-341.
- ¹⁰⁶ Rom. 53 f. 212v.
- ¹⁰⁷ Vö. M. Flick: „... essi erano direttori degli studi privati e animatori dei circoli (gruppi di studio). I. m. 323.
- ¹⁰⁸ Lásd erre vonatkozólag az Ordini de studii ismételésekről és disputákról szóló. fejezetét.
- ¹⁰⁹ „Alig olvastam Mahomet dolgában tudósbat egy Joannes Andreasnál“ ÖM III 728 — már pedig ez a könyv (Confusio Sectae Mahometanae) csakis spanyolul jelent meg.
- ¹¹⁰ Lásd erről Lukács László: Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez (Civitas Dei évkönyv 1956) 13, 20-21.
- ¹¹¹ Sík: P. P. remekei (Bp. Ardói 1944) Bevezetés 21.
- ¹¹² Pl. ÖM VI 62, 89, 118, 126, 144, 196, 515.
- ¹¹³ Pl. csak a gyilkosságról és haragról szóló prédikáció (ÖM VII 195-215) során 49-szer idézi Senecát és 22-szer Plutarchost; szerepel még Aristoteles 4, Epiktetos, Suetonius 2-2, Sokrates, Galenus, Gellius, Livius, Vergilius 1-1 idézettel.
- ¹¹⁴ Frankl II 138, az Intézet évkönyvéből.
- ¹¹⁵ ÖM VII 380-399. ¹¹⁶ OO VI 615-617. ¹¹⁷ ÖM VI p. XV.

- ¹¹³ Archivum Vaticanum, Archivio Storico del Vicariato di Roma. Ordinationes sacrae 1572-1624 Acta c. Vice Gerente.
- ¹¹⁹ Ceccotti egy szentelési lelkigyakorlata megtalálható APUG 1777 f. 23 ss.
- ¹²⁰ Sik 152. — Ravasz L.: Gyülekezeti igehirdetés I (Pápa 1915) 199.
- ¹²¹ Johannes Kitionich: Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Incltyti Regni Hungariae. Tyrnaviae 1619.
- ¹²² Pachtler II 101-102. Innen és a római Ordini de studii 341v-342r oldaláról vesszük a vita lefolyására vonatkozó részleteket is.
- ¹²³ Münchener Staatsbibliothek Clm 5249a: Propositiones theologicae ... Disputabantur publice in Collegio Romano Societatis Jesu. A Patribus eiusdem Societatis. Mense Die Hora Romae. Apud Aloysium Zenettum 1595. — Bamberger Staatsbibliothek Th. 197 p. 297-325: Centum et 2 Propositiones sive conclusiones ex universa theologia. Authore et Collectore Joanne Schonero Doctore Theologo. — Schaffhausen, Stadtbibliothek, Ms. Gen. 47, egy gyűjtököt végén 50 tétel. „Defendet P. Ioannes Lucena, Societatis Iesu ... Romae in templo eiusdem Societatis. Mense Martio, Die XXX. Hora Anno Domini MDLXXXI.“
- ¹²⁴ Carrillo Acquavivának 1603. szept. 13. Austr. 2 I f. 108. — Acquaviva Carrillónak 1605. márc. 19: „quoniam supervenerunt impedimenta illa nova, nequaquam videri nobis hoc tempore faciendum“ és okt. 19: „P. Petrus Pasman adhuc nobis differendus videtur ...“ Austr. 2 I f. 182.
- ¹²⁵ Graz, Universitätsbibliothek, Promotionsbuch 19r ill. 9v: „... Artium et Philosophiae Magister creatus est P. P. Transylvanus, e Soc. Jesu, Philosophiae designatus Professor“.
- ¹²⁶ „... ut recenter e Stagyreo exivisse videretur“. Diarium Coll. Tyrnav. 2 Junii 1636. Budapest, Egyet. Kvt. Collectio Prayana 30 k.
- ¹²⁷ A következőkhöz vö. H. Jedin (kiadó): Handbuch der Kirchengeschichte IV (Freiburg 1967) 531-532.
- ¹²⁸ ÖM II 396. ¹²⁹ ÖM I 60. ¹³⁰ ÖM I 499 ¹³¹ ÖM I 114.
- ¹³² Hist. Dom. prob. Rom. 162 f. és Rom. 127. II.
- ¹³³ A következőkre nézve vö. Fraknoi 234 skk.
- ¹³⁴ Carrillo római útjairól L. Szilas SJ: Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591-1595 (Roma 1955) 51, 88, 100.
- ¹³⁵ Kalauz, ÖM IV 287. ^{135a} Rom. 53 II f. 222v.
- ¹³⁶ Rom. 53 f. 257r-Ennek a fejezetnek első fogalmazását lásd: Kat. Szemle (1957) 2-3. sz. 26-34.
- ¹³⁷ Austr. 1 f. 696. ¹³⁸ Germ. 175 f. 107.
- ¹³⁹ 1596. márc. 9. Austr. 1 f. 719.
- ¹⁴⁰ 1596. dec. 15. Germ. 176 f. 272v, ill. dec. 30. Wujek lev. 109-110.
- ¹⁴¹ Acquaviva Alberhez 1596. aug. 31- Austr. 1 II. f. 735.
- ¹⁴² Const. p.V. c. 2. n. 1.
- ¹⁴³ De tertio probationis anno, cui omnes post studia vacare debent. 1583. Instructio accuratio de tertio probationis anno: 1592. júl. 15.

- ¹⁴⁴ Reg. Sacerdotum 21. ¹⁴⁵ Rom. 53 f. 227.
- ¹⁴⁶ O. Karrer: Der hl. Franz Borgia (Freiburg 1921) 229.
- ¹⁴⁷ Rom. 171A f. 96r, 116v, 117v.
- ¹⁴⁸ Vö. Hist. Dom. prob. col. IV, 136v: „tutti scelti e come si vede di nazioni diverse ... et alcuni ancora venierano dottorati in Teologia e leggi e medicina.“ Rom. 162 f. 136v.
- ¹⁴⁹ Acquaviva generális 1584 nyarán és őszén még hallani sem akar arról a német javaslatról, hogy a noviciátusban csoportos lelki-gyakorlatot adjanak. Duhr I 534.
- ¹⁵⁰ Rom. 53 II 257 rv. ¹⁵¹ Ordin. Gen. c. 3.
- ¹⁵² Életéről és működéséről vö. Francesco Chiovaro CSSR: P. Bernardino Rossignoli (1547-1613) uomo di governo e maestro di vita spirituale nella Compagnia di Gesù. Orientamenti della spiritualità posttridentina. (Anal. Greg. B Nr. 26.) Roma 1967.
- ¹⁵³ Alegambe 63. ¹⁵⁴ Hist. Med. 76. f. 356.
- ¹⁵⁵ P. Giuglaris elogiuma: Chiovaro 354.
- ¹⁵⁶ Szül. 1545 körül, a Társaságba lépett 1567-ben, megh. 1615. Életére és jellemzésére nézve Fr. Sacchini: Vita del P. Fabio de Fabii della Compagnia di Giesu: ARSJ Vitae 147 f. 1-58r. A kézirat 2. része: Notae spirituales privatae P. Fabii 1608-1610 (köztük lelki-gyakorlatos jófélételei). A budapesti Egyetemi Könyvtárban két szép elogiuma található: Elogia virorum illustrium S. J. Ab 132 és Elogia defunctorum S. J. Ab 133.
- ¹⁵⁷ Vitae 147 f. 32r és 40r.
- ¹⁵⁸ Ez az utóbbi adat némi igazolásra szorul. A házi krónika, Rom. 162 f. 150r Hist. Dom. Prob. 1596, így ír: „prima del P. Ricci e poi per alcuni mesi del P. Berrado Rossignoli che li successe per un intrattemimento sinche verso novembre torno a quello carico il P. Fabio Fabii la terza volta.“ (Az egész rész későbbi betoldás.) E kronológia ellen több bizonyíték szól. Az 1565-ös júliusi katalógus szerint még P. Ricci a rektor. P. Fabius 1596. jún. 7-étől kezdve a milánói provincia vizitátora. Ennek befejeztével kapott viceprovinciálisi kinevezést P. Vipera okt. 26-án (Hist. Soc. 61 f. 127r). P. Fabius a kemény munkában töltött nyári hónapok után aligha vette át azonnal a noviciátus vezetését. Továbbá P. Rossignolit Acquaviva kifejezetten azért rendelte Rómába, hogy irodalmi működésének kedvezzen, s valószínűleg ezért tette a noviciátus élére. Nem valószínű, hogy kinevezése csak hetekre szólt. Már pedig júliusban még P. Ricci a noviciátus vezetője. P. Rossignoli tehát csak ősszel vette át ezt a hivatalt, és tartotta január végéig. Fejér József S. J. levéltáros hívta fel figyelmemet az Inst. 232 jelzésű, a noviciátusi hat experimentumról szóló kézirat első lapján található bejegyzésre. Ezt utólag tintával erősen áthúzták. De ennyit ki lehet belőle betűzni: „Martedì 28 di Genn. venne a S. Andrea il P. Fabio de Fabiis per Rettore.“ Azonkívül az 1597. febr. 1-i katalógus (Catal. Domus prob. S. Andreae, Rom. 53 f. 227r) első helyén rektornak még P. Rossignoli van beírva, s utólag átjavítva Fabiusra. Tehát látszik, hogy az őrsekváltás ebben az időben történhetett. Végül perdöntő a hivatalos kinevezés dátuma: a „Liber Patentium“ szerint (Hist. Soc. 61 f. 126r) „P. Bernardino Rosignolo Provli Prov. Rom. Cal. Feb. 97.“ és „P. Fabio de Fabiis Rri Dom. prob. S. Andreae 21. febr.“ (ti. datae

sunt patentes). Tehát Rossignoli csak február elején kapta a provinciálissá kinevező okiratot, Fabius pedig ugyanezen hó 21-én az utódjává való kinevezést. Ezen kutatások és megfontolások nyomán biztosra vehetjük, hogy a harmadik probáció vezetését a ház elöljáróságával együtt októbertől januárig Rossignoli, februártól kezdve pedig Fabius látta el.

¹⁵⁹ Vitae 147 31v.

¹⁶⁰ Fondo Ges. Mss selecta 15 Instit. 109, APUG 199. Direktorium-vázlatok: MI Exerc. II (1955) Doc. 24: 419-430, Doc. 25: 432-439.

¹⁶¹ Vitae 147 31v. ¹⁶² Uo. 49r. Carlo Mastrilli kijelentése.

¹⁶³ Lásd az idézett Ab 133-as elogium 20r, 30r oldalán.

¹⁶⁴ Karrer i. m. 230. 5. jegyz. közli a S. Andrea noviciátus még Borja jóváhagyta napirendjét.

¹⁶⁵ ÖM II 4.

¹⁶⁶ Pl. a Prédikációk első 180 oldalán az ószövetség 631, az új 521 hivatkozással szerepel. Ebből a zsoltárok 90, a próféták 207, a páli levelek 217 alkalommal. Vö. Öry M.: Pázmány az íge szolgálatában. Szolgálat 2. sz. (1969) 66.

¹⁶⁷ ÖM VI 497-505, 581-582: a Szentírás méltóságáról és az Isten ígéjének gyümölcöző hallgatásáról szóló prédikációból.

¹⁶⁸ Ord. Gen. c. 3. (Instit. SJ III 265): Libri pro iis, qui in tertio probationis anno versantur.

¹⁶⁹ Az „Institutum Societatis Jesu” beosztása (az 1892-1893-as firenzei kiadás nyomán) a következő: I. k. A Társaságra vonatkozó pápai iratok. II. k. Examen generale (felvételi vizsgálat) és Constitutiones (rendalkotmány), valamint az általános rendi gyűlések dekrétumai. III. k. Generálisi intézkedések (pl. Sz. Ignác szabályai, Ratio studiorum, Acquaviva említett művei), lelkigyakorlat és directorium.

¹⁷⁰ Hogy Pázmány mennyire behatolt Szent Ignác gondolataiba, nevezetesen a lelkigyakorlat szellemébe, erről másutt bővebben írtunk: P. P. és a lelkigyakorlatok. Kat. Szemle, Róma 9 (1957) 157-169 és Szolgálat 2. sz. (1969) 50-53. Lelkiségről pedig külön füzetet állítottunk össze: P. P. lelkisége. Klagenfurt, Carinthia 1964.

¹⁷¹ Instructio pro superioribus ad augendum conservandumque spiritum in Societate (Instit. S. J. III 321-340). Csak 1604 újev napján jelent meg, de kéziratban már 1597-ben megvolt. — Industriae pro Superioribus Societatis ad curandum animae morbos. (Instit. III. 395-440). 1600 szept. 15-én küldték szét. A Directorium és a Ratio studiorum az V. Congr. gen. elé került 1593-ban.

¹⁷² Ann. Litt. 1597 602. ¹⁷³ Hist. dom. Prob. I f. 152v. ¹⁷⁴ ÖM I 435.

¹⁷⁵ ÖM VII 799.

¹⁷⁶ St. Kaprinai: Institutio eloquentiae sacrae (Kassa 1757) 337.

¹⁷⁷ H. Nadal: De ministerio verbi Dei (Mon. Nadal IV 1905) 655.

¹⁷⁸ Amilyennek Acquaviva festi 1590-es körlevelében. Epist. Gen. I. 248sk.

¹⁷⁹ Reg. Missionum 16. ¹⁸⁰ ÖM VI p. XVI.

Kitekintés

- ¹ Austr. 25 II 1600 ápr. ² Pázmány személyisége 14. ³ Austr. 1 f. 754.
- ⁴ ÖL I 755.
- ⁵ Hist. Soc. 61 f. 34: „(Litterae patentes datae sunt itinerantibus) P. Alphonso Carrillio, P. Petro Pasmano, P. Nicolao Royerio, P. Thomae Mestrio, Leonardo Fecter in Transylvaniam. 30 Julii 97“. Mestriusról tudjuk, hogy csakugyan Erdélybe ment, vö. Acquaviva hozzá írt leveleit Austr. 1, II f. 819, 967.
- ⁶ 1597 okt. 18. „Libens vidi quas RV-a ad me scripsit. Ex quibus non solum cognovi saluum isthuc et incolumem pervenisse, quod optabam, sed quam parato simul et quam alacri animo ad id munus se accingat, quod impositum est a P. Prov-li. Gratum fuerit, si nos crebro de suis rebus certiores faciat; et de huius ipsius curriculi sui successu.“ Austr. 1 II f. 805-806.
- ⁷ Acquaviva Alber provinciálisnak 1598. aug. 24.: „P. Pazmanus Transylvanis concedi poterit, si R. V. ejus loco aliquem Graecium miserit, qui cursum Pazmani prosequatur.“ ÖL I 756 jegyz.
- ⁸ Az Imádságos könyv 1701-i nagyszombati kiadásának jelzője.

BIBLIOGRÁFIA

1. Pázmány Péter művei

A Pázmány-idézeteket a következő kiadásokból vettük:

ÖM = Pázmány Péter összes munkái. Budapest (Egyetemi Nyomda) 1894-1905. 7 k.

OO = Petri Cardinalis Pázmány opera omnia. Budapest (Egyetemi Nyomda) 1894-1904. 6 k.

Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása . . . [álneve: Sallai István] Pozsony 1630.

ÖL = Pázmány Péter összegyűjtött levelei (kiadta Hanuy Ferenc). Budapest (Egyetemi Nyomda) 1910-1911. 2 k.

2. Kézírtos források

BUDAPEST, *Egyetemi Könyvtár*:

A 33 Theologia Scholastica Cardinalis Pázmány, quem Graecii dictavit Anno 1603 et deinceps. 2 k.

A 34 Tractatus de Incarnatione et Eucharistia P. Michaelis Vasquez (de Padilla), excerptus a P. Pázmány.

Ab 132 Elogia virorum illustrium S. J.

Ab 133 Elogia defunctorum S. J.

J 2 Catalogus novus librorum Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu 1690.

Collectio Kaprinaiana 99.

Collectio Prayana 30. Diarium Collegii Tyrnaviensis.

Országos Levéltár:

Acta Jes. Irreg. B 414. (Dobokay emlékiratai).

ESZTERGOM, *Primási Levéltár*:

I 203, 211 (Pázmány birtokpöre).

GRAZ, *Universitätsbibliothek*:

Promotionsbuch: Nomina eorum qui in alma ac catholica Academia Graecensi ad gradus litterarios promoti sunt, ab anno MDLXXXVI. — Theol. Fakultät der Universität Graz.

RÓMA, *Archivum Romanum Societatis Jesu* (= ARSJ):

(Ennek a gyűjteménynek nemzetek szerint felosztott egyes osztályai tartalmazzák a Jézustársaság történetének adatait — háztörténetek, katalógusok, életrajzok —, valamint levelezését a különböző rendtartományokban. Ez volt tehát történeti főforrásunk.)

Austr. 1 I-II Epistolae Generalium ad provinciam Austriae 1573-1600.

Austr. 2 I Epistolae 1600-

- Austr.* 24 Catalogi triennales 1584-1597.
Austr. 123 Catalogi breves 1590-1621.
Austr. 228 STEPHANI ARATORIS Historia collegiorum Societatis Jesu in Transylvania 1571-1598.
Austr. Congr. 42, 43 Acta congregationum provincialium.
Germ. 168 (Epistolae 1589), 169 (1591), 170 (1592), 171 (1593), 175 (1595), 176 (1596), 179 (1600).
Pol. 4 Ordo domesticus Provinciae communis a P. Decio Striverio Provinciali Poloniae . . . 1604.
Pol. 7 I-II Catalogi breves 1564-1602, triennales 1587-1603.
Pol. 66 Historia Domus Probationis Cracoviae ad S. Stephanum.
Pol. Congr. 43, 44, 97 (Congregationes Provinciales)
Rom. 53 I-II Catalogi breves et triennales 1571-1597.
Rom. 127 218r Historia domus probationis Romanae de 1593.
220r Litterae annuae Collegii Anglicani.
Rom. 150a Origine del Collegio Romano e sui progressi.
Rom. 162 Historia domus probationis Romanae. Historia anni 1596 et 1597.
Med. 47, 76 Historia Provinciae Mediolanensis.
Fondo Gesuitico, Mss Selecta 15. *Instit.* 109. Fabius gyűjtése.
F. Ges. 645 Epistolae selectae.
F. Ges. 650B/Nr. 566 Wujek levele Acquavivához 1588. okt. 5.
F. Ges. 652 Censura librorum I 1578-1604.
F. Ges. 656a Censurae opinionum.
Hist. Soc. 56. De praelaturis extra Societatem.
Hist. Soc. 61. Liber patentium 1573-1601. (Megbízatások könyve).
Inst. 232. Delli 6 esperimenti.
Vitae 134 (Mancinelli), 144 (Acquaviva élete), 146 (exhortációi), 147 (Fabius de Fabiis, Spinelli).

Archivum Pontificiae Universitatis Gregorianae (= APUG):
199. Fabius gyűjtése.
1777. J. B. CECCOTTI, Declaratio exercitiorum spiritualium B. P. N. Ignatii.
1299. Compendium Instructionum Spiritualium, quae privatim Nostris a Praefecto rerum spiritualium traduntur [CECCOTTI].

Archivum Vaticanum:
Archivio Storico del Vicariato di Roma. Ordinationes sacrae 1572-1624. Acta c. Vice Gerente.

Archivio del Venerabile Collegio Inglese:
Ms. 1. Annales Collegii. Pars prima. Nomina alumnorum. Liber ruber 1578-.

Ms. 318. Constitutiones Collegii Anglorum de Urbe . . . anno D. 1600.
Ms. 320. Repetitores Book. Regulae Studiorum Anglic.

Biblioteca Nazionale Centrale:

Ms. *Gesuit.* 241. Köszöntök a Collegium Romanumban.

Ms. 1666 (Fondo Gesuitico 51) Catalogo di dignitari della Compagnia di Gesù dal 1551 al 1773.

Ges. 3562/1433 f. 332r-343v. Ordini de studii nelle scuole superiori, cioè Theologia, Casi, et Filosofia (1589).

UPPSALA, *Egyetemi Könyvtár:*

T 352, T 354 Tractatus formandis in religioso perfectoque Societatis Jesu instituto animis perquam accomodus ex optimis auctoribus concinnatus per RP Fabritium Pallavicinum Genuensem Soc. Jesu Theologum novitiorum Cracoviae moderatorem felicissimum. Anno Domini 1588.

T 354 Boierus-féle gyűjtemény (leírását 1. 153. o.).

WIEN, *Österreichische Nationalbibliothek* (= ÖNB):

Kod. 8367. Historia Collegii Viennensis Societatis Jesu a prima eius origine.

Kod. 11977. Acta Congr. Provincialium excerpta.

A Pázmány római tanárainak *egyetemi előadásairól* készült jegyzetek a következő könyvtárakban találhatók:

ALAGONA: *Graz*, Universitätsbibliothek, Ms. 1369: De X. praeceptis decalogi (1593).

AZOR: *Bamberg*, Staatliche Bibliothek, *Theol.* 197. De matrimonio (1595). *Loyola*, Collegium Maximum, Archivum, *Est.* 9, *pltn.* 1. No. 9. De Poenitentia . . . de Matrimonio. *München*, Bayerische Staatsbibliothek, *Clm* 5249e. De Poenitentia (1594), De Matrimonio (1596). *Uppsala*, Egyetemi Könyvtár, T 323. De praeceptis decalogi (pr. 1-2), De beneficiis ecclesiasticis. *Róma*, APUG 497. (I. Valtrino).

MUCANTI: *Graz*, Universitätsbibliothek, Ms 1369. f. 98-224: De praecepto Decalogi VII et X (1593).

MUTIUS DE ANGELIS: *Bamberg*, Staatliche Bibliothek, *Theol.* 198/3-8. De angelis (1592), de beatitudine seu ultimo fine et actibus humanis (1593), de peccatis (1594), de fide et spe (1594), de charitate (1595), de iustitia et iure (1595). *München*: Bayerische Staatsbibliothek, *Clm* 5249a. De Deo trino et uno (1592).

SPINELLI: *Dillingen*, Kreis- und Studienbibliothek, *Cod.* 256. De Deo et de Trinitate (1596).

VALTRINO: *Róma*, APUG 497. Szentírás-kommentárok.

VAZQUEZ: *Budapest*, Egyetemi Könyvtár, A 34 (Pázmány jegyzete, 1. fent), *Bamberg*, Staatliche Bibliothek, *Theol.* 199/1-2. De incarnatione (1592), de Eucharistia (1593). *München*: Bayerische Staatsbibliothek, *Clm* 5249e. De Incarnatione (1592). *Róma*, Biblioteca Nazionale Centrale Ms. *Gesuit.* 1189. De Incarnatione (1593).

Név nélkül: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 5249f. De Sacramentis in genere. Clm 5249g. De virtutibus theologicis.

3. Nyomtatott forrásművek és irodalom

- Ph. ALEGAMBE SJ, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*. Antverpiae 1643. — Az 1676-os kiadás Alegambe - N. Sotvellus. Romae.
- ALSZEGHY Zs., *A tizenhetedik század*. (A magyar irodalom története III.) Bp. (Szent István) 1935.
- Annuae Litterae Societatis Jesu 1588* (ed. Romae 1590), 1596 (ed. Neapoli 1605), 1597 (ed. Neapoli 1607).
- X.-M. Le BACHELET, *Bellarmin avant son cardinalat, correspondance et documents*. Paris 1911.
- M. BARBERA SJ, *L'educazione nei Convitti della Compagnia di Gesù nel secolo XVI*. [J. SCHRÖTELER SJ, *Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16. Jahrhunderts*. Freiburg 1940 alapján.]: *La Civiltà Cattolica* 97 (1946) III 117-123; 98 (1947) I 50-58, II 51-64, 147-151.
- S. Roberti Card. BELLARMINI S. I. *Opera oratoria postuma, IX. Exhortationes domesticae*. Kiadta S. TROMP SJ. Róma 1948.
Venerab. servi Dei Roberti BELLARMINI SRE Cardinalis e Societate Jesu, *Epistolae Familiares*. Pragae 1753.
- BÍRÓ V., *A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején (1579-1588-ig)*. Kolozsvár 1914.
- J. BRODRICK SJ — G. URSILLO SJ (ford.), *S. Roberto Bellarmino*. Milano (Ancora) 1965.
- Exercitia a P. J. B. CECCOTTI proposita*. Coll. Bibl. Exerc. 91. Bruxelles 1925.
- V. CEPARI SJ, *Vita del Beato Luigi Gonzaga della Compagnia di Gesù*. Róma 1923.
- P. de CHASTONAY, *Die Satzungen des Jesuitenordens. Werden, Inhalt, Geistesart*. Einsiedeln (Benziger) 1938.
- B. M. CHEVIGNARD OP, *Formation spirituelle: Dict. Spirit. V* (Paris 1964) 699-716.
- Fr. CHIOVARO CSSR, *P. Bernardino Rossignoli (1547-1613) uomo di governo e maestro di vita spirituale nella Compagnia di Gesù. Orientamenti della spiritualità posttridentina*. Anal. Greg. B. 26. Róma 1967.
- La Compagnia di Gesù e le scienze sacre*. Róma 1942. Benne: G. FILOGRASSI, *L'insegnamento della teologia és P. GALTIER, La teologia dommatica*.
- Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in Regnis olim Corona Hungarica Unitis*. II. 1571-1580 (ed. L. LUKÁCS — L. POLGAR) Romae 1965, III 1581-1586 (ed. L. LUKÁCS) 1967. (Rövidítése a szövegben: DR III).
- B DUHR SJ, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert I*. Freiburg (Herder) 1907.

- K. EDER, *Die Kirche im Zeitalter des konfessionellen Absolutismus 1555-1648*. Freiburg 1949: KIRSCH, Kirchengeschichte III/2.
- EÓRY J., *A Szentírás Pázmány beszédeiben*: Egyházi Lapok 43 (1920) 7-8, 22-23.
- FÉLEGYHAZY J., *Bécsi és római hatások a fejlődő Pázmányra*: Kat. Szemle 51 (1937) 197-203.
- FÉLEGYHAZY J., *Pázmány bölcselete*. Budapest 1937.
- M FLICK SJ, *La riforma degli studi all' università Gregoriana: La Civiltà Cattolica* 19. nov. 1966 (317-327). Klny. Róma.
- H. FOLEY SJ, *Records of the English Province of the Society of Jesus*. London (Burns & Oates) II 1875, VI 1880.
- FRAKNÓI V., *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel* III Bp. (Sz. István) 1903.
- FRAKNÓI V., *Pázmány Péter*. (Magyar történeti életrajzok.) Bp. (Franklin) 1886.
- FRANKL V.: *Pázmány Péter és kora*. 3 k. Pest (Ráth M.) 1868-1872.
- FRIDECZKY J., *Pázmány Péter*. Bp. 1942. (Kiadványok Jézustársasága magyarországi történetéhez 24.)
- G. FULIGATTI, *Vita Roberti Bellarmini Politiani*. Leodii 1626.
- GERENCSÉR I., *A filozófus Pázmány*. (Palaestra Calasactiana 19.) Bp. (Élet) 1937.
- M. GRABMANN, *Geschichte der kath. Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*. Freiburg 1933.
- J de GUIBERT SJ, *La spiritualité de la Compagnie de Jésus*. Roma, Instit. Hist. 1953.
- J. de GUIBERT SJ, *Le généralat de Claude Aquaviva (1581-1615). Sa place dans l'histoire de la spiritualité de la Compagnie de Jésus*: ARSJ 10 (1941) 59-93.
- Obras completas de San IGNACIO de Loyola*. Ed. I. Iparraguirre, c. de Dalmases (BAC 86). Madrid 1963².
- Institutum Societatis Jesu*. 3 k. Firenze 1892-1893.
- I. IPARRAGUIRRE SJ, *Para la historia de la oración en el Colegio Romano durante la segunda mitad del siglo XVI*: AHSJ 15 (1946) 1-76.
- IPOLYI A., *Veresmarty Mihály élete és munkái*. Bp. 1875.
- H. JEDIN (kiad.), *Handbuch der Kirchengeschichte* IV. Reformation. Kathol. Reform und Gegenreformation (E. Iserloh, J. Glazik, H. Jedin). Freiburg 1967.
- J. JUVENCIUS (JOUVANCY) SJ, *Historiae Societatis Jesu*. Romae 1710. Partis V. tomus alter.
- KARÁCSONYI J., *Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései*: Religio 66 (1907) 351-353, 366-368.
- O. KARRER SJ, *Der hl. Franz Borgia*. Freiburg 1921.
- KASTNER J., *Pázmány Péter gráci évei*: Kat. Szemle 49 (1935) 9-17, 95-99.

- L. KOCH SJ, *Jesuiten-Lexikon*. Löwen 1962.
- KORNIS GY., *Pázmány személyisége*. Bp. (Franklin) 1935.
- KOVÁCS L., *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatioi*. Kassa 1908.
- A. KROESS SJ, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*. Wien 1910.
- LÁNYI E. SJ, *Pázmány Péter fejlődése*: Egyházi Lapok 58 (1935) 339-343, 59 (1936) 5-8, 55-57.
- E. LIKOWSKI, *Die ruthenische-römische Kirchenvereinigung genannt Union zu Brest*. Freiburg 1904.
- L. LUKÁCS SJ, *De prima Societatis Ratione studiorum sancto Francisco Borgia praeposito generali constituta (1565-1569)*: AHSJ 27 (1958) 209-232.
- L. LUKÁCS SJ, *Die nordischen päpstlichen Seminarier und P. Possevino (1577-1587)*: AHSJ 24 (1955) 33-94.
- LUKÁCS L. SJ, *Ujabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez (Civitas Dei évkönyv)* Róma 1956.
- F. MARXER, *Die inneren geistlichen Sinne. Ein Beitrag zur Deutung ignatianischer Mystik*. Freiburg 1963.
- MESZLÉNYI A., *A magyar jezsuiták a XVI. században*. (Szent István könyvek 92.) Bp. 1931.
- Monumenta Historica Societatis Jesu*:
- Mon. Ign. Epistolae* 2-4 k. Madrid 1904-1906.
- Mon. Ign. Exerc. et eorum Directoria*. I. Exercitia spiritualia (1969) II. Directoria (1955).
- Mon. Ign. Fontes narrativi* vol. III. Narrationes scriptae ab anno 1574 ad initium saec. XVII. 1960; vol. IV. P. Ribadaneira Vita Ign. Loy. Roma 1965.
- Mon. Nadal* IV. Madrid 1905.
- Monumenta Paedagogica S. I. quae primam Rationem Studiorum anno 1586 editam praecessere*. Madrid 1901.
- Monumenta Antiquae Hungariae* (ed. L. Lukács) Roma 1969.
- MONAY F., *A római magyar gyóntatók*. Róma 1956.
- P. MORRIS SJ — M. HOFFMANN SJ (ford.), *Memoiren eines Jesuiten*. Freiburg² 1878.
- P. MÜLLER, *Ein Prediger wider die Zeit*, Georg Scherer. Wien (Reinhold) 1933.
- V. J. O'CONNOR SJ, *The Spiritual Teachings of Father John B. Cecotti S. J. at the Roman College 1595-1639*. Róma 1949.
- N. ÖRY SJ, *Doctrina Petri Cardinalis Pázmány de notis Ecclesiae*. Chieri 1952.
- ÖRY M. SJ, *Pázmány az ige szolgálatában*: Szolgálat 2. sz. (1969) 47-70.
- ÖRY M. SJ, *Pázmány Péter és a lelkigyakorlatok*: Kat. Szemle (Róma) 9 (1957) 157-169.
- ÖRY M. SJ (kiadó), *Pázmány Péter lelkisége*. Klagenfurt (Carinthia) 1964.

- M. PACTLER SJ, *Die Reform unserer Gymnasien. II. Geschichtlicher Überblick über das alte Gymnasium vom 16. Jahrhundert bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu*: Stimmen aus Maria-Laach 17 (1879) 150-152.
- M. PACTLER SJ, *Ratio studiorum et Institutiones scholasticae Soc. Jesu per Germaniam olim vigentes*. 4 k. Berlin 1887-1894.
- L. v. PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. Freiburg. IX. (Gregor XIII.) 1923, XI. (Klemens VIII.) 1927.
- FR. PELSTER, *Zwei Vorträge über Druck und Verlag der Institutiones morales des Johann Azor SJ*: AHSJ 12 (1943) 134-144.
- A. PÉREZ GOYENA, *Catedráticos de teología españoles en Roma. Miguel Vasquez de Padilla*: Estudios Ecles. 5 (1926) 26-43.
- PÉTERI J., *Az első jezsuiták Magyarországon 1561-1567*. Róma 1963.
- POLGÁR, L. SJ, *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungariae unitis (1560-1577)*. Romae 1957.
- Polonia Sacra* 3 (1950) 1-2 fűzet. Wujek-különszám.
- H. RAHNER SJ, *Anwendung der Sinne in der Betrachtungsmethode des Hl. Ignatius von Loyola*: ZkTh 69 (1957) 434-456.
- RAVASZ L., *Gyülekezeti íghirdetés I. Pápa* 1915.
- FR. SACCHINI SJ, *Historia Societatis pars quinta sive Claudius Romae 1661*.
- M. SCADUTO SJ, *Catalogo dei gesuiti in Italia 1540-1565*. Roma (Instit. Hist. SJ) 1968.
- M. SCADUTO SJ, *Il mondo di Luigi Gonzaga*. Roma 1968.
- M. SCADUTO SJ, *L'epoca di Giacomo Lainez*. (Storia della Compagnia di Gesù in Italia III.) Roma 1964.
- B. SCHNEIDER SJ, *Die Denkschrift des Paul Hoffaeus S. I. De unione animarum in Societate*: AHSJ 29 (1960) 85-98.
- B. SCHNEIDER SJ, *Der Konflikt zwischen Claudius Aquaviva und Paul Hoffaeus*: AHSJ 26 (1957) 3-56, 27 (1958) 279-306.
- G. SCHRAMM, *Reformation und Gegenreformation in Krakau. Die Zuspitzung des konfessionellen Kampfes in der polnischen Hauptstadt*: Zeitschrift für Ostforschung 19 (1970) 1-41.
- SCHÜTZ A., *A nemzetnevelő Pázmány*. Bp. (Szent István) 1938.
- SIK S., *Pázmány, az ember és az író*. Bp. (Szent István) 1939.
- C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. 9 k. Bruxelles 1890-1900.
- B. STASIEWSKI, *Reformation und Gegenreformation in Polen*. Neue Forschungsergebnisse. Münster 1960.
- FR. STEGMÜLLER, *Jesuitentheologie in schwedischen Bibliotheken*: AHSJ 18 (1949) 169-194.
- A. STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*. 2 k. Freiburg 1895.
- J. STIERLI SJ, *Die Jesuiten*. Freiburg (Paulusverlag) 1955.
- J. SYGANSKI SJ, *Korrespondency Ks. Jakóba Wujka z Wagrówca z lat 1569-1596*. Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Posmańskiego 44 (1917) 295-359; 45 (1918) 125-160; 46 (1919) 1-110.

- Synopsis historiae Societatis Jesu*. Lovanii 1950.
- SZEKFÜ GY., *Magyar történet IV* Bp. (Egyetemi Nyomda) 1943.
- SZENTIVÁNYI R., *Pázmány és Prohászka*. (Történelmi dolgozatok 2.) Szeged 1946.
- L. SZILAS SJ, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591-1599*. Róma 1966.
- A. TEMPESTA, *Orbis Romae prospectus 1593*.
- J. TESCHITEL SJ, *Schweden in der Gesellschaft Jesu*: AHSJ 21 (1952) 329-343.
- J. TESCHITEL SJ, *Nekrologe schwedischer Jesuiten*: AHSJ 23 (1954) 119-130.
- S. TIMON SJ, *Purpura Pannonica*. Tyrnaviae 1715.
- II. Vatikáni Zsinat, *Optatam totius*. (Dekrétum a papnevelésről.) 1965. okt. 28.
- VERESMARTI M., *Megtérése históriája*. Kiadta Ipolyi A.: Régi magyar egyházi írók I. Bp. 1875.
- VERESS A., *Annuae litterae Societatis Jesu de rebus Transylvaniae temporibus principum Báthory (1579-1613)*. Bp. 1921.
- VERESS E., *A kolozsvári Báthory-egyetem története*: Erdélyi Múzeum 1906.
- VERESS E., *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai*. Bp. (M. Tud. Akadémia) I. 1906, II. 1943.
- VERESS A., *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory 1571-1613*. Bp. (Athenaeum) 2 k. 1911-1913.
- E. VILLARET, *Les Congrégations Mariales*. Paris 1947.
- R. G. VILLOSLADA SJ, *Storia del Collegio Romano del suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773)*. (Anal. Greg. LXVI.) Roma 1954.
- M. VOLPE SJ, *P. Antonio Capece S. J. Martire nel Giappone*. Napoli 1912.
- J. WARSZAWSKI (ed.), *Universae Societatis Jesu Vocationum liber autobiographicus Poloniae Provinciae proprius 1574-1580*. Roma 1966.
- FR. WEISER SJ, *Die marianischen Kongregationen Ungarns und die Rettung Ungarns, 1686-1699*. Regensburg (Pustet) 1891.
- J. WIELEWICKI SJ (kiad.), *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jesuitow u. S. Barbary w Krakowie*. Kraków 1881.
- J. WODKA, *Kirche in Österreich. Wegweiser durch ihre Geschichte*. Wien (Herder) 1959.
- FR. WULF, *Die Bedeutung der schöpferischen Phantasie für die Betrachtung nach Ignatius von Loyola: Geist und Leben* 22 (1949) 461-467.
- St. ZALESKI, *Jezuici w Polsce I. 1555-1608*. Lwów 1900. IV. Kraków 1905. Egy kötetes összefoglalása: *Jezuici w Polsce*. Kraków 1908.
- K ZIAK, *Unvergängliches Wien. Ein Gang durch die Geschichte von der Urzeit bis zur Gegenwart*. Wien (Europa) 1964.
- ZSAK A., *Ki térítette meg Pázmány Pétert a katolikus hitre?* Nagyvárad 1901.

NÉVMUTATÓ

- Abyrcumbi Robert 37 47 54 99
 154
 Acquaviva Claudio 15 34 35 36
 37 54 57 62 63 69 71 74 85 87
 88 92 93-94 99 109 110 114 116
 121 128 133 134 138 140 141
 142 144 152 166 167 168
 Aesopus 24
 Agazzari Alfonso 119 164
 Aiello Claudio 137
 Alagona Pietro 107 111 127 161
 Alárdi Mihály 6 20 59 80 99
 100 154
 Alber Ferdinand 134 144 168
 Albinus Jacobus 136 137
 Alciati Terenzio 100 124
 Aldobrandini 131
 — Ippolito 47
 Alegambe Ph. 54 99 132
 Alexandriai Katalin 70
 Allen William 119
 Alszeghy Zs. 82
 Alucci Cesare 119 124 137
 Andreae Gaspar 60
 Angelini N. 45
 De Angelis Girolamo 132
 De Angelis Muzio 104-105 108
 109 162 168
 Aquinói Tamás 101 102 103 106
 108 109 162
 Ardolphus Johann 13 14 18 32
 40 151
 Aristoteles 77 129 164
 Assisi Ferenc 140
 Ausztriai Anna 155
 Azevedo Ignác 93
 Azor Juan 102 104 106 108 109-110
 Ágoston sz. 51 114
 Ártándi Kata 147
 — Kelemen 147
 Baronius Cesare 14 130
 Barthosovicz Thomas 76
 Bastius Martinus 76
 Báthory István 12 13 14 15 16
 31 39 47 52 91 156
 — Kristóf 29
 — Zsigmond 13 29 33 39
 71 147 149 150
 Beatillo Antonio 100
 Beicz Tamás 75
 Bellarmino Roberto 56 60 63 87
 95 96-98 99 106 107 110 112
 114-116 118 124 130 140 154
 Benci Francesco 96
 Berchmans sz. János 99 100 118
 Bercsényiné Kőszegi Zs. 156
 Biel Gabriel 104
 Blossius 51 52
 Boierus Lőrinc 6 48 49 50 53
 54 55 152-153
 Bombini Paolo 100
 Bonaventura sz. 52
 Bonfini 69
 Borja Ferenc 22 93 135 140 167
 Bosio Antonio 91
 Boxa Paul 56
 Bozio (Bosio) Th. 96
 Brockus Adam 37
 Brunelli Girolamo 111
 Bruno Fabio 133
 — Vincenzo 95 140
 Bubalino Marcello 107
 Del Bubalo (Bufalo) Stefano
 100 103 136
 Buoncompagni Filippo 164
 Burghesius János 124
 Burton John 122
 Busau András 18 152
 Caesar 24
 Caesarius 140
 Cajetan 77 101
 Caldeira Simon 137
 Campano Paolo Giovanni 13 14
 15 20 30 32 36 37 38 46 52
 54 57 59 60 69 87 151
 Campion Edmund 120

Canisius Péter 63 73 74 83 93
 134
 Capeci Ferrante 11 13 14 15 16
 18 27 29 30 36 37 38-39 40 118
 139 150-151
 Capreolus 77
 Carminata Gianbattista 19 87
 Carrillo Alfonso 59 71 75 76 127
 128 131-132 133 144 160 168
 Casimirus testvér 19
 Cassianus 51
 Ceccotti Gianbattista 111-114
 127 139 163 164
 Cepari Virgilio 100 109 136
 Chrysostomus 63 64
 Cicero 23 24 25 36 62 64
 Clairvauxi Bernát 52 114 116
 Climacus János 140
 Clingerus Petrus 53
 Colens Jacobus 75 88 126 159
 Corvinus Stephanus 75
 Cyprianus Soarez 25
 Czibak Imre 147
 Csáki Katalin 147
 Csáky Miklós 147
 Csáky-testvérek 152

 Dandini Girolamo 133
 Dávid Ferenc 33 98
 Dávid Pál 126
 Demosthenes 24
 Dimitrij 56
 Dobokay Sándor 6 20 22 35 59
 69 71 72 75 154
 Dobronoky György 45 129
 Domonkos sz. 140
 Donatus Aemilius 23
 Duns Scotus 101

 Epiktetos 164
 Erazmus Rotterdami 51
 Erdősi (Sylvanus) Péter 18 29
 30 39
 Ericaeus Gabriel 54
 Ernő főherceg 74 75

Erzsébet angol királynő 120
 Erzsébet, Árpádházi 51
 Eszterházy Miklós 154
 Eudaimonjoannes András 100
 118 124 136

 Fabius de Fabiis 36 112 116
 138-139 154 166 167
 Fabricius Péter 60
 Fanfonio Girolamo 13 14 18
 40-41 151
 Farnese Alessandro 93
 Fecter Leonardus 168
 Fejér József 166
 Felnémeti 126
 Félegyházy J. 5 26 110
 I. Ferdinánd 72 73
 Fericelli Girolamo 136
 Fidelius (Fridel) Simon 136 137
 Fioravanti Girolamo 122
 Flick M. 81
 Fonseca Pedro 77
 Forgách Ferenc 92
 Forró György 21 35 45 59 75
 88 125 154 155
 Fraknoi (Frankl) Vilmos 5 6
 11 21 35
 Fráter György 11
 Frideczky József 58
 Fuligatti G. 115
 Fuligatti Giulio 122

 Gagliardi Achilleo 98 112 139 140
 Galenus 164
 Galilei Galileo 96
 Galla F. 6
 Gáspár fráter 18
 Gellius 164
 Gerencsér I. 5
 Gergely, Nagy Sz. 51 140
 XIII. Gergely 15 38 91 95 117
 127
 Gerottus Johannes 75
 Gerson János 140
 Gertrud, Nagy Sz. 51

Giczi János 11
 Gil Jeanbaptiste 100
 Giustiniani Benedetto 132
 — Giorgio 100
 Gombay Boldizsár 75
 Gonzaga Alajos 78 93 94 95 100
 103 109 111 136 137 141
 Gonzalez Juan 28
 Gordon Jacob 111
 Gordon Jacob Huntley 37 111
 159
 Grabmann M. 102
 Granadai Lajos 140
 Grimaldi Gianpaolo 136
 Grodzicki Szaniszló 62

Hajnal Mátyás 154
 Hamman Michael 75
 Hantsanus Ludovicus 75
 Hanuy F. 6
 Harward Edmund 122 136 137
 IV. Henrik fr. király 130
 Hernáth Péter 98 99 135
 Herveus Natalis 101
 Hoffaeus Paul 116 117
 Holt William 119 120 164
 Homeros 24
 Horatius 24
 Hosius Stanislaus 47 155
 Hugo a S. Victore 51 52 140
 Hunyadi János 11
 — Mátyás 11

Ijjas A. 6
 Imre, Sz. 51
 István, Sz. 7 11 14 51 147
 Izabella királynő 11

Jagelló 47
 III. János svéd kir. 151
 Joannes Andreas 164

Kabos István 20 21 45 59 76
 88 154 155
 — Sándor 20

Karsai Zsigmond Dávid 22
 Kartauzi Dénes 51
 Kastner J. 5
 Káldi György 63 124 154
 — Márton 125
 V. Károly 91
 VIII. Kelemen 47 63 91 96
 130-132
 Kempis Tamás 49 50 51 60
 Kepler János 96
 Keresztesi 126
 Kiniczko Pál 27
 Kitonich J. 128
 Klau (Clavius) Kristóf 96
 Klein Johann 75
 Klesl Melchior 74 76
 Kobenzl Raphael 76
 Koch Gerhard 75
 Koppány Mátyás 60 154
 Kornis Gy. 41 143
 Korytowski Jakob 27
 Kosztka Pál 60
 — sz. Szaniszló 60 93 111
 135 136 138 141
 Kőrösy Ferenc 20 21 45 46 99
 127 135
 Krakowinski Jan 14 18 27 100
 Kredick Jan 27
 Kroess A. 45
 Kurtič Miklós 192

Ladányi István 16
 Ladó Bálint 29 30
 Lamalle Edmond 163
 Lamormain Vilmos 70 75 128
 Lancicius Miklós 63 100 115 149
 Laterna Márton 48 62
 Laynez Jakab 93
 Lányi E. 5
 László király 11 12
 Leleszi János 12 29 30 39 71
 72 75
 Lellisi sz. Kamill 94
 Leó, Nagy Sz. 140

Leonardi János 94
 Lessius Lénárd 159
 Liguori Alfonz 109
 Limburgus Nikolaus 75
 Lippomani Girolamo 51
 Livius 24 164
 Loyola sz. Ignác 48 50 51 55 56
 57 72 73 78 83 93 100 101 103
 111 113 114 117 134 135 139
 140 167
 Lucanus 24
 Lucena Ioannes 165
 Lucianus 24
 Lukács L. 149
 Lullus Raymundus 51
 Luther Márton 93
 Maggio Lorenzo 69 85 116 133 149
 Magyari István 130
 Maldonatus János 140
 Mamburgus Johann 136
 Mancinelli Giulio 96
 Mansoni Lodovico 98-99
 Marsigli Antonio 100
 Martonius Miklós 75
 Masbelli Francesco 119
 Massai Margit 147
 Massucci Tommaso 100
 Mátyás főhg 76 85
 Mechtild, sz. 51
 Medici Bernardino 106 161
 Mediomontanus János 21
 Mercurian Everard 50 51 52
 119 139
 Mestrius Thomas 168
 Metuscita 100
 Mikes Kelemen 156
 I. Miksa 94
 II. Miksa 73
 Milanesi Massimo 18 41
 Mollensis Joannes 75
 Mostowski Jakob 27
 Mucanti Blasius 107 111 161
 Nadal Hieronimus 139 140 142
 Nagy János 21 53 59 99 127 154
 Negronas Michele 128 136
 Nereo és Achilleo 92
 Neubeck Kaspar 158
 Neukirch Paul 75 158
 Nevola Alessandro 137
 Néri Fülöp 94 119
 Nimpsch Balthasar 76
 Nilsson Lauritz 152
 Nobili Roberto 132
 Numitius Christophorus 75
 Olaus Jan 18
 VIII. Orbán 100 122
 Ortiz Miguel 28
 Ovidius 24
 Paleologus 124
 Palestrina Pierluigi 94
 Palladius 140
 Pallavicino Fabrizio 48 50 54-55
 139 152 154
 Pázmán (ős) 147
 Pázmány Gergely 147
 — György 21 147
 — István 147
 — János 147
 — Miklós (apa) 11 147 152
 — Miklós (unokaöccs) 21 147
 Perera Benedetto 106 110
 Persons Robert 119 120 121 164
 Pico della Mirandola 36
 Piccolomini Lepido 111
 Pinelli 60 140
 Pisa Alfonso 37
 Pitačič Márk 37
 IV. Pius 117
 V. Pius 91
 Plutarchos 164
 Pole Galfrid 122
 Poplatek J. 62
 Possevino Antonio 11 14 18 96
 148 151 155 164
 Del Prado Girolamo 106 110
 Praxedes Sz. 12

Prohászka O. 57
 Psarski Jan 18 19 39
 Pultoviensis Simon 18
 Pusch Jan 26
 Puskás László 20 59 75 154

 Quadrantini Fábián 58 155

 Rab(e) Iustus 26 47
 Radó P. 6
 Radzivill 63 76
 Rahner K. 103
 Rasz Simon 18 19 39
 Ravasz L. 128
 II. Rákóczi Ferenc 156
 II. Rákóczi György 125
 Reinel Johann 71 74 75
 Reithamer Michael 75
 Rémond Franciscus 107 124
 Ribadaneira Pedro 51 140
 Ricci Bartolomeo 112 166
 Richard a S. Victore 52
 Richelieu Jean Armand 125
 Rinaldi Filippo 118 119
 Ripinensis Michael 18
 Rivulinus (Pataki) János 20 59 154
 Rodrigues Emmanuel 116
 Rossignoli Bernardino 51 137-138 153 166 167
 Royerius Nicolaus 168
 Róbert Károly 147
 Rubenus Leonard 18 36
 Rubenstein Johann 75
 II. Rudolf 69 131
 Ruiz Alfonso 36 139
 Rusau Gregorius 76
 Ruysbroeck Jean 51

 Sacchini Francesco 100 141
 Sachsen Ludolph van 51
 Saily Thomas 11
 Sartorius András 100

— Ferenc 21
 Sawiczki (Sawicki) Gaspar 56 57 58 139 154-155
 Scherer Gallus 75
 — Georg 71 74 75 76 83-86 142 158
 Schipper Urban 18
 Schmeltzl W. 69
 Schott Andreas 100
 Schonerus Ioannes 165
 Schonovianus Ioannes 48
 Schreck Wolfgang 18 26 27
 Seidel Johann 158
 Seneca 24 164
 Sienai Katalin 52
 Sík Sándor 5 6 16 21 26 32 58 83 98 125 128
 Simon testvér (magyar) 18
 — (pultuszi) 18
 V. Sixtus 47 91 131
 Skarga Péter 47 59 61 63-64 133 152 156 157
 Sokrates 164
 Sommervogel C. 48
 Sopranis Girolamo 119
 Soto Dominicus 77 109
 Sotvell N. 110
 Southwell Robert 120
 Sozomenos Claudius 127
 Spinelli Pierantonio 104 105 110 162
 Stapleton Thomas 63
 Stefonio Bernardino 100
 Stegmüller Fr. 48 153
 Strus Mátyás 18
 Suarez Francisco 105 122
 Suetonius 164
 Sulpicius Severus 51
 Sulyok Ferenc 20 21 95 99 117 135
 Sunyer Francisco 12
 Surius 51
 Suso 51
 Sydlowski Péter 27
 Szabina sz. 12

- Szalay István 20 21 45 46 95
99 127 135
- Szalézi sz. Ferenc 96
- Szántó (Arator) István 14 19
21 22 26 28 29 33-35 36 37 38
51 72 75 98 99 135 149
- Szekfü Gy. 5 6 50
- Szentgyörgyi János 126
- Szentiványi R. 61
- Szinán basa 131
- Szini István 100
- II. Szolimán 100
- Tanácsdi 20
- Tarnowska Zsófia 59
- Tasso Torquato 94
- Tauler János 51
- Tengnagel Sebastian 71
- Theodoretus 140
- Thomány Mátyás 13 18 29
- Thorday (Tordai) János 20 60
61 126 132 156
- Tichborn Henry 124
- Timon S. 45
- Toldy Borbála 21 147
- Toledo (Toletus) 77 94 99
- Tosco Giovanni 119
- Toursi sz. Gergely 51
— sz. Márton 51
- Tucci Stefano 95 96 116 163
- Turnbull Georg 135 136
- Tursellini Orazio 141
- Tycho de Brache 96
- Undó Márton 13 18 29 39 40
41 99
- Valenciai Gergely 110
- Valtrino Pierantonio 95 106
110-111 141 161
- Vazul, Nagy Sz. 51 116 140
- Vásárhelyi Gergely 19 30 154
- Vázquez Miguel de Padilla 6
103 104-105 108 109 110 127
128 162
- Vega Emmanuel 18 46 152
- Venusto Gabriele 137
- Veresmarti Mihály 96 159
- Vergilius 24 164
- Verseghy 20
- Victoria Juan 73
- Villaret E. 22
- Viller Bertalan 52 69 71 73 88
144 159
- Villoslada R. G. 116
- Vipera Francesco 166
- Vitéz János 11
- Vives Luis 51
- Voit rektor 159
- Walpole Christopher 99 121
— Henry 99 119 120-121
— Michael 99 119 120
- Warszevicki Stanislaus 157
- Weber Urban 72
- Weiser Fr. 22
- Widmanstadt Philippus 37
- Wright William 75 76 86-87
118 128 159
- Wujek Jakab 34 36-37 38 39 45
46 47 48 51 59 61-63 85 133
144 150 152 156
- Xavier sz. Ferenc 51 93 132 140
- Zsák Antal 21
- III. Zsigmond lengyel kir. 156

TARTALOM

Bevezetés	5
-----------	---

ERDÉLYBEN

Váradról Kolozsvárra	11
A kolozsvári kollégiumban	12
A kollégium rövid története	12
Pázmány a kolozsvári konviktusban	16
A kollégium légköre	17
Áttérése a katolikus vallásra	21
Pázmány tanulmányai	22
Időbeosztás és tananyag	22
Tanárok	26
A kolozsvári élet	28
Lelkipásztorkodás	28
Magyarok	29
Kollégiumi nevelés	31
Nagy egyéniségek varázskörében	33
Szántó István	33
Wujek és Capeci	36
Ardolphus és Fanfonio	40

LENGYELORSZÁGBAN

Belépés a Jézustársaságba	45
A krakkói noviciátusban	47
A noviciátus rendje	48
Pázmány társai és mesterei	55
A jaroslavi kollégiumban	59
Lengyel hatások Pázmány fejlődésére	61
Wujek és Skarga	61

BÉCSBEN

Az új állomás: Bécs	69
A bécsi filozófián	72
A bécsi kollégium	72
A kollégiumi környezet	74
Bölcséleti tanulmányok	76
Anyag és módszer	76
Értékelés	81

Bécsi hatások a fejlődő Pázmányra	83
Scherer	83
Wright	86
Róma felé	87

RÓMÁBAN

Róma a XVI. század végén; Pázmány első benyomásai	91
A Collegium Romanumban	94
A jezsuita kiképzés központja	94
Roberto Bellarmino	96
Lodovico Mansoni és a növendékek	98
Pázmány teológiai tanulmányai	101
Theologia scholastica	103
Más tantárgyak	105
Professzorai	109
Lelki nevelés	111
A spirituális: Ceccotti	111
Bellarmino házi exhortációi	114
„Tanársegéd“ az angol kollégiumban	117
Az Angol Kollégium és növendékei	117
A repetitor munkája	122
Római kiképzésének koronája	125
Papszentelés	125
Ünnepélyes záródisputa	127
Pázmány Róma-élménye	129
A szív főiskoláján	133
A harmadik probáció	133
A S. Andrea noviciátus	135
Elöljárók: Rossignoli és Fabius	137
A harmadik próbaév rendje	140
Kitekintés	143
Jegyzetek	147
Erdélyben	147
Lengyelországban	151
Bécsben	157
Rómában	160
Kitekintés	168
Bibliográfia	169
Névmutató	177

